

๑๘
1
2522
๑.7

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์แห่งชาติ
(www.library.goj.go.th)

ฉบับ

1

2522

๑.7

ที่ระลึก

พระราชทานแก่คณะราษฎร
ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์
ของชาติและประชาชน

197

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์แห่งชาติ
(www.library.go.j-90.th)

ที่ระลึก

ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคาร
ศาลากลางหลังวัดพระนครศรีอยุธยา

เลขที่	191
เลขที่	๐๒
เลขที่	๒๕๒๒
วันเดือนปี	ค.ศ.

คำกราบบังคมทูล

ของ

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในพิธีเปิดที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันจันทร์ที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า นายสุธรรม ภัทราคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในนามคณะข้าราชการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในนามพสกนิกรบรรดาที่ได้เฝ้า ทูลละอองพระบาทถวายความจงรักภักดีอยู่ ณ มณฑลพิธีนี้ ขอพระราชทานพระราโชวาท กราบบังคมทูลพระกรุณา เนื่องในมหามงคลสมัยที่ได้รับเสด็จพระราชดำเนินโดยความปิติ ปราโมทย์หาที่สุดมิได้

เนื่องด้วยศาลยุติธรรมบรรดามีในพระราชอาณาเขต หลายจังหวัดได้ก่อสร้างขึ้น มา นับด้วยกาลนานมาแล้ว มีความชำรุดทรุดโทรมไปตามสภาพ คับแคบไม่พอแก่ปริมาณ คดีความซึ่งเพิ่มขึ้นทุกปี เป็นการขัดข้องในการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน ผู้มีอรรถคดี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาาคารศาลเดิมก่อสร้างมา ๖๔ ปีแล้ว ทั้งได้ รวมเป็นที่ทำการศาลจังหวัดและศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า สมควรจัดสร้างอาคารศาลจังหวัดขึ้นใหม่ ให้มั่นคงสมด้วยเกียรติศักดิ์แห่งสถาบันที่ใช้อำนาจ ตุลาการในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ บัดนี้การก่อสร้างอาคารศาลจังหวัดพระนคร ศรีอยุธยาเป็นอันสำเร็จบริบูรณ์แล้ว

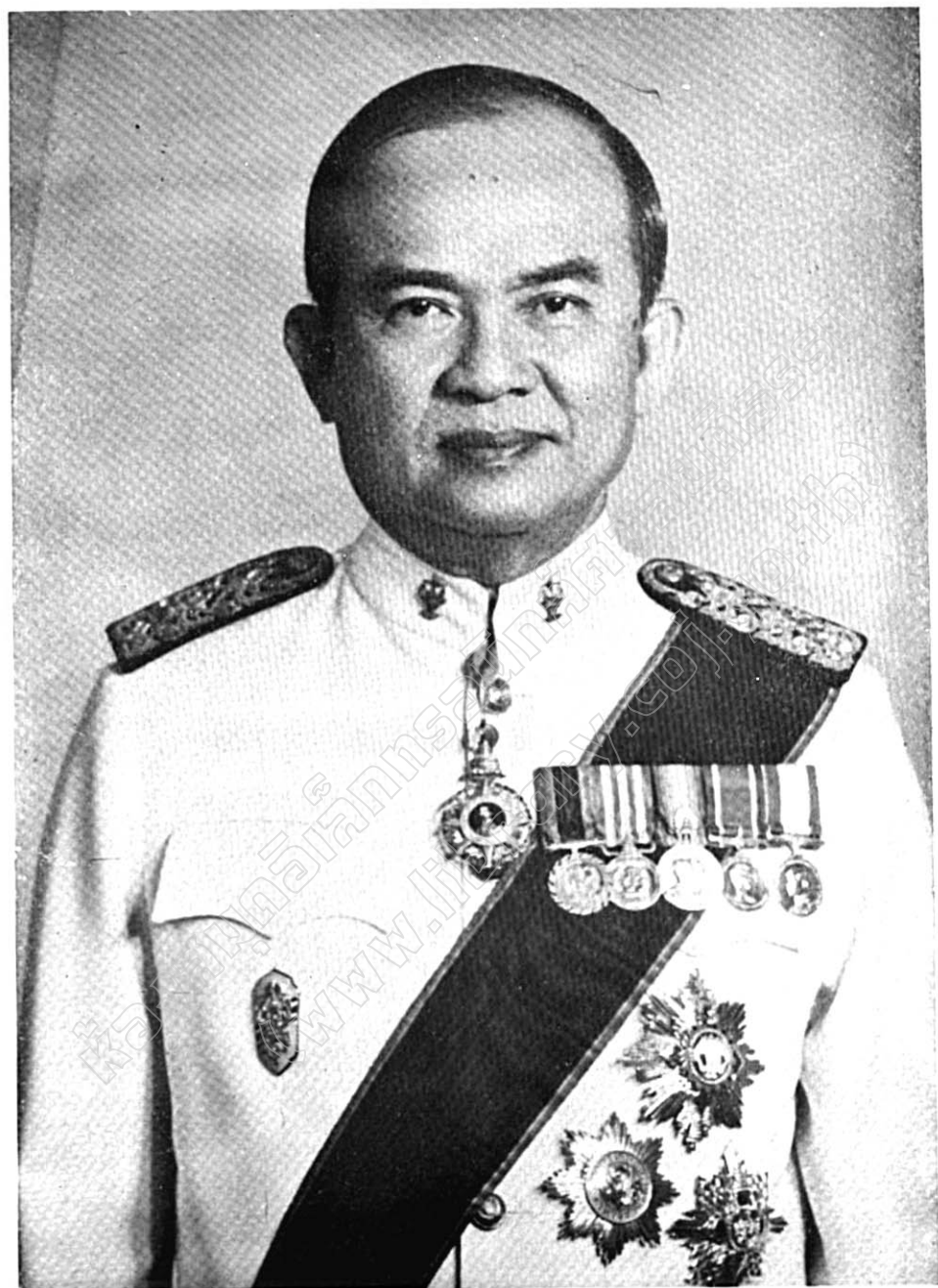
โดยเฉพาะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เคยเป็นราชธานีสืบเนื่องมากกว่า ๔๐๐ ปี อีกทั้งเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระฤกษ์เปิดที่ทำการศาลมณฑลกรุงเก่า ณ พระที่นั่ง

พินานวิทยาในบริเวณพระราชวังจันทร์เกษมมาแล้ว จำเนียรกาลล่วงมาครบ ๘๒ ปีบริบูรณ์
ในวันนี้ เป็นมหุตฤกษ์ที่ได้ฝ่าละอองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินโดยรอยพระยุคลบาท
สมเด็จพระปิตามหัยกาธิราช เป็นเครื่องบ่มบำรุงความจงรักภักดีของอาณาประชาราษฎรอันมี
ต่อพระราชวงศ์จักรี ให้แน่นแฟ้นผูกพันเป็นนิรันดร์

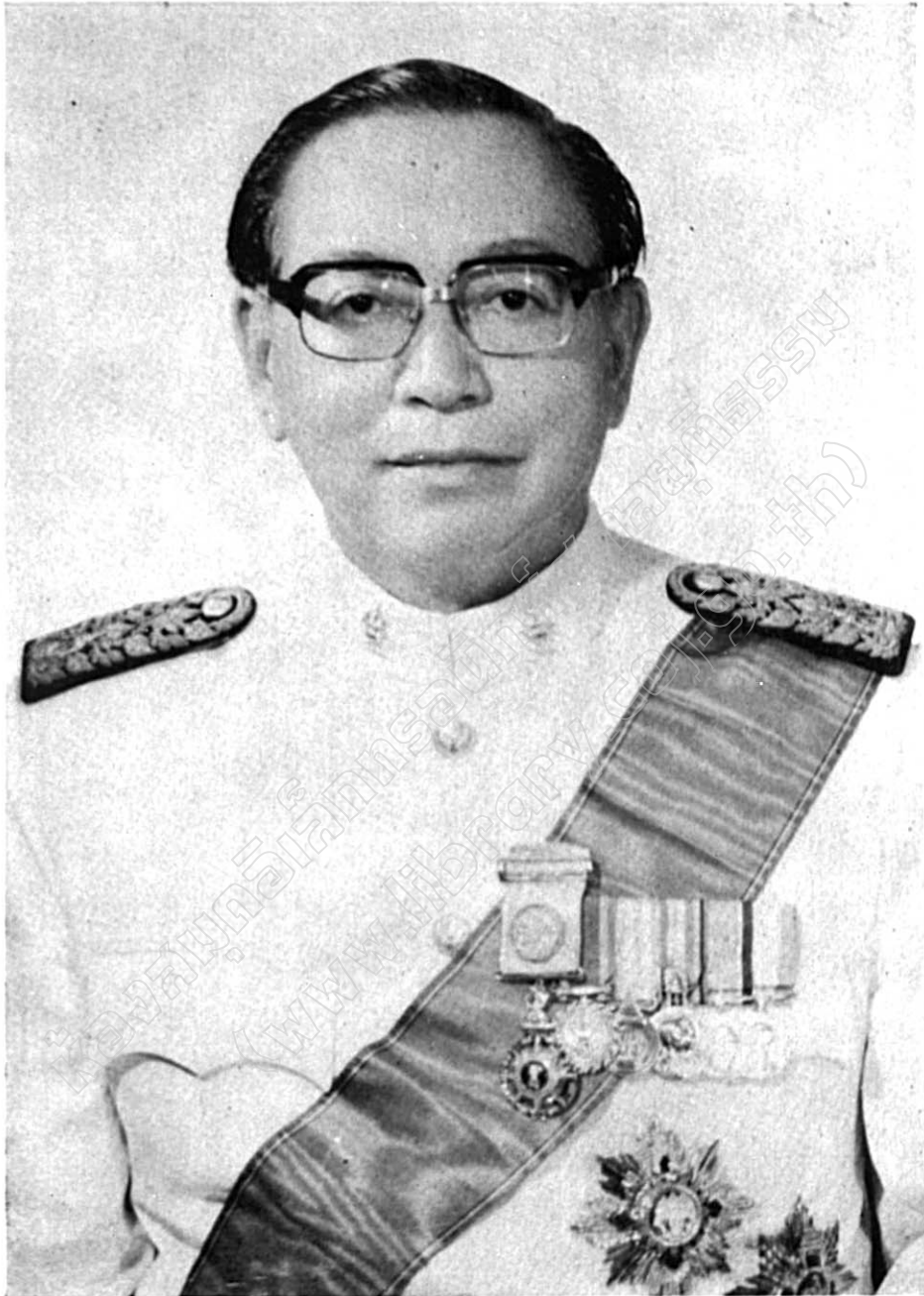
บัดนี้ ได้มหามงคลฤกษ์แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาส
กราบบังคมทูลพระกรุณาทรงเปิดอาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อความ
สิริวัฒนาสถาพรภายใต้พระเดชพระบารมีสืบไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coj.go.th)

นายสุธรรม ภัทราคม
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

นายประพนธ์ ติระวัฒน์
ประธานศาลฎีกา

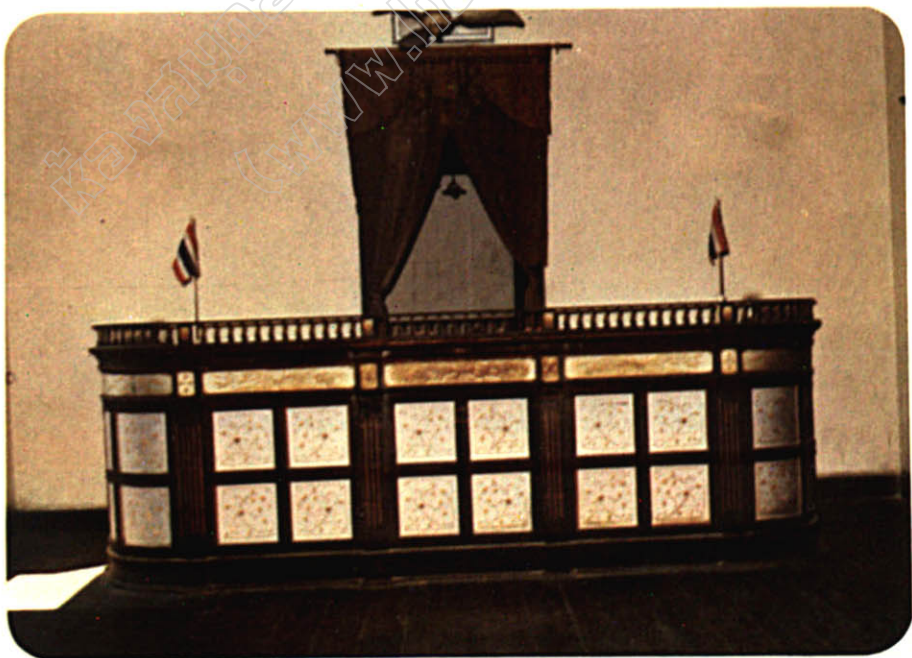
นายศิริ อติโพธิ
ปลัดกระทรวงยุติธรรม

ศาลาว่าการจังหวัดปัตตานี
 ๒๕๕๕
 มอ.ปัตตานี

ตู้หนังสือลายดอกไม้ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

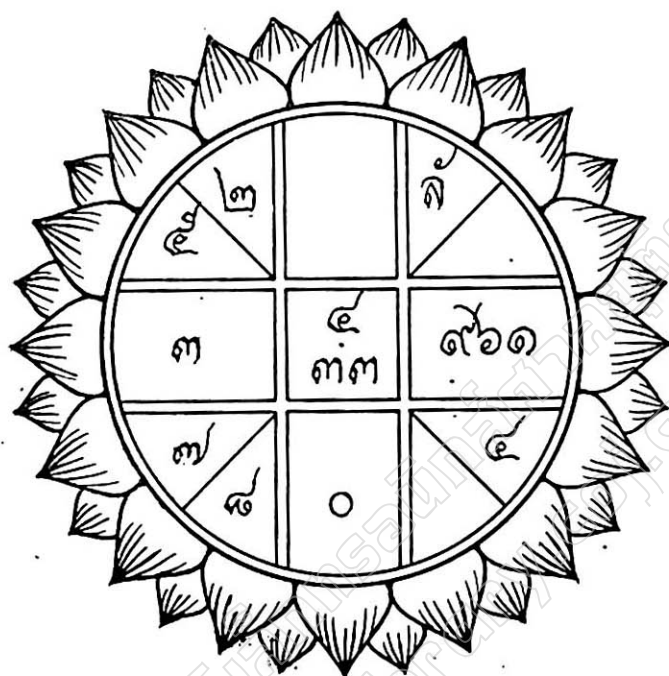

ตู้กระจกพาราวงศ์ลายดอกไม้ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพอาคารโรงเรียนสตรีศรีอยุธยา

ศิลาฤกษ์ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศุภวาระดิถี ฤ ๕ วั ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๓๓๕

สุติกาล ตรงกับวันพุธที่ ๑๘ เดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

ปฐมฤกษ์ เวลา ๑๐.๓๘ นาฬิกา

สุดฤกษ์ เวลา ๑๑.๐๕ นาฬิกา

เกาะ สตุตม นวังก์ ๑ ดติย ตรียงค์ ๔

เสวย เหวดี นักขัตฤกษ์ ประกอบด้วย สมโน แห่งฤกษ์

ลักณาสถิตราศี มั่น ๒๓

คำกล่าวรายงาน

โดย

นายสีห์ คลายนสูตร อธิบดีผู้พิพากษาศาล

ในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ณ วันพุธที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๒๑

ขอประทานกราบเรียน ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ข้าพเจ้าและบรรดาข้าราชการศาลจังหวัด ศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา รู้สึกเป็นเกียรติและปิติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ได้กรุณามาเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ท่ามกลางบรรดาผู้มีเกียรติทั้งหลายที่มาร่วมงานในวันนี้

อาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังเดิมสร้างขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอาคารตึก ๒ ชั้น มีห้องพิจารณา ๔ ห้อง ใช้เป็นที่ทำการศาลมณฑลกรุงเก่า (มณฑลอยุธยา) เมื่อยกเลิกศาลมณฑลให้ศาลมณฑลมีฐานะเป็นศาลจังหวัด ก็ได้ใช้เป็นที่ทำการศาลจังหวัดตลอดมา ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้จัดตั้งศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาขึ้น ได้แบ่งเอาอาคารบางส่วนเป็นที่ทำการศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาด้วย จึงเหลือห้องพิจารณาอยู่เพียง ๓ ห้อง ประกอบกับขณะนั้นมีผู้พิพากษาทั้งสองศาลจำนวน ๘ คน และมีคดีความเพิ่มมากขึ้นทุกปี ทำให้ห้องทำงานและห้องพิจารณาไม่เพียงพอ นอกจากนี้ตัวอาคารหลังเดิมซึ่งสร้างมาเป็นเวลานานถึง ๖๘ ปี ก็ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา กระทรวงยุติธรรมจึงได้ของบประมาณสร้างอาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นใหม่ และได้รับงบประมาณในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นเงิน ๖,๖๗๗,๐๐๐ บาท ให้ทำการก่อสร้างในที่ดินราชพัสดุใกล้ศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่เงินจำนวนนี้ไม่พอที่จะทำการก่อสร้าง กระทรวงยุติธรรมได้ของบประมาณเพิ่มเติม และ

ได้รับงบประมาณ ๘,๘๘๐,๐๐๐ บาท จึงได้ดำเนินการก่อสร้างอาคารที่ทำการหลังใหม่นี้ ส่วนอาคารหลังเดิมจะได้ปรับปรุงซ่อมแซมใช้เป็นทำการศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาต่อไป

อาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังใหม่ที่กำลังก่อสร้างขึ้นใหม่นี้ เป็นอาคาร ตึก ๒ ชั้น หลังคาทรงไทย ขนาด ๑๓ บัลลังก์ มีห้องผู้พิพากษา ห้องธุรการ สำนักงาน อธิบดีผู้พิพากษาศาล ห้องสมุด ห้องพักรับรองงานอัยการ ทนายความ ห้องขังและอื่นๆ มีเครื่องอุปกรณ์ทันสมัย เหมาะที่จะใช้ประโยชน์ได้ดี ทั้งยังคงไว้ซึ่งรูปทรงอันเป็น สัญลักษณ์ของไทยทางสถาปัตยกรรมอีกด้วย ห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงตุลการช่างเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างในราคา ๘,๘๔๓,๐๐๐ บาท เริ่มทำการก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๕๑๙ กำหนดทำการก่อสร้างให้แล้วเสร็จภายในวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ ในการก่อสร้างนี้ กระทรวงยุติธรรมได้รับความช่วยเหลือร่วมมือเป็นอย่างดีจากกรมโยธาธิการในการออกแบบและส่งนายช่างมาควบคุมการก่อสร้างด้วย

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นอุดมมงคลฤกษ์แล้ว ข้าพเจ้าขอกราบเรียนเชิญท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ได้โปรดประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังใหม่ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่อาคารศาลสถิตยุติธรรม ในอันที่จะได้ประสิทธิภาพและความยุติธรรมแก่ประชาชนสืบไป

คำกล่าวตอบ

โดย

นายสุธรรม ภัทราคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ณ วันพุธที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๒๑

ท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๑ และท่านผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดี และรู้สึกเป็นเกียรติที่ได้มาประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่กำลังก่อสร้างใหม่ในวันนี้

กระทรวงยุติธรรมได้ตระหนักเป็นอย่างดีว่า อาคารที่ทำการศาลและบ้านพักผู้พิพากษาทั่วราชอาณาจักร ส่วนมากชำรุดทรุดโทรมและคับแคบ ไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย ไม่สะดวกแก่การปฏิบัติราชการและการพักอาศัย สมควรจะได้ก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อให้ศาลได้มีที่ทำการอันกว้างขวาง และสง่างามสมกับเป็นสถานที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมแก่ประชาชน และให้ผู้พิพากษามีบ้านพักที่เหมาะสมแก่ตำแหน่งหน้าที่ จึงได้ดำเนินการให้งานก่อสร้างอาคารศาลและบ้านพักสำเร็จลุล่วงมาตามโครงการที่กำหนดไว้ตามกำลังงบประมาณที่ได้รับอนุมัติ

สำหรับอาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังเดิมนั้นปรากฏว่าคับแคบ ไม่สะดวกแก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการ ทั้งยังชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะได้สร้างอาคารศาลขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับที่จะใช้เป็นที่ทำการศาลสถิตยุติธรรม อาคารศาลหลังใหม่นี้เมื่อก่อสร้างเสร็จแล้ว จะเป็นสถานที่ราชการที่สง่างามหลังหนึ่งในจังหวัดนี้ ขอให้ท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๑ และคณะกรรมการตรวจการก่อสร้างตลอดจนเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้โปรดช่วยกันเอาใจใส่ควบคุมดูแลให้การก่อสร้างสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี สมความมุ่งหมายของทางราชการ

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นสุภฤกษ์มงคลกาลแล้ว ข้าพเจ้าจะได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์
อาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ก่อสร้างใหม่นี้ ขออาราธนาคุณพระศรี-
รัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ได้โปรดดลบันดาลให้การก่อสร้างอาคาร
ที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย เพื่อให้เป็น
สถานที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมแก่ประชาชนสืบไป

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ศาลยุติธรรม
(www.library.coj.go.th)

พิธีวางศิลาฤกษ์

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๒๑

สารบัญ

๑. พระพิทักษ์บุติธรรม์ ถ้องแท้	๑
๒. ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๑
๓. การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง	๒๕
๔. ศาลแต่บ้านกรุงเก่า	๑๑๖
๕. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ : รัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา	๑๓๒
๖. บันทึกการสร้างศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๔๑
๗. ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๕๒
๘. ทำเนียบข้าราชการตุลาการและจำศาล ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๕๓
๙. บันทึกท้ายเล่ม	๑๖๔

พระพิทักษ์ยุติธรรม ถ่องแท้

เป็นที่ประจักษ์ในดวงใจของคนไทยทั้งชาติว่า พระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประชาชนชาวไทยนั้น เหลือที่จะประมาณได้ พระองค์ทรงบำบัตทุกข์บำรุงสุขแก่ทวยราษฎร์ทั้งมวล และอำนวยความยุติธรรมให้แก่ประชาชนโดยเสมอหน้ากัน ตามหลักฐานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ยืนยันอย่างชัดแจ้งว่า พระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และทรงมีพระมหากษัตริย์คุณต่อประชาชนชาวไทยอย่างล้นเหลือ โดยเฉพาะในด้านความยุติธรรม ทรงดูแลทุกข์สุขของราษฎรให้ได้รับความเป็นธรรมถ้วนหน้ากัน ดังจะเห็นได้จากเอกสารบางฉบับซึ่งแสดงให้เห็นพระปรีชาญาณและพระราชปรารภอันแรงกล้าของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ที่จะทรงทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข โดยจะได้ัญเชิญมาเผยแพร่เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติคุณและน้อมรำลึกในพระมหากษัตริย์คุณดังต่อไปนี้

๑. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

“....จึงมีพระราชโองการมารพระบัณเฑาะฐ์สั่งให้นาจอรัสว่า ฝ่ายพุทธจักรนั้น พระไตรปิฎกแปลหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นอันสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณาประดิษฐานไว้ต่างพระองค์ ได้เป็นหลักโลกย์สั่งสอนบรรพชิตบริษัทแลฆราวาสบริษัท ได้ปฏิบัติซึ่งทางสุคติภูมิและทุกคติภูมิ แลพระไตรปิฎกธรรมนั้นพันเพื่อนวิปริตผิดเพี้ยนไปเป็นอันมาก ยากที่จะเล่าเรียน เป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไป ก็ได้อาราธนาประชุมเชิญพระราชาคณะทั้งปวง มีสมเด็จพระสังฆราชแลพระธรรมอุดม พระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธาน ฝ่ายราชบัณฑิตยนั้น พระยารธรรมปฤชาเป็นต้น ให้ทำสังคายนาราชระพระไตรปิฎกสอบไล่ด้วยอรรถกถาฎีกาให้ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ พระไตรปิฎกจึงค่อยถูกต้องถ้วนผ่องใสขึ้นได้ เป็นที่เล่าเรียนง่ายแก่กุลบุตรสืบไปภายหน้า ก็เป็นพุทธการกรรมของการกุศลอันประเสริฐแล้ว

แหล่งฝ่ายอาณาจักรนี้ กษัตริย์ผู้จะดำรงแผ่นดินนั้นอาศัยซึ่งโบราณราชนิติ
กฎหมายพระโยการ อันกษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้ได้เป็นบรรทัดฐาน จึงพิพากษาดราสิน
เนื้อความราชฎทรงทั้งปวงได้โดยยุติธรรม แลพระราชกำหนดบทพระโยการนั้นก็สิ้นเพื่อน
วิปริตผิดซ้ำต่างกันไปเป็นอันมาก ด้วยคนโลภหลงหาความละเอียดแก่บาปมิได้ ดัดแปลงแต่ง
ตามชอบใจไว้พิพากษาพาให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มีบ้าง จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าโปรดกระหม่อม จัดข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญา....๑๑ คน ชำระพระราช
กำหนดบทพระโยการอันมีอยู่ในหอหลวงตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไป ให้ถูกถ้วนตามบาลี
แลเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดเป็นเหล่าเข้าไว้ แล้วทรงพระอุตสาหทรง
ชำระดัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาศนั้นให้ชอบโดยยุติธรรมไว้ ด้วยพระทัยทรงพระมหากรุณาคุณ
จะให้เป็นประโยชน์แก่กษัตริย์อันจะดำรงแผ่นดินไปในภายหน้า....”(๑)

๒. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประกาศห้ามมิให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้อง

ในการพิจารณาคดี

“ตอนสืบไป ห้ามมิให้ผู้ทำเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณาแลร้องถวายฎีกาเก็บ
เอาความของผู้อื่นมาว่า แลเอาพระนามเจ้าตั้งกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลเอาชื่อขุนนาง
ไม่ได้เป็นแม่กองมากดขี่ขุนศาลว่าได้เพ็ดทูลเจ้ากรมนั้น พระองค์นั้นได้ร้องกับขุนนางกรม
นั้น.... อนึ่งขุนศาล ตุลาการ ซึ่งชำระความของราษฎรทุก ๆ ศาล ถ้าความขัดขวาง
ประการใด ก็ให้ร้องเรียนกับแม่กอง ถ้าแม่กองชำระตัดสินไปแล้ว ก็ให้คัดข้อความขึ้นหาหรือ
ฯ พณฯ ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๆ ปรีกษาไม่ตกลง หรือปรีกษาแย้งกันก็ตี ให้เอาข้อความ
แลคำปรีกษาแย้งขึ้นกราบเรียนหาหรือ ฯ พณฯ ลูกขุนศาลา ๆ ปรีกษาไม่สำเร็จแล้วแก้กันได้
ก็ให้เอาข้อความนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณา อย่าให้ขุนศาลตุลาการกดความของราษฎร
ไว้ให้เนิ่นช้าเป็นอันขาดทีเดียว....”(๒)

(๑) กักจาก “บานแสนก” ในกฎหมายกรมสามคอง.

(๒) ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๔๐๔ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๘๐.

ประกาศเรื่องถวายฎีกา

“โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้หมายประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรผู้มีความทุกข์ร้อนจะถวายฎีกาทิ้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า แต่ก่อนได้มีหมายประกาศกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงรับฎีกาของราษฎรเดือนหนึ่ง ๔ ครั้ง ครั้นนานมา มีราชการอย่างอื่น ๆ ขึ้น เมื่อถึงวันที่กำหนดไว้ก็ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกไปบ้าง ซึ่งจะกำหนดเป็นแน่ตามหมายประกาศเดิมนั้นไม่ได้ การที่ราษฎรจะคอยถวายฎีกาจึงคลาดวันเนิ่นช้าไป

จึงโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ถ้าราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใด ๆ จะคอยถวายฎีกาเห็นจะเนิ่นช้า จะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้องซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีตำแหน่งเฝ้าให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัวในที่เสด็จออกทรงประทับแห่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลาว่างราชการก็ได้ ไม่ให้มีความผิดแก่ผู้มาถวาย แต่จะให้ผู้รับฎีกาถวายนั้นเอาตัวเจ้าของฎีกาไว้อย่าให้หลบหนีไป จะได้ส่งตัวให้ผู้ชำระโดยง่าย

อนึ่ง แต่เดิมได้มีกำหนดว่า ผู้ใดจะถวายฎีกาให้ไปหากรมล้อมพระราชวังให้เขียนให้ขึ้น ด้วยพระราชประสงค์จะทรงอนุเคราะห์แก่ผู้ถวายฎีกา ให้ได้เรื่องราวฎีกาโดยเร็วตั้งแต่นั้นสืบไป ผู้ที่จะถวายฎีกา หรือจะให้ผู้ใดแต่งเขียนให้ หรือจะแต่งเขียนเองก็ตาม แต่ให้เขียนให้ถูกต้องตามอักษรที่ใช้อยู่ไม่ผิด อนึ่ง อย่าสมคบนักเลงฝืนให้แต่งเขียนให้เป็นอันขาดในเรื่องราวฎีกานั้นแล้ว อย่าให้วนเวียนเลอะเทอะ ให้ว่าด้วยความจริงจัง อย่าให้เก็บเอาความเท็จเป็นสำนวนเติมใส่ในฎีกา แล้วอย่าให้มีคำหยาบช้าต่อพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีบรรดาศักดิ์ เมื่อจะกล่าวโทษผู้มีบรรดาศักดิ์ก็ให้เรียกตามชื่อผู้มีตำแหน่ง อย่าเติมขึ้น อย่าลดเสีย ผู้จะถวายฎีกาจงทำให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดซึ่งโปรดเกล้าฯ ไว้

แลการซึ่งทรงรับฎีกาเป็นความเปลื้องทุกข์ของราษฎรนี้ ทรงยินดีว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ว่า ถ้าผู้ใดมาทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาจะพระราชทานเงินคนละสลึงเป็นบำเหน็จก่อน เมื่อชำระได้ความจริง ผู้ถวายฎีกาจะความตามเรื่องราวในฎีกาของผู้นั้นแล้ว จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล^(๓)

(๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

๓. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๑) “.....การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพรียงแลปลวกกินผุโหมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรั้วแห่งใดก็เข้าไม้ตามอุทยาแต่เฉพาะที่ตรงรั้วนั้น ที่อื่นก็โหมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่ต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เป็นของมันคงถาวรสืบไป แต่เป็นการสำคัญยิ่งใหญ่ที่จะต้องบริหารจัดการโดยเร็ว หากไม่ก็ต้องจมลงด้วยยุบไปเหมือนเรือกำปั่นที่ชำรุดเหลือที่จะเยียวยาจนต้องจมลงฉะนั้น.....”(๔)

(๒) มีพระบรมราชโองการมรพระบัณฑูรสรุสังหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ทุกวันนี้คดีของราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกันอยู่ตามโรงศาลทั้งปวงนั้น มีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาศัยราษฎรพลเมืองมีการค้าขายเกี่ยวข้องกับพัวพันถึงกันมากขึ้น ประการหนึ่งศาลที่จะพิจารณาคดีของราษฎรนั้นก็แยกย้ายอยู่หลายกระทรวง ทั้ง ผู้พิจารณา แล ผู้พิพากษา ก็อยู่ในที่ต่างกัน ผู้พิพากษาจะบังคับความชี้ขาดปรับสัดยัดตัดสิน ก็อาศัยแต่ในถ้อยคำสำนวนที่อยู่ในกระดาษสมุด ไม่ได้เห็นด้วยจักษุในการพิจารณาเลย จึงเป็นช่องทางอุบายทางทุจริตของตระลาการแลคู่ความ แม้แต่อย่างต่ำก็เป็นทางที่จะชักประวิงให้ความช้าไปได้ต่าง ๆ คดีของราษฎรจึงได้ค้างค้ำทับถมอยู่ตามกระทรวงโรงศาลนั้น ๆ มากขึ้นทุกที กว่าจะแล้วได้แต่ละเรื่องก็ช้านานเป็นการเสียเวลาทำมาหากินของราษฎร ได้รับความลำบากในเรื่องนี้เป็นอันมาก

ได้ทรงพระราชดำริจะแก้ไขเหตุการณ์เหล่านี้ให้เรียบร้อยดีขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นได้บังคับบรรดาคดีความทั้งปวง.....”(๕)

(๓) “มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า วิธีพิจารณา

(๔) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐).

(๕) ร.ก.ท. เสถียร ลายลักษณ์, หนังสือประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, ๒๔๗๔), หน้า ๗๔.

โจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ซึ่งมีอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมาย ตั้งมาแต่ปางก่อน คือ ในลักษณะโจร เป็นต้น แม้ผู้ต้องหาว่าเป็นโจรผู้ร้าย มีข้อพิรุธผู้มีผู้ร้ายให้การทอดชัดหลายปาก ถ้าแลผู้ต้องหาไม่รับ ผู้พิพากษาอาจจะใช้อำนาจด้วยเครื่องเขียนเป็นต้น กระทำแก่ผู้ต้องหาแลต้นซัด ตามกฎหมายในกระบวนการพิจารณา กว่าจะได้ความเป็นสัจฤทธิมีประการใดดังนี้

ทรงพระราชดำริเห็นว่า การที่ชำระฟอกซักผู้ต้องหาว่าเป็นโจรผู้ร้ายด้วยใช้อำนาจตามจารีตนครบาลนั้น แม้ในพระราชกำหนดกฎหมาย มีข้อความจำกัดไว้เป็นหลายประการ เพื่อให้กระทำแต่เมื่อมีหลักฐานเป็นสำคัญแล้วก็ดี ยังเป็นเหตุให้เกิดการเสื่อมเสียในกระบวนการพิจารณาได้มาก เพราะเหตุที่ผู้พิพากษาอาจจะพลาดพลั้งหลงอำนาจผู้ไม่มีผิดให้เกิดบาปกรรมเป็นต้น แลที่สุดแม้ถ้อยคำซึ่งผู้ต้องหาจะให้การประการใดที่จะฟังเอาเป็นหลักฐานต้องแท้ในทางยุติธรรมก็ฟังไม่ได้ ด้วยถ้อยคำเช่นนั้นอาจจะเป็นคำเท็จจริง ฤกว่าเท็จ ซึ่งจำต้องกล่าวเพื่อจะให้พ้นทุกขเวทนาก็เป็นได้ทั้งสองสถาน

ทรงพระราชดำริเห็นว่า หลักฐานในทางพิจารณาอรรถคดีโดยยุติธรรมก็ย่อมอาศัยสักขีพยาน เป็นใหญ่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น แลการพิจารณาความโจรผู้ร้ายแลคดีมีโทษหลวงทั้งปวงทุกวันนี้ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขลักษณะกระบวนการ แลลักษณะพยานให้ดีขึ้น อาจจะชำระถ้อยความ เอาความเท็จจริงได้รวดเร็วสะดวกกว่าแต่ก่อน ไม่จำเป็นจะต้องใช้พิจารณาโดยจารีตนครบาล อันมีทางเสื่อมเสียยุติธรรม ดังได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกต่อไป

เพราะฉะนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติสืบไปว่า....”(๖)

๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประกาศ

จัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า กระทรวงยุติธรรมในเวลานี้มีเสนาบดีผู้เดียวเป็นผู้บังคับ

(๖) พระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล, ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ ๓๓, แผ่นที่ ๔๔ ลงวันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

บัญชา แลวินิจฉัยข้อราชการทั้งฝ่ายธุรการแลฝ่ายตุลาการรวมกัน ทรงพระราชดำริเห็นว่า การที่คนผู้เดียวจะดำริห์แลบังคับบัญชา ราชการทั้งสองประเภทนั้นให้ตลอดไปได้โดย เรียบร้อยย่อมเป็นการยาก สมควรจะแยกหน้าที่ให้มีฝ่ายธุรการส่วนหนึ่ง แลฝ่ายตุลาการ ส่วนหนึ่ง ราชการในกระทรวงยุติธรรมจะได้เจริญยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว

อนึ่งศาลฎีกาซึ่งนับว่าเป็นศาลสูงสุดในพระราชอาณาจักรสยามก็ยังไม่มียกชั้น แล ยังมีได้รวมอยู่ในกระทรวงใด นับว่าต้องเป็นพระราชธุระพิเศษอยู่ส่วน ๑ จึงมีพระบรม- ราชโองการดำรัสสั่งให้ยกศาลฎีกาไปรวมอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่เมษายน รัตนโก- สিনทรศก ๑๓๑ เป็นต้นไป แลจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งอธิบดีศาลฎีกาในเวลา ต่อไป เพื่อเป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในพเนกตุลาการ

ส่วนหน้าที่ราชการนั้น ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมีอำนาจแลหน้าที่ได้บังคับ บัญชาราชการแลรับผิดชอบทั่วไป แลบรรดาราชการอันนับว่าเป็นส่วนธุรการในกระทรวงนี้ เป็นหน้าที่เสนาบดีบังคับบัญชาได้สิทธิ์ขาดโดยลำพัง แต่ในส่วนที่เป็นฝ่ายตุลาการนั้น ให้ เสนาบดีปฤชาหาฤาแลฟังความเห็นของอธิบดีศาลฎีกา แลแล้ววินิจฉัยบังคับบัญชาไปตามที่ ตกลงกัน ถ้าถ้ามีความเห็นแตกต่างกันก็ให้เสนาบดีพร้อมด้วยอธิบดีศาลฎีกานำความกราบ บังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติ

ให้อธิบดีศาลฎีกามีหน้าที่ดำริห์วางระเบียบราชการพเนกตุลาการแลนำความเห็น เสนอเสนาบดี ตลอดจนถึงการตั้งแลผลัดเปลี่ยนฤาเลื่อนตำแหน่งผู้พิพากษา ส่วนแก้ไข ข้อขัดข้องบั้นหาที่เกี่ยวกับกฎหมายนั้นเป็นหน้าที่อธิบดีศาลฎีกาเป็นผู้วินิจฉัย แต่ถ้ามีข้อใดซึ่ง จำจะต้องเรียนพระราชปฏิบัติ ให้อธิบดีศาลฎีกานำข้อความนั้นขึ้นกราบบังคมทูลเรียน พระราชปฏิบัติโดยตรงได้

ข้อบั้นหาในทางราชการที่เกี่ยวกับนานาประเทศนั้น ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ปฤชาหาฤาเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศแล้วจึงวินิจฉัย

ประกาศมา ณ วันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๑ เป็นวันที่ ๕๑๐ ใน รัชกาลปัตยุบันนี้

๕. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

(สำเนา)

ปปร

บ้านโนล

แกรนลี่, ประเทศอังกฤษ

“เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนา กับพวกได้ทำการยึดอำนาจการปกครองโดยใช้กำลังทหารในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ได้มีหนังสือมาอัญเชิญข้าพเจ้าให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าได้รับคำเชิญนั้น เพราะเข้าใจว่าพระยาพหลฯ และพวก จะสถาปนารัฐธรรมนูญตามแบบอย่างประเทศทั้งหลาย ซึ่งใช้การปกครองตามหลักนั้น เพื่อให้ประชากรราษฎรได้มีสิทธิที่จะออกเสียงในวิธีดำเนินการปกครองประเทศและนโยบายต่าง ๆ อันจะเป็นผลได้เสียแก่ประชาชนทั่วไป ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในวิธีการเช่นนั้นอยู่แล้ว และกำลังดำริจะจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยให้เป็นไปตามรูปนั้น โดยมีได้มีการกระทบกระเทือนอันร้ายแรง เมื่อมีเหตุรุนแรงขึ้นเสียแล้ว และเมื่อผู้ก่อการรุนแรงนั้นอ้างว่ามีความประสงค์จะสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นเท่านั้น ก็เป็นอันไม่ผิดกับหลักการที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์อยู่เหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงเห็นควรโน้มนำตามความประสงค์ของผู้ก่อการยึดอำนาจนั้นได้ เพื่อหวังความสงบราบคาบในประเทศ ข้าพเจ้าได้พยายามช่วยเหลือในการที่จะรักษาความสงบราบคาบเพื่อให้การเปลี่ยนแปลงอันสำคัญนั้นเป็นไปโดยราบรื่นที่สุดที่จะเป็นได้ แต่ความพยายามของข้าพเจ้าไร้ผล โดยเหตุที่ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองหาได้กระทำให้บังเกิดมีความเสรีภาพในการเมืองอย่างบริบูรณ์ขึ้นไม่ และมีได้ฟังความคิดเห็นของราษฎรโดยแท้จริง และจากรัฐธรรมนูญทั้ง ๒ ฉบับ จะพึงเห็นได้ว่าอำนาจที่จะดำเนินนโยบายต่าง ๆ นั้นจะตกอยู่แก่คณะผู้ก่อการและผู้สนับสนุนเป็นพวกพ้องเท่านั้น มิได้ตกอยู่แก่ผู้แทนซึ่งราษฎรได้เป็นผู้เลือก....

.....เมื่อข้าพเจ้าได้ร้องขอให้เปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเสียให้เข้ารูปประชาธิปไตยอันแท้จริง เพื่อให้เป็นที่พอใจแก่ประชาชน คณะรัฐบาลและพวกซึ่งกุมอำนาจอยู่บริบูรณ์ในเวลานี้ ก็ไม่ยินยอม ข้าพเจ้าได้ร้องขอให้ราษฎรได้มีโอกาสออกเสียงก่อนที่จะเปลี่ยน

หลักการและนโยบายอันสำคัญ มีผลได้เสียแก่พลเมือง รัฐบาลก็ไม่ยินยอม และแม้แต่การประชุมในสภาผู้แทนราษฎรในเรื่องสำคัญ เช่นเรื่องคำร้องขอต่างๆ ของข้าพเจ้า สมาชิกก็มีได้มีโอกาสพิจารณาเรื่องโดยถ่วงแท้และละเอียดละออเสียก่อน เพราะถูกเร่งรัดให้ลงมติอย่างรีบด่วนภายในวาระประชุมเดียว นอกจากนี้รัฐบาลได้ออกกฎหมายใช้วิธีปราบปรามบุคคล ซึ่งถูกหาว่าทำความผิดทางการเมืองในทางที่ผิดยุติธรรมของโลก คือไม่ให้โอกาสต่อสู้คดีในศาล มีการชำระโดยคณะกรรมการอย่างลับไม่เปิดเผย ซึ่งเป็นวิธีการที่ข้าพเจ้าไม่เคยใช้ในเมื่ออำนาจอันสิทธิขาดยังอยู่ในมือของข้าพเจ้าเอง และข้าพเจ้าได้ร้องขอให้เลิกวิธีนี้ รัฐบาลก็ไม่ยอม.....

.....บัดนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสติธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริง ไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่ บัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวง ซึ่งเป็นของข้าพเจ้าอยู่ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมาก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์.....

.....ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ไม่สามารถจะยังประโยชน์ให้แก่ประชาชนและประเทศชาติของข้าพเจ้าต่อไปได้ตามความตั้งใจและความหวัง ซึ่งรับสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ยังได้แต่ตั้งสัตยอธิษฐาน ขอให้ประเทศสยามจงได้ประสบความเจริญ และขอประชาชนชาวสยามจงได้มีความสุขสบาย”

(พระปรมาภิไธย) ประชาธิปก ประ.

วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๕ นาที

๖. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

“....การที่อยู่กับกฎหมายและใช้กฎหมายมาก ๆ นั้น อาจทำให้ติดในตัวของกฎหมายมากไป และทำให้เห็นว่าล้าหลังตัวบทกฎหมายจะให้ความยุติธรรมได้โดยสมบูรณ์ ความจริงกฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือสำหรับกำหนดความถูกต้อง เพื่ออาศัยเป็นหลักวินิจฉัยในการอำนวยความยุติธรรม หาใช่ปัจจัยสำคัญสิ่งเดียวในการให้ความยุติธรรมไม่ ดังนั้น จะอาศัยตัวบทกฎหมายกับคำให้การในศาลเท่านั้นไม่ได้ ทั้งนี้เพราะตัวบทของกฎหมาย รวมทั้งข้อเท็จจริงที่นำมากล่าวแก่ศาล เป็นสิ่งที่อาจนำมาพลิกแพลงให้ผิดเพี้ยนไปได้ต่าง ๆ ด้วยความหลง ด้วยอคติหรือด้วยเจตนาอันไม่สุจริต ทำให้ความเที่ยงธรรมต้องถูกกลืนรอนทำลายไป การอำนวยความยุติธรรมจึงต้องอาศัยผู้ใช้กฎหมาย คือท่านทั้งหลายเป็นปัจจัยสำคัญด้วยเท่า ๆ กับตัวกฎหมาย ในการที่ท่านจะได้กระทำหน้าที่ที่สามารถอำนวยคุณ อำนาจโทษให้แก่ประชาชนได้ต่อไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำตัวให้เป็นผู้ยุติธรรมก่อนเป็นเบื้องต้น ด้วยการตั้งใจมั่นคงที่จะรักษาความเป็นกลาง และรักษาวัตถุประสงค์ของกฎหมายแต่ละฉบับไว้โดยเคร่งครัดแน่วแน่ พร้อมกับรักษาความสุจริต จรรยา และมโนธรรมของนักกฎหมายไว้เสมอกับชีวิต ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริตรอบคอบ ประกอบด้วยอุเบกขาและปัญญาอันกระจ่างแจ่มใส ท่านจึงจะมีดุลยพินิจที่เที่ยงแท้ถูกต้อง และสามารถเป็นที่อาศัยของประชาชนผู้อยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมายบ้านเมืองได้แท้จริง....”(๗)

วิชา มหาคุณ รวบรวม

(๗) พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตร แก่ผู้สอบไล่ได้กามหลักสูตรของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนคิบัณฑิตยสภา ณ วันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๒๑.

ที่ ศธ. ๐๗๐๖/๒๕๕๒

กรมศิลปากร

๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๒

เรื่อง ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรียน ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อ้างถึง หนังสือที่ ๖๕๕/๒๕๕๒ ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๒

สิ่งที่ส่งมาด้วย ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑ ชุด

ตามที่ท่านได้ขอความร่วมมือให้กรมศิลปากรค้นคว้าและเรียบเรียงเรื่อง ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้น

กรมศิลปากรได้มอบให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ดำเนินการเรียบร้อยแล้วตามที่ได้นำแนบมากับหนังสือนี้ กรมศิลปากรหวังว่าข้อเรียบเรียงนี้คงจะเป็นประโยชน์ตามความประสงค์ของท่านที่ได้แจ้งไป

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

สมภพ จันทระประภา

(นายสมภพ จันทระประภา)

รองอธิบดี รักษาการแทน

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.

โทร. ๒๕๑๑๕๓

ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นศาลหัวเมืองแห่งแรกที่สามารถตั้งและขึ้นสังกัดกระทรวงยุติธรรม นับตั้งแต่มีการปฏิรูปการศาลโดยการตั้งกระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นการยุติธรรมของไทยยังไม่มีการจัดให้เป็นระบบ กระจัดกระจายตามสังกัดต่าง ๆ ดังนั้นการปฏิรูปการศาลและกฎหมายนับเป็นสิ่งที่ทำได้ยากทีเดียว แต่ก็จำเป็นเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการจัดระบบบริหารการกระจายอำนาจหน้าที่ และที่สำคัญคือเรื่องเอกสิทธิทางการศาลซึ่งจะทำให้ไทยมีฐานะทัดเทียมกับประเทศทางตะวันตก

ประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอย่างมากกับการปฏิรูปการศาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สภาพศาลก่อนการปฏิรูป

อาจกล่าวได้ว่า สภาพศาลก่อนมีการปฏิรูปนั้น สับสน ไม่ได้มีการจัดเป็นระบบ แต่ละกรมต่างมีอำนาจทั้งด้านบริหารและตุลาการ ทำการชำระคดีความที่เกี่ยวข้องกับกิจการที่ตนเป็นผู้บริหาร ศาลจึงต่างชำระความของตนเอง ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ปฏิรูปประเทศในทุก ๆ ด้าน จึงทรงเห็นความจำเป็นในการรวบรวมศาลที่อยู่ในกรมกองต่าง ๆ ให้เป็นหมวดหมู่ สังกัดอยู่ในกระทรวงเดียวกัน โดยประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔)

ตามประกาศนี้ได้ให้กระทรวงยุติธรรมรับผิดชอบในการดำเนินการพิจารณาและพิพากษาอรรถคดี ส่วนการพิจารณาและวินิจฉัยตามกฎหมายให้เป็นหน้าที่ของผู้พิพากษาให้คดีทั้งปวงที่อยู่ระหว่างการพิจารณาตามศาลกระทรวง กรมต่าง ๆ มารวมอยู่ในศาลสถิตยุติธรรมที่ตั้งขึ้นใหม่ทั้งหมด จะเห็นได้ว่าเป็นการเริ่มต้นจัดการให้ศาลที่กระจัดกระจายต่าง ๆ มารวมกันในสังกัดเดียว ทำหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับกระบวนการพิจารณาอย่างเดียวกัน

แต่ประกาศฉบับดังกล่าวเป็นการจัดระบบการศาลยุติธรรมเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครเท่านั้น การศาลตามหัวเมืองทั่วไปยังคงแยกสังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทยและนครบาลเช่นเดิม

การจัดศาลหัวเมือง

การขยายวิธีจัดการศาลในระบบใหม่ออกไปยังหัวเมือง เริ่มด้วยการประกาศใช้พระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ ในระยะแรกเป็นงานของกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีตอนนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการนี้ ทรงมีความเห็นว่ากระบวนการยุติธรรม เป็นงานที่ต้องอาศัยผู้มีความรู้ทางกฎหมายโดยเฉพาะ ไม่ใช่แยกกันพิจารณาโดยไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน ควรให้กระทรวงยุติธรรมมีส่วนในการจัดการศาลหัวเมืองด้วย^(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย ให้ประกาศใช้พระธรรมนูญศาลหัวเมืองเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๔) มอบอำนาจให้กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาลจัดการให้สำเร็จตามพระราชบัญญัติ ส่วนการจะจัดตั้งศาลชั้นที่ใด เป็นหน้าที่ของข้าหลวงเทศาภิบาลพิจารณา ปรากฏว่า ยังไม่อาจชำระสะสางคดีให้สำเร็จอย่างรวดเร็วได้ จน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงสำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายกลับมารับราชการที่กรมราชเลขาการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมจัดการศาลด้วย โดยตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕ เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕)

พระราชบัญญัตินี้กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจัดการให้สำเร็จตลอดไป และทรงตั้งข้าหลวงพิเศษขึ้นประจำการ ๓ นาย เป็นผู้แก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ประกอบด้วย

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ดำรงตำแหน่งสภานายกข้าหลวงพิเศษ
๒. ขุนหลวงพระไกรสี สุภาวภักดี ศรีมนธาตุราชอำมาตย์คุณากร
๓. มิสเตอร์ เอ เกิกแปตริก

(๑) สุจิต ถาวรสุข การจัดการหัวเมืองครั้งแรก, กระทรวงยุติธรรม ศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง สำนักงานอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๑ กับศาลแขวงพระนครและธนบุรี, หน้า ๓๓.

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๔ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม กราบถวายบังคมลาออก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีแทน

และในการจัดระเบียบการปกครองมณฑลเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๑๕ ได้พิจารณาเห็นควรจัดตั้งศาลยุติธรรมขึ้นในหัวเมือง ข้าหลวงจัดการศาลหัวเมืองจึงกำหนดจัดตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าเพื่อให้เป็นแบบอย่าง^(๒) ก่อนเป็นแห่งแรก

การชำระสะสางคดีความในมณฑลกรุงเก่า^(๓)

มณฑลกรุงเก่ามีเมืองรับผิดชอบ ๘ เมือง คือ พระนครศรีอยุธยา พรหมบุรี ลพบุรี สระบุรี สิงห์บุรี อินทร์บุรี อ่างทอง และอุทัยธานี^(๔) เนื่องจากมีหลายเมือง เพื่อที่จะเริ่มการพิจารณาให้ผู้ว่าราชการเมืองเรียกสารบบความในหัวเมืองต่าง ๆ มาเตรียมยื่นต่อข้าหลวงพิเศษ ลักษณะกฎหมายที่จำเป็นต้องใช้พิจารณาให้ความเข้าใจโดยรวดเร็ว คือ กฎหมายลักษณะพิจารณาความอาญามีโทษหลวง ลักษณะพยาน ลักษณะพิจารณาความแพ่ง และลักษณะกำหนดพระราชอาญาจำ

ลักษณะศาลตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง กำหนดที่จะจัดขึ้นนั้น ในมณฑลหนึ่งควรจะมีศาลมณฑล ๑ ศาล ศาลเมือง ๆ ละ ๑ ศาล ศาลแขวงเมืองละหลาย ๆ ศาล แต่ข้าหลวงพิเศษเห็นว่าถ้าจะตั้งศาลให้ครบตามนั้น จะมีศาลหลายศาลและสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์มาก เห็นว่าควรจะมีศาลมณฑล ๑ ศาล ศาลเมือง ๒ ศาล ศาลแขวง ๓ ศาล รวมกันเป็น ๖ ศาล และข้าหลวงพิเศษจะออกไปจัดการศาลเอง สำหรับมณฑลกรุงเก่าผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงพิเศษ คือ พระยาไชยวิชิต ผู้ว่าราชการเมืองอยุธยา ออกไปจัดการศาลพร้อมด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์

(๒) กองกฎหมายเทศาภิบาล, ย. ๔/๔ เอกสารที่ ๔/๑๑๕ เรื่องข้าหลวงจัดการศาลหัวเมือง เห็นควรจัดมณฑลกรุงเก่าก่อนและมีงบประมาณเงินเดือนและเงินค่าใช้สอยมาด้วย

(๓) กองกฎหมายเทศาภิบาล, ย. ๔/๔ หนังสือกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๔) พระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วีริยศิริ), การปกครองฝ่ายพลเรือนหรือมหาดไทย หน้า ๑๐๕.

การปฏิบัติงานของข้าหลวงพิเศษ

หน้าที่ของกองข้าหลวงพิเศษมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. คัดจัดการตั้งศาลยุติธรรมหัวเมืองขึ้นให้เรียบร้อย
๒. คัดเสาะล่างคัดความ ซึ่งค้างคั่งอยู่ให้หมดสิ้นไปตามที่เห็นเป็นทางดี ที่สุดที่จะกระทำได้^(๕)

ดังนั้น ระยะเวลาที่เข้าไปจัดการ ข้าหลวงพิเศษได้เสาะล่างคัดความเก่าที่ค้างคั่งอยู่เสียก่อน เพื่อจะได้ทราบว่ามีคดีความอยู่เท่าใด และความเรื่องใดเป็นเรื่องสำคัญที่อาจจะเกิดขึ้นอีก จะได้ใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาจัดตั้งศาลต่อไป

แต่เดิม ในมณฑลกรุงเก่ามีศาลอยู่ ๒ ศาล คือ

๑. ศาลมณฑลหรือศาลอุทธรณ์ มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นอธิบดี มีผู้พิพากษา ๓ คน ตุลาการ ๑ คน เป็นผู้ช่วย
๒. ศาลเมือง มีผู้พิพากษา ตุลาการ และเจ้าพนักงาน

รายได้ของผู้พิพากษา ตุลาการ ได้มาจากการเก็บค่าฤชา ธรรมเนียม จากการชำระความ ศาลทั้ง ๒ แห่ง ส่งลูกความหรือคนโทษที่อยู่ในระหว่างพิจารณาหรือที่พิจารณาแล้ว ไปขังในตะราง* ต่าง ๆ คือ

ตะรางสำหรับศาลมณฑล อยู่ในบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล ๑ ตะราง
 ตะรางสำหรับศาลเมือง อยู่ในบังคับบัญชาของผู้รักษากรุงเก่า ๕ ตะราง
 ผู้คุมตะรางมาจากนักโทษเก่าแต่ประพฤติตัวดีจึงได้ยกขึ้นมาเป็นผู้คุม ตามที่กล่าว
 ว่าระบบที่ปฏิบัติอยู่นี้ ผู้พิพากษา ตุลาการ ได้รายได้จากค่าฤชาธรรมเนียมเท่านั้น แต่ตาม
 ความเป็นจริง คณะผู้พิพากษาศาลการ “ได้รับผลประโยชน์เป็นสิ่งของบ้าง เปนตัวเงิน

(๕) กองกฎหมายเทศาภิบาล, ย. ๔/๔ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

* คำว่า “คุก” และ “ตะราง” ในสมัยก่อนมีความหมายต่างกัน คือ คุกใช้ขังนักโทษชั้นโทษหนัก มีกำหนดโทษตั้งแต่ ๕ ปีขึ้นไป ตะรางเป็นเรือนจำสำหรับคุมขังนักโทษที่มีโทษเบาต่ำกว่า ๕ ปี ลงมา ในที่นี้ใช้คำว่า ตะราง ให้ตรงกับคำที่ใช้เรียกในหนังสือกราบบังคมทูล

จากลูกความ แม้มิได้ด้วยความกตัญญูที่คงได้รับอยู่นั่นเอง”^(๖) ดังปรากฏว่ามีผู้พิพากษา
ตุลาการ ๕ คน ผู้คุม ๒ คน ต้องหาว่ารับสินบน^(๗) สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงข้อบกพร่องของ
ระบบที่เป็นอยู่

นอกจากนี้สภาพของตะราง ซึ่งโดยจุดมุ่งหมายมีเพื่อทำให้ผู้กระทำผิดหลบจำ
ตะรางทั้ง ๖ แห่ง ตั้งเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำตั้งแต่พะเนียดถึงบ้านผู้รักษากรุงเก่า (ในสมัยนั้น)
ปรากฏว่ามีสภาพไม่เหมาะสม ขาดสุขลักษณะ คนโทษต้องนอนรวมกันอย่างแออัดในห้อง
ใหญ่ ที่มีดเสมอ ไม่มีหน้าต่าง ให้คนโทษชายและหญิงอยู่ห้องเดียวกัน อาหารไม่เพียงพอ
และที่สำคัญที่สุดนักโทษทั้งปวงที่ติดตะรางอยู่นั้น ยังไม่มีใครได้รับคำพิพากษาคัดสินกำหนด
โทษแม้แต่คนเดียว^(๘) แสดงถึงความไม่เป็นระเบียบของระบบการศาลอย่างยิ่ง การที่นักโทษ
ต้องเข้าไปทนทรมานในตะรางโดยที่ยังไม่มีการตัดสินว่าถูกหรือผิด ถือว่ากระบวนการยุติธรรม
มิได้ให้ความเป็นธรรมตามหน้าที่อย่างแท้จริง ยิ่งสภาพของตะรางเป็นสภาพแห่งความเสื่อม
ทั้งทางด้านร่างกาย (สุขลักษณะ) และจิตใจ เป็นการไม่สมควรที่จะลงโทษคนอย่างไร้ความ
เมตตาเช่นนี้ หลักฐานที่ยืนยันว่าระบบการศาลแบบเดิมไม่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากเมื่อ
ข้าหลวงพิเศษชำระคดีไปได้มากแล้ว ปรากฏว่าต้องปล่อยนักโทษมากกว่าถูกจองจำ นักโทษ
๑๕๓ คน ต้องปล่อย ๑๑๓ คน มีที่ทำความผิดจริงเพียง ๔๐ คน^(๙) หากไม่มีการชำระสะสาง
คดีนักโทษเหล่านี้ก็ยังคงจะต้องติดตะรางอยู่ต่อไป นอกจากนั้น สิ่งที่ทำให้นักโทษได้รับความ
ทุกข์ทรมานมาก อีกประการหนึ่ง คือ ธรรมเนียมของผู้รักษากรุง เมื่อพ้นจากตำแหน่ง
หรือเลื่อนยศชั้นมักจะเก็บหนังสือราชการทั้งปวง ตลอดจนถ้อยคำสำนวนความที่เกิดขึ้นใน
ระหว่างที่ตนรักษากันเมืองอยู่ติดตัวไปด้วย^(๑๐) ทำให้ไม่สามารถรื้อฟื้นความถูกผิดขึ้นมา
พิจารณาได้ นักโทษต้องติดตะรางไปอย่างไม่มีกำหนด แม้ว่านักโทษบางคนที่มีโอกาสได้นำ
เรื่องขึ้นพิจารณา ปกติก็ปฏิเสธข้อหาไม่ได้ แม้ว่าตนจะผิดจริงหรือไม่ ด้วยวิธีการบังคับให้

(๖) กษ., บ.๔/๘ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๗) กษ., บ.๔/๘ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๘) กษ., บ.๔/๘ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๙) กษ., บ.๔/๘ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๑๐) กษ., บ.๔/๘ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

ตอบใช้จารีตนครบาลอันทารุณ ในเรื่องนี้ได้พยายามแก้ไขโดยพยายามสร้างตระรางใหม่เพียงตระรางเดียว แทนที่จะให้มีกระจัดกระจายอยู่เช่นดังแต่เก่า ต้องจัดการเลี้ยงดูนักโทษให้ดีขึ้นกว่านี้ จัดการแยกนักโทษชายและหญิงออกจากกัน แต่เมื่อดำเนินการไปก็ยังไม่สำเร็จเรียบร้อยทีเดียว เพราะตระรางไม่พอที่จะแยกนักโทษชายและหญิง ยังมีงบประมาณไม่พอที่จะสร้างใหม่เสียทีเดียว ทางแก้ไขอีกทางก็โดยการเร่งชำระความเพื่อให้คนบริสุทธิ์พ้นจากการทนทุกข์ทรมานเสียโดยเร็ว

แม้ข้าหลวงพิเศษได้พยายามชำระสะสางคดีความให้สำเร็จอย่างรวดเร็ว แต่กระนั้นก็ยังมีความอีกมากมายที่ยังค้างชำระ เพราะข้าหลวงมีน้อย ทำงานไม่ทัน เพื่อที่จะช่วยให้กองข้าหลวงดำเนินการให้เสร็จสิ้นเร็วยิ่งขึ้น ทางราชการจึงแต่งตั้งข้าหลวงพิเศษเพิ่มเติมขึ้นอีก ๒ คน คือ พระยาอรรคราชนารถ และพระยาประชาธิปไตย^(๑๑) รวมความแล้วกว่ากองข้าหลวงพิเศษจะชำระสะสางคดีความเกือบสำเร็จเป็นเวลากว่า ๕ เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕ ถึงเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๑๖ และเวลาที่ใช้ในการทำงานจริง ๆ ประมาณ ๓ เดือน เพราะข้าหลวงต่างต้องปฏิบัติหน้าที่อื่นบ้าง ต้องเข้ากรุงเทพ ฯ บ้าง อย่างไรก็ตาม การที่สำเร็จลุล่วงได้พอสมควร แม้จะยังไม่บริบูรณ์ก็พอจะสานงานต่อได้อย่างไม่ลำบากพอที่จะแบ่งเวลาและข้าหลวงบางคนไปจัดการหัวเมืองอื่นต่อไป^(๑๒)

การจัดตั้งศาลมณฑลกรุงเก่า

ดังได้กล่าวถึงหน้าที่ของข้าหลวงพิเศษแล้วว่า มีหน้าที่ชำระคดีและจัดตั้งศาล ข้าหลวงพิเศษได้แบ่งกันเป็น ๒ กอง กองหนึ่งสะสางความเก่า อีกกองหนึ่งจัดศาลใหม่รับพิจารณาและพิพากษาความซึ่งเกิดขึ้นใหม่ โดยกำหนดว่าความซึ่งเกิดก่อนวันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ เป็นความเก่า หลังจากนั้นเป็นความใหม่ ศาลที่ตั้งใหม่นี้เป็นรากฐานของการจัดระเบียบศาลแบบใหม่ การเลือกสรรผู้พิพากษา เลือกจากนักเรียนกฎหมาย ๒ คน คือ

- (๑๑) รัชกิจานุเบกษา เล่ม ๑๓ แผ่นที่ ๓๔ “ประกาศตั้งกรรมการพิเศษ ๒ นาย ให้สะสางอ้างความเก่าในหัวเมือง” ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๔๔๗
- (๑๒) แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, ส่วน มณฑลกรุงเก่า จำนวนปี ๑๑๖ “หนังสือรายงานกราบบังคมทูลเกี่ยวกับการจัดศาลมณฑลกรุงเก่าของข้าหลวงพิเศษ ฉบับที่ ๒”

ขุนชำนาญคดี กรมการกรุงเก่า และหมื่นพิพิธอักษร นายเวรกระทรวงต่างประเทศ ข้าหลวงพิเศษได้ฝึกฝนนักเรียนทั้ง ๒ ให้เข้าใจลักษณะพิจารณาความและขั้นตอนในการพิจารณาแบบศาลใหม่^(๑๓) ในที่สุดก็ตั้งได้สำเร็จ

ศาลมณฑลกรุงเก่าอยู่ในบริเวณพระที่นั่งพิมานรัตยาพระราชวังจันทร์เกษม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดในวันเดียวกับวันที่เสด็จเปิดทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือระยะทาง กรุงเทพฯ - กรุงเก่า ตรงกับวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๕) โดยประทับรถไฟเป็นปฐมฤกษ์จากสถานีกรุงเทพฯ เสด็จพระราชดำเนินลงที่สถานีกรุงเก่า เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เปิดที่ว่าการและศาลมณฑลกรุงเก่าด้วย^(๑๔)

แม้ว่าจะได้เปิดศาลใหม่ดำเนินงานไปแล้ว แต่ก็ยังไม่ได้มีประกาศตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าตามพระธรรมนูญศาลหัวเมืองให้เป็นทางการ เพิ่งจะมีประกาศตั้งเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๖) ดังมีความดังนี้

....การศาลยุติธรรมในมณฑลกรุงเก่า ข้าหลวงพิเศษได้จัดการมาโดยลำดับจนบัดนี้ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า สมควรที่จะตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าขึ้นได้ ตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระราชานุญาตให้ตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าขึ้นที่พระราชวังจันทร์เกษมเมืองกรุงเก่า แลให้ศาลมณฑลกรุงเก่านี้มีอำนาจเต็มตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง จงทุกประการ....^(๑๕)

เมื่อศาลมณฑลกรุงเก่าได้ประกาศตั้งเป็นทางการ มีสิทธิที่จะดำเนินการพิจารณาพิพากษาคดีได้ทุกประการ ยกเว้นการอุทธรณ์ในระยะแรก ต้องอุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศษ

(๑๓) กองกฎหมายแห่งชาติ, ย.๔/๔ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๑๔) กองกฎหมายแห่งชาติ, ย. ๔/๔ หนังสือรายงานกราบบังคมทูลของข้าหลวงพิเศษที่ไปจัดการศาลมณฑลกรุงเก่า

(๑๕) ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๖ กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๖-๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๑) ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๖๕.

แทนศาลอุทธรณ์ในสนามสถิตยยุติธรรมในกรุงเทพ ฯ ทั้งนี้เพราะถือว่าข้าหลวงพิเศษยัง
ต้องจัดการอยู่ในหัวเมืองมณฑลนั้น จะเห็นได้ว่าการจัดศาลแบบใหม่ให้เป็นระบบได้ เริ่ม
จากความพยายามที่ค่อย ๆ ดึงศาลหัวเมืองให้มาขึ้นสังกัดในกระทรวงยุติธรรมจึงทำให้สะดวก
ขึ้น เนื่องจากการดำเนินการอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของข้าหลวงพิเศษ ซึ่งส่วน
ใหญ่ก็เป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมอยู่แล้ว การเปลี่ยนสังกัดก็ย่อมง่ายขึ้น แม้ขณะนั้น
จะยังอยู่ในความควบคุมดูแลของกระทรวงมหาดไทย แต่ทางปฏิบัติกระทรวงมหาดไทยก็ปล่อยให้
ให้ข้าหลวงพิเศษมีอำนาจจัดการเต็มที่

เมื่อตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าได้สำเร็จ ก็เริ่มลงมือจัดการศาลยุติธรรมมณฑล
ปราจีนบุรีอีกมณฑลหนึ่ง^(๑๖) เพื่อขยายการจัดตั้งศาลหัวเมืองให้มีระเบียบวิธีตลอดจน
กฎเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวในการพิจารณาตัดสินคดีความ เป็นการปูพื้นฐานการตั้งอำนาจ
รับผิดชอบกระบวนการยุติธรรม มาไว้ที่กระทรวงยุติธรรม

การก่อสร้างอาคารศาลมณฑลกรุงเก่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งมณฑลเทศาภิบาล โปรด
ให้ซ่อมพระที่นั่งพิมานรัตยา และพลับพลาจตุรมุข ในพระราชวังจันทร์เกษม ใช้เป็นที่ว่า
ราชการมณฑลและทรงให้ส่วนหนึ่งของพระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นที่ทำการศาลมณฑลด้วยดังที่
ได้กล่าวมาแล้ว พระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นพระที่นั่งที่ประทับพักพิงในสมัยเสียกรุงศรีอยุธยา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ สร้างขึ้นตามแบบเดิม^(๑๗) ครั้นถึงสมัย
รัชกาลที่ ๕ พระที่นั่งจึงเก่าแก่อาคารคับแคบเพราะต้องอยู่รวมกับที่ว่าการมณฑล

ด้วยเหตุนี้ ข้าราชการจึงร้องเรียนไปยังกระทรวงยุติธรรมเพื่อขอสร้างที่ทำการ
ศาลถาวร ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๗) ตกกลงว่าให้สร้างระหว่างพระราชวังจันทร์เกษม

(๑๖) กองกฎหมายแห่งชาติ, ย.๔/๘ หนังสือราชการที่ ๑๖/๘๐๔๔ หนังสือกราบบังคมทูลของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๑๗) พระยาโบราณราชธานินทร์, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓ เรื่องกรุงเก่า หน้า ๘๖-๘๗.

กับที่ว่าการหอยเบี่ยน^(๑๘) ซึ่งเป็นที่ลุ่มต้องจัดการถมที่ก่อน ผู้รับเหมาก่อสร้างคือจีนจ่ง^(๑๙) กำหนดแล้วเสร็จ ทำพิธีเปิดศาลในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระยาโบราณบริวนุรักษ์ (พร เดชะคุปต์) ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นประธาน^(๒๐) ลักษณะศาลเป็นเรือนไม้ ๒ ชั้น ชั้นบนเป็นศาลแพ่งและศาลมณฑล ชั้นล่างเป็นศาลอาญา

ส่วนบ้านพักผู้พิพากษา เดิมอาศัยอยู่ตามแพหลวง แพรราษฎร เมื่อเรือโปะหนุนแพรื้อหรือถอยหลักปักหลักลอยแพ ก็ได้อาศัยนักโทษมาช่วยเหลือ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๒๐) ทางราชการไม่อนุญาตให้ใช้นักโทษทำการนี้ จึงได้สร้างที่พักให้^(๒๑)

ดังนั้นการศาลในมณฑลกรุงเก่าจึงเป็นรูปร่างขึ้น ทั้งทางด้านระบบงาน และการเอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่ข้าราชการผู้ปฏิบัติราชการ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขระเบียบการปกครองใหม่ โดยรวมมณฑลเข้าเป็นภาค และจัดแบ่งส่วนราชการใหม่บ้าง ดังเช่น พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้จัดส่วนปกครองมณฑลกรุงเทพฯ ใหม่ โอนเมืองประทุมธานีและธัญบุรี ซึ่งเคยปกครองแต่เดิม ไปสังกัดมณฑลกรุงเก่า กระทรวงยุติธรรมจึงให้ศาลเมืองประทุมธานีและธัญบุรี ไปขึ้นกับศาลมณฑลกรุงเก่าด้วย มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีเหมือนกับศาลเมืองทั้งหลายในมณฑลกรุงเก่า^(๒๒) แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจและขอบเขตทางการปกครองใหม่ การเรียกชื่อเมืองในมณฑลยังคงสืบสนอยู่ เรียกว่าเมืองบ้าง จังหวัดบ้าง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ดังนั้น ศาลเมืองต่าง ๆ ก็ต้องเปลี่ยนมาเรียกชื่อว่าเป็น “ศาลจังหวัด” ตั้งแต่นั้น

กระทรวงมหาดไทยมีความเห็นว่า การเรียกชื่อกรุงเก่าเรียกทั้งชื่อมณฑลและเมืองกรุงเก่าทั้ง ๒ ชื่อ ทำให้สับสน จึงประกาศให้เรียกเป็นนามเดียวกันว่า “มณฑลอยุธยา”

(๑๘) แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, หนังสือราชการ ที่ ๔๒/๗๐๒๖ ศาลว่าการมหาดไทย

(๑๙) แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, หนังสือราชการ ที่ ๔๔/๓๔๔๔ กระทรวงยุติธรรม

(๒๐) แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, หนังสือราชการ ที่ ๗/๖๐ ศาลมณฑลกรุงเก่า

(๒๑) แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, หนังสือราชการ ที่ ๒๔๓/๗๑๐ ศาลมณฑลกรุงเก่า

(๒๒) กองกฎหมายเทศาภิบาล, เอกสาร ร.๖ ข.๒/๒๑ ประกาศเปลี่ยนนามศาลเมือง เขตกรุงเทพ-มหานคร เป็นศาลจังหวัด ๆ หนังสือราชการ ที่ ๓๒/๓๗๖๗ กระทรวงยุติธรรม

และ “จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”^(๒๓) กระทรวงยุติธรรมจึงประกาศให้ศาลยุติธรรมในหัวเมืองแก่นามจากศาลเมืองเป็นศาลจังหวัดด้วย และคงให้มีอำนาจพิจารณาพิพากษาอรรถคดีตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ร.ศ. ๑๒๗ ทุกประการ

จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่เริ่มทำการปรับปรุงศาลหัวเมืองคือศาลมณฑลกรุงเก่าเป็นแห่งแรกให้เป็นศาลที่มีมาตรฐาน แล้วนำมาขึ้นสังกัดกระทรวงยุติธรรม ความพยายามในการนำศาลหัวเมืองมาขึ้นกับกระทรวงยุติธรรมใช้เวลานานพอสมควร เพราะกระทำได้แบบค่อยเป็นค่อยไป เมื่อสามารถปรับปรุงศาลได้สำเร็จแล้ว จึงโอนมารวมกับกระทรวงยุติธรรม ศาลมณฑลสุดท้ายที่สำเร็จคือศาลมณฑลมหาสารคาม เมื่อจัดการเสร็จ กระทรวงยุติธรรมสามารถควบคุมดูแลเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมทั้งหมด เรียกได้ว่าเป็นการดำเนินการสืบต่อจากนโยบายการปรับปรุงระบบการศาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงในหลักการใหญ่ ยกเว้นในส่วนย่อย ๆ เท่านั้น

ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ประกาศจัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรมใหม่ กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานมีหน้าที่รับผิดชอบบังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายตุลาการ ส่วนการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีเป็นอำนาจอิสระของผู้พิพากษา

ในระยะเดียวกันนี้ ศาลมณฑลอยุธยาได้มีการปรับปรุงอีกครั้ง โดยทั่วไปมณฑลต่าง ๆ มีศาลมณฑลศาลเดียวตั้งอยู่ที่จังหวัดอันเป็นที่ตั้งมณฑล ไม่มีศาลจังหวัดตั้งซ้อนอยู่ด้วย ศาลมณฑลมีหน้าที่ชำระคดีที่เกินอำนาจของศาลจังหวัด และชำระความอุทธรณ์ที่เกิดขึ้นในมณฑลนั้น แต่เนื่องจากในมณฑลอยุธยา ศาลมณฑลมีคดีความมาก จึงจำเป็นต้องตั้งศาลจังหวัดขึ้นในจังหวัดที่ตั้งศาลมณฑล เพื่อแบ่งเบาภาระศาลมณฑลด้วย ภายหลังได้ประกาศแก้ไขอำนาจศาลมณฑลตัดการอุทธรณ์ในชั้นศาลมณฑลลงชั้นหนึ่งก่อน ลักษณะเช่นนี้ แม้ว่าชื่อศาลจะแยกเรียกเป็นศาลจังหวัดกับศาลมณฑล แต่ในส่วนการงานได้ทำรวมกันอยู่แล้ว

(๒๓) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ วันที่ ๒๔ พฤษภาคม “ประกาศกระทรวงมหาดไทย” ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๕๕ หน้า ๕๑.

จึงได้มีประกาศรวมศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาส่วนแบ่ง ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ส่วนอาญา เข้ารวมในศาลมณฑลอยุธยา เพื่อให้เป็นระเบียบเดียวกันกับศาลมณฑลอื่น ๆ
นับตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓^(๒๔)

สรุปได้ว่าก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ศาลสังกัดกระทรวงยุติธรรมแบ่งออก
เป็น ๒ แผนก คือ

๑. ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพฯ แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ

ก. ศาลฎีกา

ข. ศาลอุทธรณ์

ค. ศาลพระราชอาญา ศาลแพ่ง ศาลต่างประเทศ ศาลคดีต่างประเทศ

และศาลไปรัสภา

๒. ศาลหัวเมือง แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ

ก. ศาลมณฑล

ข. ศาลเมือง

ค. ศาลแขวง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทาง
ด้านการศาลยุติธรรม รัฐธรรมนูญได้เปลี่ยนแปลงอำนาจตุลาการบางประการ คือ อำนาจ
อธิปไตยทางศาลมาจากปวงชนชาวไทย แทนที่จะมาจากพระมหากษัตริย์ ส่วนการจัดตั้ง
ศาลยุติธรรมรัฐธรรมนูญมิได้ระบุให้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ผู้พิพากษายังคงมีอำนาจอิสระ
ในการพิจารณาพิพากษาคดีตามกฎหมาย แต่ก็ได้มีการปรับปรุงและจัดระเบียบศาลหลายครั้ง
โดยพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ศาลมณฑลซึ่งทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์หัวเมืองยกเลิกไปใน
พ.ศ. ๒๔๗๖ ศาลมณฑลแต่เดิมเปลี่ยนฐานะมาเป็นศาลจังหวัด ด้วยเหตุนี้ศาลมณฑลอยุธยา
จึงเปลี่ยนเป็นศาลจังหวัด ยุบตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล และตั้งข้าหลวงยุติธรรม
ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๔ มีการประกาศใช้พระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งแบ่งศาล
ออกเป็น ๓ ชั้น ได้แก่

(๒๔) กองกฎหมายแห่งชาติ, ร.๗ ย.๒/๖ ยุบเลิกศาล รวมศาล ทั้งศาล และเรื่องศาลแขวง

๑. ศาลชั้นต้น มีศาลแพ่ง ศาลอาญา ศาลจังหวัด ศาลแขวง และศาลคดีเด็กและเยาวชน

๒. ศาลอุทธรณ์ มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีที่อุทธรณ์คำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลชั้นต้นทั่วราชอาณาจักร

๓. ศาลฎีกา มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีที่ฎีกาคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลอุทธรณ์ คำตัดสินถือเป็นที่สุด

ปัจจุบันก็ได้โอนคดีหลักการนี้มาโดยตลอด ศาลที่อยุธยา จึงยังคงมีเพียงศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา.

น.ส. สุทธิพันธ์ ขุทรานนท์

นักอักษรศาสตร์ ๓ งานประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

นางสายไหม จบกมลศึก

หัวหน้างานประวัติศาสตร์ ผู้ตรวจ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ผู้ตรวจ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๘/๕ รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๘/๗ ข้าหลวงพิเศษเห็นควรตั้งศาลยุติธรรมที่มณฑลกรุงเทพ ฯ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๘/๘ เรื่องข้าหลวงจัดการศาลหัวเมือง เห็นควรจัดมณฑลกรุงเทพ ฯ ก่อน และมีงบประมาณเงินเดือนและค่าใช้สอยมาด้วย

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ ๖ ย. ๒/๒๑ ประกาศเปลี่ยน
นามศาลเมือง เขตกรุงเทพมหานครพระมหานครเป็นศาลจังหวัดแลโอนศาลเมืองประทุม-
ธานี รัษฎบุรี รวมขึ้นในมณฑลกรุงเก่า

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ ๗ ย. ๒/๖ ยุบเลิกศาล รวมศาล
ตั้งศาล และเรื่องศาลแขวง

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๖ กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๖-๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๑)
ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๘

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓ เรื่องกรุงเก่า พระยาโบราณราชธานินทร์ เรียบเรียง พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ ณ เมรุวัดมกุฏ-
กษัตริยาราม วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, ส่วนมณฑลกรุงเก่า ปี ร.ศ. ๑๑๖ ว่าด้วย รายงาน
จัดการศาลยุติธรรมในเมืองกรุงเก่า กับในศาลมณฑลกรุงเก่า

แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, สร้างบ้านพักผู้พิพากษา ร.ศ. ๑๒๐

แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, การสร้างศาลถาวรที่พระที่นั่งพินาณรัตยา พระ-
ราชวังจันทร์เกษม ร.ศ. ๑๒๗

แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, เปิดอาคารศาลมณฑลกรุงเก่า ร.ศ. ๑๒๘

แผนกเก็บ กองกลาง กระทรวงยุติธรรม, ขอส้อมศาลมณฑลกรุงเก่า ร.ศ. ๑๓๐

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ แผ่นที่ ๒๖ หน้า ๒๗๕ วันที่ ๒๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕
ประกาศตั้งข้าหลวงพิเศษขึ้นประจำการ ๓ นาย เป็นผู้จัดการแก้ไขธรรมเนียม
ศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ แผ่นที่ ๓๔ หน้า ๔๕๗ วันที่ ๒๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ ประกาศ
ตั้งกรรมการพิเศษ ๒ นาย ให้สะสางล้างความเก่าในหัวเมือง

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ แผ่นที่ ๔๒ หน้า ๑๑๒๘ วันที่ ๑๙ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖ ประกาศ
กระทรวงยุติธรรม

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ หน้า ๑๒๒๑ วันที่ ๑ กันยายน ร.ศ. ๑๓๑ แจ้งความกระทรวง
ยุติธรรม เรื่องย้ายแลผลัดเปลี่ยนผู้พิพากษา

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ หน้า ๓๕๙ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ประกาศยกเมือง
ธัญบุรีแลเมืองประทุมธานีขึ้นในมณฑลกรุงเก่า และประกาศกระทรวงมหาดไทย
เรื่องเปลี่ยนนามมณฑลกรุงเก่า แลจังหวัดกรุงเก่า

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ หน้า ๒๓๓๙ วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ แจ้งความกระทรวง
ยุติธรรม

เอกสารขึ้นรอง

กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
และแผนผัง พ.ศ. ๒๔๑๑

เชวง เวียงสุวรรณ, การจัดส่วนราชการ ๒๔๑๒ สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร-
ศาสตร์ โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๑๒

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, เทศาภิบาล พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ-
ราชทานเพลิงศพ ขุนประสงค์ประศาสน์ ณ เมรุวัดทองหุ่มพวง อำเภอเมือง
จังหวัดสระบุรี วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

พระธรรมานุศาลยุติธรรมกับพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง รัตนโกสินทร์
ศก ๑๒๗ กับพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมแก้ไขใหม่ โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ
ของ กรุงเทพบรรณาการ ถนนเจริญกรุง พระนคร

มนูเวทย์วิมลนาถ, พระ. ธรรมานุศาลยุติธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง
คำสอนชั้นปริญญาตรี พุทธศักราช ๒๔๗๘

มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา. (เส่ง วิริยศิริ), การปกครองฝ่ายพลเรือนหรือมหาดไทย
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ (สุด สุนทรสารทูล)
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๕

วัฒนา ชิดวาริ, กระทรวงยุติธรรมและระบบการศาลไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. ๒๔๑๖ ศาลคดีเด็กและเยาวชน จัดพิมพ์, การจัดศาลหัวเมืองครั้งแรก

สุจริต ถาวรสุข. การจัดศาลหัวเมืองครั้งแรก กระทรวงยุติธรรม ศาลคดีเด็กและ
เยาวชนกลาง สำนักงานอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๑ กับศาลแขวงพระนครและ
ธนบุรี พิมพ์แจกในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดราชผาติการาม
วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๗

การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง

เถียร เจริญวัฒนา

ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

การปฏิรูปการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือกันว่า เริ่มต้นเมื่อมีประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) นั้น แท้จริงเป็นผลที่ปรากฏภายหลังที่ได้ทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้ นานถึง ๑๗ ปี ทั้งนี้ เพราะธรรมเนียมการพิจารณาพิพากษาคดีในโรงศาล ตลอดจนตัวบทกฎหมายต่าง ๆ อันมี มาแต่โบราณกาลนับได้หลายร้อยปีนั้น ลมรากฝังแน่นในแผ่นดิน ยากที่จะเปลี่ยนแปลง เลิกล้างได้โดยง่ายในเร็ววัน ที่กล่าวว่าทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้มานานถึง ๑๗ ปี ก็โดย มีหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะ จุลศักราช ๑๒๓๖ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๑๗ และเป็นปีที่เสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ประสูติ) โดยลงข่าว “ว่าด้วยปฤกษาจัดการในเคาน์ซิลออฟสเต็ดหรือที่ปฤกษาราชการ แผ่นดิน” ว่า “..... ได้ทรงพระราชดำริห์พร้อมด้วยเคาน์ซิล จะจัดการศาลชำระความ แลแก้ไขสอบสวนพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ แลการอื่น ๆ อีก มีอยู่หลายอย่างหลาย ประการ ก็คงจะจัดให้สำเร็จไปทีละสิ่ง ๆ แต่ซึ่งจะสำเร็จไปโดยเร็วนั้นไม่ได้ เพราะเปน การใหญ่ ให้ท่านทั้งปวงคอยฟังไปข้างหน้าเถิด.....”(๑)

ต่อมาในปี ร.ศ. ๑๐๑ (พ.ศ. ๒๔๒๕) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างศาล หลวงชั้นเป็นตึกหลังใหญ่ (ตึกศาลแพ่งหลังเดิม) สิ้นพระราชทรัพย์ ๒,๔๒๗ ชั่ง ๕ ตำลึง ครั้นถึงวันศุกร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย ร.ศ. ๑๐๑ อันเป็นวันบรรจบครบรอบร้อยปี นับแต่วันที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาหลักพระนคร จึงเสด็จ พระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราทางวังเวียงคิลาก่อพระฤกษ์ แล้วพระราชทานนามว่า “ศาลสถิตยยุติธรรม” ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นที่ประชุมลูกขุนตระลาการขุนศาลทุกกระทรวง และเป็น ที่เก็บรักษาพระราชกฤษฎีกากฎหมาย พระราชบัญญัติเก่าใหม่ รวบรวมไว้ในที่เดียวกัน ทั้งสิ้น เพื่อจะให้สอบสวนง่ายและให้การคดีเสร็จได้โดยเร็ว เป็นที่เบาใจของผู้ต้องคดี ทั้งปวง(๒)

ล่วงมาในปี ร.ศ. ๑๐๕ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ทรงมีพระราชดำรัสแด่สมเด็จพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน เฉพาะที่เกี่ยวกับการศาลยุติธรรมมีความในตอนท้ายว่า “..... การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้ เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกพริ้งแลปลวกกินผุไทรหมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรวัวแห่งใดก็เข้าไม้ตามอุดยาแต่เฉพาะที่ตรงรวัวนั้น ท่อนก็ไทรหมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่จะต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เปนของมันคงถาวรสืบไป แลเปนการสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะต้องรีบจัดการโดยเร็วหาไม้ก็จะต้องจมลง ด้วยผุยับไปเหมือนเรือกำปั่นที่ชำรุดเหลือที่จะเยียวยาจนต้องจมลงฉนั้น”^(๓) อันแสดงให้เห็นพระราชปณิธานแน่วแน่ที่จะปรับปรุงการศาลยุติธรรมเสียใหม่โดยเร็ว

การประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมโดยรวบรวมศาลต่าง ๆ มารวมไว้ในกระทรวงเดียวกัน เป็นการปรับปรุงเฉพาะศาลในกรุงเทพมหานคร ส่วนศาลในหัวเมืองคงสังกัดกระทรวงมหาดไทยอยู่ตามเดิม ดังนั้นในปี ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา “พระบรมมณูศาลหัวเมือง รัตนโกสินทรศก ๑๑๔” ขึ้น เพื่อจัดระเบียบราชการศาลหัวเมืองให้สอดคล้องกันและให้มาสังกัดกระทรวงยุติธรรม เช่นเดียวกับศาลในกรุงเทพมหานคร และตรา “พระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕” กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าหน้าที่จัดการให้สำเร็จตลอดไป ส่วนข้าหลวงพิเศษกำหนดให้มี ๕ นาย โดยมีข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย อีก ๒ นายได้แก่เทศาภิบาลประจำมณฑล กับผู้รักษามืองคนใดคนหนึ่งในมณฑลนั้น ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเลือกสรรตั้งขึ้น

บทความนี้มุ่งจะกล่าวถึงการจัดการศาลยุติธรรมหัวเมืองตามพระราชบัญญัติสองฉบับดังกล่าวข้างต้นโดยสังเขป แต่จำเป็นจะต้องกล่าวย้อนหลังไปเพื่อให้เห็นว่า ระบบศาลไทยในยุคก่อนดำเนินมาอย่างไร สำหรับเป็นข้อเทียบเคียง รวมทั้งการปรับปรุงศาลในกรุงเทพมหานครภายหลังตั้งกระทรวงยุติธรรมด้วย เพราะเป็นเรื่องต่อเนื่องกัน

ศาลสมัยก่อน

ศาลในปัจจุบัน ผู้พิพากษาทำหน้าที่พิจารณาและพิพากษาคดีแต่ผู้เดียวโดยตลอด กล่าวคือทำหน้าที่ทั้งชำระความและตัดสินความ แต่ศาลในสมัยก่อนมีบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง ๓ พวกด้วยกันคือ ลูกขุน ตระลาการ และผู้ปรับ

เมื่อโจทก์จะฟ้องคดี ต้องมาให้การด้วยตนเองต่อผู้รับฟ้องที่ศาลหลวง ผู้รับฟ้องมี ๓ คน เข้าเวรผลัดเปลี่ยนกัน คือจำศาลชั้น ทำหน้าที่รับฟ้องข้างขึ้น จำศาลแรม รับฟ้องข้างแรม และขุนศรีธรรมราชรับฟ้องทั้งข้างขึ้นและข้างแรม ผู้รับฟ้องจะจดถ้อยคำของโจทก์ลงสมุดดำเสนอต่อลูกขุนเพื่อตรวจฟ้องก่อน เมื่อเห็นว่าจะต้องด้วยกฎหมายควรรับไว้พิจารณาแล้วก็จะประทับฟ้อง ส่งฟ้องกับตัวโจทก์ไปยังศาลซึ่งสังกัดอยู่ตามกรมกระทรวงต่าง ๆ สุดแต่ว่าคดีนั้นตกอยู่ในอำนาจศาลใด เมื่อส่งไปแล้วเจ้ากระทรวงหรืออธิบดีของกรมนั้นจะจ่ายฟ้องให้ตระลาการในศาลของตนคนใดคนหนึ่งเป็นผู้พิจารณาหรือเป็นผู้ชำระตระลาการจะให้ผู้คุมเรียกประกันโจทก์ไว้ แล้วออกหมายเรียกให้จำเลยมาแก้คดีภายใน ๑๕ วัน เมื่อจำเลยให้การแล้วตระลาการจะส่งคำฟ้องคำให้การไปปรึกษาลูกขุนให้ชี้สองสถานว่า ข้อใดรับกันในสำนวนและข้อใดจะต้องสืบพยานตระลาการจะสืบพยานไปตามคำลูกขุน^(๔) เมื่อสืบเสร็จแล้วก็ส่งสำนวนไปให้ลูกขุนปรึกษาชี้ขาด ลูกขุนจะเรียงคำปรึกษาชี้ขาดโดยยกข้อหาคำให้การและคำพยานที่พิจารณาได้ความ ขึ้นมากล่าวแยกแยะและชี้แจงน้ำหนักคำพยานว่าข้อเท็จจริงพึงได้ดังโจทก์หาหรือดังจำเลยให้การ คำชี้ขาดของลูกขุนนี้เรียกว่า “ใบสัตย์” ต่อจากนั้นจะต้องส่งใบสัตย์ไปให้ “ผู้ปรับ” ซึ่งเป็นผู้มีความรู้และแม่นยำด้วยบทกฎหมายเป็นผู้ปรับหรือวางบทลงโทษอีกชั้น เรียกว่า “ปรับสัตย์” คำว่า “ผู้ปรับ” จึงมิได้หมายถึงการปรับไหมเงินทองหรือปรับเป็นพินัยหลวงดังที่ใช้กันในปัจจุบัน หน้าที่ของลูกขุนและผู้ปรับในการปรึกษาชี้ขาดและปรับบทลงโทษนี้ บางทีพูดรวมกันว่า ปรับสัตย์ตัดสิน ก็มีเมื่อปรับสัตย์แล้วก็ส่งใบสัตย์นั้นไปให้ตระลาการอ่านให้คู่ความฟัง หากคู่ความไม่พอใจก็อาจอุทธรณ์และถวายฎีกาต่อไปได้

ลูกขุน

คำว่า “ลูกขุน” แท้จริงหมายถึงข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ หรือขุนนางเท่านั้น จึงมีคำมาขยายคำนี้ออกไปอีกเป็น “ลูกขุน ณ ศาลา” อันหมายถึงข้าราชการฝ่ายบริหารชั้นผู้ใหญ่ เช่น สมุหนายก สมุหพระกลาโหม หรือเสนาบดี เป็นต้น กับ “ลูกขุน ณ ศาลหลวง” อันได้แก่ลูกขุนผู้ทำหน้าที่ตุลาการ^(๕) แต่นิยมเรียกกันว่า “ลูกขุน” เฉย ๆ คำว่า “ลูกขุน” ที่กล่าวมาข้างต้นและที่จะกล่าวต่อไปจึงหมายถึงเฉพาะลูกขุน ณ ศาลหลวง เท่านั้น

ในกฎหมาย “นาพลเรือน” ซึ่งตราขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ – พ.ศ. ๒๐๓๑) ได้กำหนดศักดิ์นาของลูกขุนและข้าราชการในสังกัดไว้ดังนี้^(๖)

๑. พระมหाराชครู พระครูมหิธรธรรมราชสภาวดีศรีวิสุทธิคุณวิบูลย์ธรรม วิสุทธิพรหมจารีอธิปัตย์พุมหาจารย์	นา ๑๐๐๐๐
๒. พระราชครูพระครูพิเชษฐสรราชอธิปัตย์ศรีสรคม	นา ๕๐๐๐
๓. พระธรรมสาตราราชโหราจารย์ ปลัดมหิธร	นา ๓๐๐๐
๔. พระอริยาปริชาธิปัตย์โหราจารย์ ปลัดพระครูพิเชษฐ	นา ๓๐๐๐
๕. พระญาณประกาศอธิปัตย์โหราจารย์	นา ๓๐๐๐
๖. พระศรีสังฆกรอธิปัตย์โหราจารย์	นา ๓๐๐๐
๗. ขุนไชยอาณามหาวิสุทธิปริชาจารย์	นา ๑๕๐๐
๘. ขุนจินดาภิรมย์พรหมแพทย์วิสุทธิวงษาจารย์	นา ๑๕๐๐
๑. พระมหाराชครูพระราชปะโรหิตาจารย์ราชสภาวดีศรีบรมหยังองค์บุรีโสถม พรหมญาณวิบูลย์ศีลสุจริตวิวิธแพทย์พรหมพุมหาจารย์	นา ๑๐๐๐๐
๒. พระราชครูพระครูพิรามราชสภาวดีตรีเวทจุฑามณีศรีบรมหยัง	นา ๕๐๐๐
๓. พระเทพราชธาตบาศิครีวาสุเทพ ปลัดพระราชครูปะโรหิตาจารย์	นา ๓๐๐๐
๔. พระจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ ปลัดพระครูพิราม	นา ๓๐๐๐
๕. พระเกษมราชสภาวดีศรีมณฑาตุลราช เจ้ากรมแพ่งเกษม	นา ๓๐๐๐

๖. ขุนสุภาเทพ ๑ ขุนสุภาภณ ๑ ปลัดนั่งศาล นาคนละ ๕๐๐

๗. ขุนหลวงพระไกรศรีราชสุภาวดีศรีมณฑลราช เจ้ากรมแพ่งกลาง

นา ๓๐๐๐

๘. ขุนราชสุภา ๑ ขุนสุภาไชย ๑ ปลัดนั่งศาล นาคนละ ๕๐๐

หมายเหตุ กวเลขช้างหน้าชื่อ ผู้รวบรวมไ้ใส่กำกับไว้เองเพื่อเป็นเครื่องสังเกต

จะเห็นได้ว่าลูกขุนนี้มีอยู่สองชุดหรือสองสำหรับ ชุดแรกเข้าใจว่าพระมหาราชครูพระครูมหาริทรเป็นหัวหน้า และชุดที่สองมีพระมหาราชครูพระราชปะโรหิตาจารย์เป็นหัวหน้า ตำแหน่งทั้งสองนี้เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพราะถือศักดินา ๑๐๐๐๐ เท่ากับสมุหนายก สมุหพระกลาโหมหรือเสนาบดีจตุสดมภ์ ต่อมาในชั้นหลัง ราชทินนามของผู้ดำรงตำแหน่งทั้งสองนี้สั่นลงเป็นพระมหาราชครูมหาริทร และพระมหาราชครูปะโรหิตาจารย์ ส่วนตำแหน่งใดจะมีอาวุโสกว่ากันนั้น ถ้าดูตามประวัติของพระมหาราชครูปะโรหิตาจารย์ (กลั่น) ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ก็ปรากฏว่าเดิมเป็นที่พระมหาราชครูมหาริทร ครั้นที่พระมหาราชครูปะโรหิตาจารย์ว่างลงจึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระมหาราชครูมหาริทรเป็นที่พระมหาราชครูปะโรหิตาจารย์^(๗) ทำให้เห็นว่าตำแหน่งพระมหาราชครูปะโรหิตาจารย์ มีอาวุโสสูงกว่า

ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับลูกขุน และเหตุที่ลูกขุนมีอยู่สองชุดหรือสองสำหรับนี้มีพระบรมราชาธิบายในหนังสือพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดินว่า เมื่อกฎหมายมนุสารสาตราได้เข้ามาถึงกรุงสยาม คงจะมีพราหมณ์ปุโรหิตผู้ชำนาญในการปกครองบ้านเมืองเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม “..... พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้ปุโรหิตผู้นั้นจัดการวางแบบอย่างการที่จะปกครองรักษาพระนครใหม่ให้เรียบร้อยสมควรแก่ที่จะเป็นพระนครใหญ่สืบไป ปุโรหิตนั้นจึงได้ยกมนุสารสาตรานี้มาตั้งเป็นหลักที่จะได้บัญญัติพระราชกำหนดกฎหมายสืบไป และจัดธรรมเนียมอื่น ๆ ตามแบบอย่างพระนครข้างฝ่ายอินเดียแต่โบราณนั้นทั่วไป ปุโรหิตผู้นั้นคงจะเป็นผู้ที่มีความรู้ชำนาญในมนุสารสาตราของเดิมแลพระราชกำหนดกฎหมาย

ซึ่งได้บัญญัติขึ้นใหม่ เพราะเป็นผู้ต้นตำราและเป็นผู้ได้เรียบเรียงตั้งแต่งขึ้น ทั้งที่เป็นพราหมณ์ประพจน์ตั้งอยู่ในความสุจริต จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินและเป็นที่นับถือเชื่อฟังของข้าราชการและราษฎรทั้งปวง พระเจ้าแผ่นดินจึงมอบการที่บังคับบัญชาความสิทธิ์ขาดนี้ให้แก่ปุโรหิตผู้นั้นเป็นผู้บังคับตัดสินถ้อยความทั้งปวงเด็ดขาดทั่วไปทั้งพระนคร และปุโรหิตเช่นนี้จะมีมาแต่ผู้เดียวหรือหลายคนก็ได้ ก็คงจะต้องมีผู้ช่วยเป็นที่ปรึกษาหรือหลายคน จึงจะพอที่จะทำการในตำแหน่งของตัวตลอดไปได้ จึงได้มีตำแหน่งพระมหาราชครู พระราชครูแลปลัด แต่ถึงดั่งนั้นก็ยังไม่พอ จึงได้ตั้งเพิ่มขึ้นอีกสำหรับหนึ่ง เพราะฉะนั้น ลูกขุนจึงได้เป็นสองสำหรับอยู่บัดนี้”

จำนวนลูกขุนมี ๑๒ คน^(๔) เข้าใจว่าได้แก่ผู้มีรายนามดังกล่าวมาข้างต้นชุดแรก ๘ คน และชุดที่สองลำดับที่ ๑ ถึงที่ ๔ อีก ๔ คน ส่วนพระเกษมราชสุภาวดีและขุนหลวงพระไกรสี มีตำแหน่งเป็นผู้ปรับ ขุนสุภาเทพ ขุนสุภาภาน ขุนราชสุภา และขุนสุภาไชย เป็นปลัดนั่งศาลทำหน้าที่ตระลาการจึงมิใช่ลูกขุน

ตระลาการ

ตระลาการเป็นคำเก่าใช้เรียกชื่อผู้ทำหน้าที่พิจารณาหรือชำระความในศาลตามวิธีพิจารณาความอย่างเก่าเท่านั้น ภายหลังเมื่อยกเลิกวิธีพิจารณาความอย่างเก่าโดยยกเอาหน้าที่ผู้พิจารณา ผู้ชี้ขาดตัดสิน และผู้ปรับ มารวมให้คน ๆ เดียวทำโดยตลอดแล้ว ได้เรียกผู้ทำหน้าที่นี้ว่า “ผู้พิพากษาหรือตุลาการ”^(๕)

เนื่องจากศาลสมัยก่อนสังกัดอยู่ในกรมกระทรวงต่าง ๆ เจ้ากระทรวงหรืออธิบดีของกรมนั้นจะมอบหมายให้ข้าราชการคนใดคนหนึ่งเป็นตระลาการพิจารณาความเรื่องใดก็ได้ แล้วแต่จะเห็นสมควร สมัยนั้นข้าราชการไม่มีเงินเดือน การมอบความแพ่งหรืออาญาให้เป็นตระลาการชำระจึงถือว่าเป็นการสงเคราะห์ทางอ้อม เพราะการชำระความทำกันที่บ้านตระลาการ และคู่ความโจทก์จำเลยตลอดจนพยานจะต้องมาค้างที่บ้านตระลาการเป็นเวลานาน แรมเดือนหรือแรมปีจนกว่าจะพิจารณาคดีเสร็จ ในระหว่างนี้โจทก์จำเลยและพยานก็ต้องหา

ข้าวปลาอาหารตลอดจนของใช้มาส่งเสียกันเอง และเพื่อเอาใจระลาการไว้ ทั้งโจทก์และจำเลยก็เลยส่งเสียระลาการด้วย ทำให้คลายความผิดเคืองลงได้^(๑๐)

การที่โจทก์จำเลยต้องค้างอยู่ที่บ้านเรือนของระลาการนั้น เนื่องจากว่าตามกฎหมายวิธีพิจารณาความ เมื่อมีคดีเกิดขึ้นแล้ว โจทก์จำเลยจะถูกเกาะคุมตัว เว้นแต่จะมีประกันตัวไป เริ่มแต่เมื่อเจ้ากระทรวงจ่ายฟ้องให้ระลาการพิจารณา ระลาการก็ส่งให้ผู้คุมเรียกประกันโจทก์ไว้ก่อน^(๑๑) แล้วจึงหมายเรียกจำเลยมาแก้คดี และเมื่อได้ตัวจำเลยมาแล้ว จำเลยก็จะถูกคุมตัวเช่นกัน ทั้งกฎหมายยังให้อำนาจระลาการที่จะจำขังและโดยตีคู่ความหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับคดีได้ ทั้งนี้เพื่อควบคุมการพิจารณาคดีให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ด้วยเหตุนี้ ที่บ้านของระลาการจึงมีตระวางสำหรับคุมขังตลอดจนเครื่องพันธนาการจองจำไว้ด้วย

การได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ระลาการ แม้จะเป็นบ่อเกิดแห่งอำนาจหรือผลประโยชน์มีรายได้เลี้ยงชีพ ก็มีไว้ว่าจะสุขสบายนัก เพราะเมื่อศาลชำระคดีตัดสินแล้ว คู่ความมีสิทธิอุทธรณ์กล่าวโทษลูกขุนระลาการได้ กล่าวคือมิได้อุทธรณ์โต้แย้งว่าดำเนินกระบวนการพิจารณาไม่ชอบด้วยกฎหมายหรือตัดสินคดีคลาดเคลื่อนอย่างปัจจุบันนี้ แต่อุทธรณ์กล่าวโทษว่าพิจารณาคดีไม่ยุติธรรม เข้าข้างอีกฝ่ายหนึ่งหรือรับสินบนเป็นต้น ระลาการก็ต้องแก้อุทธรณ์ว่าทำไปโดยสุจริตไม่มีอคติ เนื่องจากระลาการเป็นผู้พิจารณา ถือดำเนินกระบวนการพิจารณาจนเสร็จสำนวน ลูกขุนเป็นแต่เพียงผู้ตัดสินชี้ขาดโดยอาศัยสำนวนที่ระลาการนำมา ความสำคัญจึงอยู่ที่การดำเนินกระบวนการพิจารณาของระลาการ ดังนั้นโอกาสที่ระลาการจะถูกกล่าวหาว่ากระทำมิชอบ เข้าข้างโจทก์หรือจำเลยจึงมีมาก กฎหมายลักษณะอุทธรณ์ได้กล่าวถึงเหตุที่จะอุทธรณ์กล่าวโทษระลาการไว้ถึง ๖๗ ประการ เช่น “หาว่าแต่งฟ้องให้โจทก์ แต่งคำให้การให้จำเลย แลให้คารมแก้โจทก์แก้จำเลย ๑, หาว่าถามความไม่รับในสำนวน เขียนเอาว่ารับ ๑, หาว่าเป็นใจดัดแปลงสำนวนเสีย สอดเนื้อความลง ๑ ฯลฯ” ดังนั้นเป็นต้น อนึ่ง ตามสภาพของบ้านเมืองในยุคนั้นรายได้ของระลาการมีเพียงเล็กน้อย ช่องทางหรือเหตุจูงใจที่จะทำให้ระลาการแสวงหาผลประโยชน์จากคดีความจึงมีมาก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า “ต้องหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตในทางความนั้นเอง”^(๑๒) ระลาการจึงมักถูกดำเนินคดีในความเป็นธรรมอยู่

มาก ดังที่มีคำประพันธ์กล่าวถึงเหตุที่ภาราสาวะถิจะล่มจมว่า “ใครเอาเข้าปละมา ให้สุภา
กว่าดี ที่แพ้แก่ชนะ ไม่ถือพระประเพณี ฯลฯ” ดังนี้

การพิจารณาของตระลาการ หากมีปัญหาหรือข้อขัดข้องอย่างใดระหว่างพิจารณา
ตระลาการหาว่ามีอำนาจวินิจฉัยเองไม่ ต้องส่งไปให้ลูกขุนปรึกษาชี้ขาด เช่น จำเลยตัดพ้องขึ้น
มาก็ดี ระหว่างสืบพยาน คู่ความฝ่ายใดคัดค้านหรือมีคำท้วงติงประการใดก็ดี ต้องส่งไปให้
ลูกขุนปรึกษาชี้ขาดก่อน ต่อเมื่อลูกขุนชี้ขาดลงมาแล้วจึงจะพิจารณาต่อไปได้ หรือในคดี
อาญาอันเป็นคดีอุกฉกรรจ์ซึ่งจำเลยให้การปฏิเสธ แต่มีผู้ร้ายชัดทอดและถ้อยคำเป็นพิรุธ
ตระลาการจะต้องหาหรือลูกขุน เมื่อลูกขุนปรึกษาเห็นว่าจำเลยมีพิรุธต้องตามกฎหมาย ก็ให้
ชักถามจำเลยตามจารีตนครบาล คือใช้เครื่องทรมานเขี่ยนติได้ เป็นต้น จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้
การพิจารณาคดีชักช้า ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ปรากฏว่าความในศาลกรมพระนครบาล
คั่งค้างมาก เจ้าพระยายมราช อธิบดีในกรมพระนครบาล ก็บ่นว่า การไม่ได้เต็มที่ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ ๑๑ ท่านเป็นตระลาการศาลรับสั่งไปรับ
ชำระความในกรมพระนครบาล ตระลาการชุดนี้มีอำนาจที่จะวินิจฉัยปัญหาขัดข้องในระหว่าง
พิจารณาได้โดยไม่ต้องปรึกษาลูกขุน ทั้งนี้เพื่อให้การพิจารณาคดีดำเนินไปโดยรวดเร็ว^(๑๓)

ผู้ปรับ

ตำแหน่งผู้ปรับมีอยู่ ๒ คน ได้แก่พระเกษมราชสุภาวดี เจ้ากรมแพ่งเกษม และ
ขุนหลวงพระไกรสี เจ้ากรมแพ่งกลาง เหตุใดเจ้ากรมทั้งสองนี้มาทำหน้าที่วางบทลงโทษ
อีกอย่างหนึ่งด้วยนั้น ได้มีพระบรมราชาธิบายในหนังสือพระราชดำรัสฯ ว่า “.....เห็น
ได้ว่าแต่เดิมมาลูกขุนคงจะปฤกษาชี้ขาดแลวางบทลงโทษตลอดไปในชั้นเดียว แต่ล่วงมาจะ
เป็นด้วยผู้ซึ่งเป็นปุโรหิตใหญ่ ซึ่งมีความรู้แลสติปัญญาความทรงจำมากนั้นล้มตายไป ผู้ซึ่ง
รับแทนที่ใหม่ไม่แคล้วคล่องในกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นไว้ หรือไม่มีสติปัญญาสามารถพอที่จะ
ทำการให้ตลอดไปได้แต่ในชั้นเดียวนั้นอย่างหนึ่ง แลเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งพระ-
ราชบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นตามกาลสมัยมากขึ้นเหลือที่จะทรงจำไว้ได้ ลูกขุนซึ่งพิพากษานั้น
วางโทษผิด ๆ ถูก ๆ หรือไม่ทันเวลา พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้เจ้ากรมแพ่งกลาง แพ่งเกษม

๒ คนนี้เป็นพนักงานที่จะพลิกกฎหมาย เพราะฉะนั้นลูกขุนจึงเป็นแต่ผู้พิพากษาชี้ผิดชี้ชอบ แต่การที่จะตัดสินลงโทษอย่างไรนั้น ตกเป็นพนักงานของเจ้ากรมศาลแห่งทั้ง ๒ จึงได้ปรากฏชื่อว่าเป็นผู้ปรับ เพราะเป็นผู้พลิกผู้เบ็ดเสร็จกฎหมายดังนี้....”

พระเกษมราชสุภาวดี ทำหน้าที่ปรับสัตว์หัวเมืองและเรียกว่าศาลพระบัลลังก์สิงห์ ส่วนขุนหลวงพระไกรสี ทำหน้าที่ปรับสัตว์ในกรุง และเรียกว่าศาลพระธรรมาธิกรณ์^(๑๔) (และมีคำอธิบายต่อไปว่า ตำแหน่งผู้ปรับทั้งสองนี้ไม่ใช่ศาล แต่ในใบสัตย์ใช้คำว่าศาล) ที่เรียกตำแหน่งผู้ปรับว่า ศาลพระธรรมาธิกรณ์นี้ มีปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะกรรมศักดิ์^(๑๕) ซึ่งตราขึ้นเมื่อจุลศักราช ๙๙๕ (พ.ศ. ๒๑๓๖) ว่า “พระยายมราชอินทราธิบดี ศรีโลกาภรทัณทราทรกรรมพระนครบาลไทยพิริยบรากรมพหุ ถวายบังคมทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้า หมิ่นยอดทองใช้อีกเกิดผู้ทำสนาแทงไปพื้นดิน แลลูกชายอีกเกิดอยู่ ณ บ้าน หมิ่นยอดทองเอาลูกอีกเกิดใส่เก้าไ้ไปตั้งไว้ ลูกอีกเกิดจมน้ำตาย แลอีกเกิดให้ตระลาการพิจารณา แลอำแดงอุ่นสารภาพว่าเอาลูกอีกเกิดไปตั้งไว้ ณ บนสะพานแล้วไปมกั้ว ครั้นกลับมาแลเห็นลูกอีกเกิดซึ่งใส่เก้าอันนั้นตกจมน้ำอยู่ เอาขึ้นมาประคบผดม แลอยู่ประมาณ สักครู่หนึ่งลูกอีกเกิดนั้นตาย แลจะลงโทษประการใดจะขอรับ ข้าพระพุทธเจ้า เอาใบสัตย์ไปยังธรรมาธิกรณ์ ปรับด้วยพระราชกฤษฎีกา แลปรับว่าเด็กอายุ ๕ เดือน เป็นค่า ๕๐๐๐๐ เปนเงิน ๖ สลึง แลให้ไหมอำแดงอุ่น ๒ ค่า เปนเงินสามบาท เปนสินไหมถึงพินัยก็ง แลข้าพระพุทธเจ้าจะเอาตามพระราชกฤษฎีกาประการใด ขอเดชะพระบาทบรมสมภารโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

จึงพระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุอิศวรบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงศัพทราชธรรมอนันตสมภารอันอุดมบรมราชกูอดุลเดช ฯลฯ จึงมีพระราชโองการมารพระบัณทูลสุสิงหนาทดำรัสสั่งแก่มหาราชครู พระราชครูปะโรหิตาพฤฒาจารย์ ให้แต่งพระราชกฤษฎีกาพิกัดค่าคนไว้ดังนี้....”

ในกฎหมาย “กฎหมายสิบหกข้อ” บทที่ ๑๕ ซึ่งตราขึ้นในรัชสมัยขุนหลวงท้ายสระ มีความว่า “อนึ่ง กฎไว้ไว้ว่า ให้พระเกษม ขุนหลวงพระไกรสี เอาพระอัยการใส่ที่ปล้นกัญแจ มอบไว้ ณ ศาลหลวง อย่าให้เอาไปบ้าน ถ้าจะปรับเนื้อความให้ปรับต่อ-

หน้าลูกขุน ถ้าผิดแลขอประการใด ให้ลูกขุนช่วยติเตียนให้ต้งด้วยข้อระวาง อนึ่ง อย่าให้ปรับเนื้อความค้างช้าไว้ ให้ปรับให้แล้วแต่ในสามวัน” กฎให้ไว้ ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๗๑ ปีฉลู เอกศก^(๑๖) (พ.ศ. ๒๒๕๒)

อนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้อาลักษณ์ ลูกขุนและราชบัณฑิต รวม ๑๑ คนร่วมกันตรวจชำระกฎหมาย และจัดรวบรวมขึ้นใหม่ ดังที่เรียกกันว่า “กฎหมายตราสามดวง” นั้น ในตอนท้ายของบานแพนกก็มีความว่า “ครั้นชำระแล้วให้อาลักษณ์ชุบเส้นหมึกสามฉบับ ไว้ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง ไว้หอหลวงฉบับหนึ่ง ไว้ศาลหลวงสำหรับลูกขุนฉบับหนึ่ง ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้วทุกเล่มเป็นสำคัญ ถ้า พระเกษมพระไกรสี เชิญพระสมุท พระราชกำหนดบทพระไอยการออกมาพิจารณาคดีใด ๆ ลูกขุนทั้งปวงไม่เห็นปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้วสามดวงนี้ไซ้ร อย่าให้เชื่อฟังเอาเป็นอันขาดทีเดียว”

จากหลักฐานที่ยกมาข้างต้นนี้ แสดงว่าตำแหน่งผู้ปรับนั้นมีมานานแล้ว แม้เมื่อตั้งกระทรวงยุติธรรมแล้ว ก็ยังมีการปรับบทลงโทษทำนองเดียวกับปรับสัตย์แต่เรียกว่า “ปรับความ” โดยผู้พิพากษาเป็นผู้ปรับ มีหลักฐานปรากฏอยู่ในสำนวนความปี ร.ศ. ๑๑๑-ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๓๙) เข้าใจว่าคงจะเลิกไปเมื่อใช้วิธีพิจารณาความอย่างใหม่คือประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความอาญาใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. ๑๑๕ พระราชบัญญัติกระบวนการพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. ๑๑๕ และพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ร.ศ. ๑๑๕

วิธีพิจารณาของศาล

การดำเนินคดี โจทก์จะต้องมาฟ้องคดีเองทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา เว้นแต่คดีอุกฉกรรจ์เช่นโจรผู้ร้ายปล้นสะดม ฆ่ากันตายหรือทำร้ายร่างกาย หากเจ้าทุกข์ทำเรื่องราวไปยื่นต่อเสนาบดีกรมพระนครบาล เสนาบดีกรมพระนครบาลมีอำนาจบังคับให้ติดตามตัวผู้ร้ายมาพิจารณาได้โดยไม่ต้องมีโจทก์ฟ้อง การฟ้องคดีต้องมาให้การต่อผู้รับฟ้องดังกล่าวมาข้างต้น แบบฟ้องมีข้อความดังนี้

“ข้าพเจ้า นาย ก. ถ้าเป็นหญิงก็ว่า อำแดง ก. ตั้งบ้านเรือนตัวบสนั้น ถ้าเป็นชายก็กล่าวสังกัดมูลนาย ขึ้นอยู่ในท่านผู้นั้น กรมนั้น มาให้ถาวรดังห้องด่อนหน้าชนไตรธรรมราช จำศาล ขอท่านได้นำฟ้องของข้าพเจ้าเสนอต่อ ๗ พณฯ ลูกขุน ณ ศาลหลวง ” (แล้วกล่าวข้อความต่อไปจนสิ้นเรื่อง) ลงท้ายว่า “ซึ่งจำเลยผู้นั้นทำกับข้าพเจ้าทั้งนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเดือดร้อนนัก”(๑๗)

ในปี ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) อันเป็นเวลาที่ตั้งกระทรวงยุติธรรมใหม่ ๆ เมื่อโจทก์จะฟ้องคดี ก็ยังต้องมาให้การด้วยวาจาต่อผู้รับฟ้องอยู่เช่นเดิม แต่แบบพิมพ์ใช้กระดาษฝรั่ง ไม่ใช่สมุดดัดแต่ก่อน ส่วนข้อความเปลี่ยนไปบ้างดังนี้

“ข้าพเจ้า ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ ตำบล แขวง ได้สาบานตัวตามกฎหมายแล้ว ให้การฟ้องกล่าวโทษจำเลย โดยความกำหนดแน่แก่ใจของข้าพเจ้าว่า ข้อหาดังจะกล่าวต่อไปในฟ้องนี้เป็นความจริงทุกประการ ข้อ ๑. (กล่าวข้อความที่ฟ้อง) ” ลงท้ายว่า “ซึ่ง (ออกชื่อจำเลย) ทำทั้งนี้ข้าพเจ้าได้รับความเดือดร้อนนัก”(๑๘)

สำหรับคดีแพ่ง ภายหลังที่ได้ตัวจำเลยมาแล้ว ระยะเวลาจะอ่านฟ้องให้จำเลยฟังและบังคับถามคำให้การ และดำเนินการชี้สองสถานโดยให้เสมียนคัดข้อหาออกถามสอบจำเลยเป็นข้อ ๆ เช่น “หาข้อ ๑ ๗๗ จริงหรือหาไม่ได้” ถ้าจำเลยรับว่าจริงก็จดลงว่า “จริง” ถ้าจะปฏิเสธจำเลยก็ตอบว่า “หาไม่ได้” ถ้าจำเลยแก้ว่าหาไม่ได้ ก็ถามโจทก์ว่าข้อนี้จำเลยไม่รับโจทก์จะอาศัยแก้อะไร โจทก์ก็ตอบว่าอาศัยแก้พยาน แล้วสอบข้อต่อ ๆ ไปจนสิ้นข้อหาจบแล้วก็คัดคำให้การจำเลยออกสอบโจทก์เช่นเดียวกัน เมื่อสอบเสร็จแล้วก็คัดประเด็นออกชี้สองสถานว่า ข้อโจทก์หา จำเลยให้การรับท่านว่าฟังได้ ที่ข้อใดโจทก์จำเลยไม่รับกันให้โจทก์จำเลยนำสืบพยานมาให้แจ้ง(๑๙) ในกรณีที่ไม่มีการชี้พยาน คู่ความอาจทำพิสูจน์กันด้วยการดำเนินา ลุยเพลิง ฯลฯ ซึ่งศาลจะยอมให้พิสูจน์กันได้แต่ในกรณีจำเป็นเท่านั้น

ในชั้นชี้สองสถานนี้ บางแห่งก็กล่าวว่าระยะเวลาเป็นผู้ดำเนินการสอบสวนพิจารณาเอง บางแห่งว่าระยะเวลาต้องส่งคำฟ้องคำให้การไปปรึกษาลูกขุนให้ชี้สองสถานว่าข้อใดรับ

กันในส่วนวนและข้อใดจะต้องสืบพยาน ตระลาการจึงสืบพยานไปตามคำลูกขุน^(๒๐) พิเคราะห์ดูจากเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างเป็นโจทก์ฟ้องขุนแผน (ตอนที่ ๒๒) ซึ่งผู้แต่งตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นกระบวนการพิจารณาของศาลในสมัยนั้น ก็ไม่มีข้อความแสดงให้เห็นชัดแจ้งว่าลูกขุนเป็นผู้ที่สอบสวนเอง แต่ได้พรรณนาให้เห็นการชี้สองสถานไว้ละเอียดแจ่มแจ้งดังนี้^(๒๑)

“ครั้นว่าได้เพลามาพร้อมกัน

ผู้คุมก็คุมคู่ความมา

ขุนช้างหาว่านางวันทอง

ชด้น้ำสวดมนต์คนแจ้งใจ

ขุนช้าง อ้างสืบสักขีพยาน

ข้อหนึ่งขุนช้างได้เลี้ยงดู

อยู่มาประมาณสองเดือนปลาย

เก็บเอาทรัพย์สินเงินทอง

ครั้นตามไปพบที่ต้นไทร

เห็นวันทองนอนเรียงอยู่เคียงกาย

สอบขุนแผนพลันมิทันช้า

ขุนช้างอ้างพยานไปทันใด

ข้อหนึ่งขุนแผนกับโจรไพร

ขุนเพชรขุนรามก็มรณา

ข้อหนึ่งขุนแผนกับโจรป่า

เห็นขุนช้างเข้าไปก็โลย

เขียนด้วยหนามหวายลายจนแซน

ขุนช้างเวียนวนให้จวนใจ

ด้วยวิ่งแยกแตกทัพยับย่อย

ขอพิสูจน์ลง คำที่นำวน

ลูกขุนทั้งนั้นก็พร้อมหน้า

คัดข้อฟ้องหาแล้วถามไป

ได้สุ่ขอทอห้อมมารดาให้

ขุนแผนแก้ไข ว่าไม่รู้

ชายหญิงชาวบ้านได้เห็นอยู่

เป็นคู่ร่วมเรือนกับวันทอง

วันทองน้องหายไปจากห้อง

ข้าวของผ้าผ่อนไปมากมาย

ขุนแผนคุมโจรไพรไว้มากหลาย

จึงรู้ว่าชายชู้ลักไป

ขุนแผนแก้ว่า หามิได้

สอบข้ออื่นไปมิได้ช้า

เข้าไล่ทำหั้นพันฆ่า

ขุนแผนรับว่าช้อนจริง

ปลุกดาหนักพลับพลาทำสูงสิง

ผูกมัดรัดพิงกับต้นไม้

ขุนแผนแก้ว่า หามิได้

ระบุไปว่าจะอ้างไม่มีคน

อาศัยรอยที่หลังยังไว้บน

สิ้นฟ้องแต่ต้นตลอดปลาย”

เสร็จแล้วก็คัดเอาคำให้การของขุนแผนออกสอบโจทก์ ดังนี้

“

ข้อหนึ่งขุนแผนให้การว่า

แต่ยังซื้อพิมอยู่เป็นชู้กัน

ได้อยู่ภิรมย์ประสมสอง

ขุนช้างแก้ไขมิได้นาน

สอบขุนแผนอ้างสักขีพยาน

ข้อหนึ่งกองทัพลับพรังพรู

ขุนแผนก็กลับขึ้นไปบ้าน

ปลุกหอยขอมเป็นภรรยา

สอบขุนช้างพลันมิทันช้า

ขุนแผน อ้าง หญิงชายทั้งหลายไป

ข้อหนึ่งถึงขุนแผนไม่ร้องฟ้อง

มารับก็กลับไปด้วยกัน

ขุนช้างตาเขียวเหลียวมา

ขุนแผนว่าจะอ้างเป็นกลางไพร

ข้อหนึ่งขุนช้างตามนางไป

ขัดใจจึงได้เข้าต่อสู้

ขุนช้างไม่รับสันทั้งข้อ

คัดเอาสำนวนทวนต่อไป

รับในสำนวนควรฟังได้

ขอให้อ้างดำเนินเชิญพยาน

การสืบพยาน

เมื่อข้อสองสถานเสร็จแล้ว ก็ดำเนินการสืบพยานในประเด็นที่คู่ความไม่รับกัน การสืบพยานมิได้สืบในศาลเช่นปัจจุบัน แต่โจทก์หรือจำเลยซึ่งเป็นผู้อ้างจะต้องมีดอกไม้

ให้เสมียนเขียนถามเพื่อความพลัน

ได้สู้ขอมารดาเป็นแม่นมั่น

ศรีประจันยกให้ได้แต่งงาน

จนมีทัพเชียงทองไปจากบ้าน

ขอประทานข้อนี้ ฉันไม่รู้

ชายหญิงชาวบ้านได้เห็นอยู่

เข้าสู่กรุงศรีอยุธยา

ขุนช้างทำทักหาญเป็นนักหนา

ข้าทำชู้เมียข้าก็ขัดใจ

ขุนช้างแก้ว่า หามิได้

ยกข้อความใหม่ออกถามพลัน

เป็นเมียของขุนแผนนั้นแม่นมั่น

แต่ข้าวของทั้งนั้นไม่เอาไป

ขัดใจแก้ว่า หามิได้

ระบุไปขอ ต่อ ซึ่งข้อ^(๒๒)

จะไล่พ้นขุนแผนให้เป็นผี

ถ้อยที่ถ้อยพ้นกันในไพร

ขุนแผนว่าจะ ต่อ ก็ต่อได้

ข้อสองสถานไว้ตามอัยการ

ที่ข้อ ต่อ งดไว้ไม่ว่าขาน

เทียบผูกนิทานหยิกเล็บไว้”

รูปเทียนใส่พานนำตระลาการเสมียนผู้คุมไปสืบ ณ สถานที่ใกล้ ๆ กับที่พยานตั้งบ้านเรือนอยู่ เช่นไปพักที่วัดซึ่งอยู่ใกล้บ้านพยาน แล้วคู่ความนำผู้คุมไปชี้พยานว่าผู้นั้นผู้นี้เป็นพยาน ผู้อ้างก็เอาพานดอกไม้รูปเทียนลงตั้งเป็นค่านับต่อพยาน ผู้คุมก็เชิญพยานไปเบิกความที่วัดซึ่งตระลาการพักอยู่นั้น ตระลาการจะให้พยานสาบานต่อหน้าพระพุทธรูปในวัดนั้น แล้วตระลาการถามปากคำให้เสมียนเขียนลงสมุดคำ^(๒๓) การสืบพยานเช่นนี้เรียกว่า “**เผชิญพยาน**”

ตามกฎหมายลักษณะพยานเดิม ถ้าคู่ความนำตระลาการไปเผชิญพยานแต่ไม่พบ และพยานมิได้ไปทางไกล ให้ผู้อ้างนำไปที่อื่นได้เพียง ๓ แห่ง ถ้าไม่พบให้กลับมาคอยทำที่บ้านเรือนพยานจน “**อาทิตยอัสดงคตให้ถ้วนคำรบสามวัน**” ถ้าไม่พบพยานให้ถือว่าพยานนั้นเป็นสูญ ต่อมาเห็นว่าการให้ตระลาการคอยอยู่จนพระอาทิตย์อัสดงคตถึงสามวันนั้นเป็นการบ่วงการเนิ่นช้า พระราชบัญญัติพยาน (จุลศักราช ๑๒๓๒, พ.ศ. ๒๔๑๓) มาตรา ๕ จึงให้ยกเลิกเสีย และแก้เป็นว่า ถ้าไม่พบพยาน ไม่ต้องคอยให้เสียเวลา ให้ตระลาการทอดโจนดาบทหมายไปถึงเจ้าหม่อมขุนนางและกำนันอำเภอให้ส่งตัวพยานมาให้ตระลาการเสมียนผู้คุมสืบให้จงได้

การอ้างพยานก็เช่นกัน เดิมกฎหมายไม่จำกัดว่าอ้างได้ฝ่ายละกี่คน คู่ความจึงอ้างข้างละ ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง เป็นการหน่วงเหนี่ยวความให้เนิ่นช้า พระราชบัญญัติฉบับนี้จึงกำหนดว่า ถ้าความ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ให้อ้างได้ข้อละ ๓ คน ถ้ามีหลายข้อ ให้อ้างได้ฝ่ายละไม่เกิน ๑๒ คน

หยิกเล็บหมายมือ

คำพยานที่จัดไว้นั้น เมื่อเสร็จแล้วจะเข้าผูกหยิกเล็บหมายมือไว้ ข้อนี้เข้าใจว่าคือใช้เชือกผูกแล้วใช้ดินเหนียวฉีกตรงเงื่อนที่ผูก แล้วให้โจทก์จำเลยเอาเล็บกดไว้ที่ดินเหนียวเป็นหลักฐาน ทำนองเดียวกับการประจำครั้งหรือตะกั่วในปัจจุบัน เชือกและดินเหนียวคู่ความจัดหามา โดยโจทก์ให้เชือก จำเลยให้ดินเหนียว เวลาจะหยิก ให้โจทก์หยิกเล็บหมายมือก่อนแล้วจำเลยหยิกตาม ถ้าจำเลยหยิกก่อนจะถูกปรับ ๖๔๐๐๐ เบี้ย กฎหมายลักษณะ

ตระลาการ บทที่ ๗๗ บัญญัติว่า “มาตรานึ่ง อาณาประชาราษฎรเป็นความกัน ให้โจทก์ให้เชือก จำเลยให้ดิน แล้วให้โจทก์หยิกเล็บหมายมือก่อน จำเลยจึงหยิกตาม ถ้าจำเลยหยิกเล็บหมายมือก่อน ให้ใหม่เป็นเบี้ย ๖๔๐๐๐ เป็นไม้ซ่อมศาล”

วิธีการผูกสำนวนและหยิกเล็บหมายมือ ใช้มาจนถึงสมัยตั้งกระทรวงยุติธรรม ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อส่งความหัวเมืองมาปรับสัดย์ที่กรุงเทพฯ จะเรียกคำฟ้อง คำให้การคำพยาน เป็นผูกเสมอ และเข้าใจว่าจะเลิกไปเมื่อใช้พระราชบัญญัติกระบวนการพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. ๑๑๕ เพราะในมาตรา ๔๖ แห่งพระราชบัญญัติฉบับนั้นบัญญัติว่า “บรรดาถ้อยคำสำนวนคดีทั้งปวง ผู้พิพากษาต้องรับผิดชอบแลรักษาไว้จงดี อย่าให้มีผู้แก้ถ้อยคำได้ ถ้อยคำสำนวนเหล่านี้ให้รักษาเข้าเรื่องรวมไว้ ไม่จำต้องผูกมัดหรือเข้าของหยิกเล็บติดตรา....”

การคัดกะทงแดงและปรึกษาวางภาษัชชาด

เมื่อสืบพยานเสร็จสิ้นกระแสดความทั้งสองฝ่ายแล้ว ก็นัดโจทก์จำเลยมาเทียบคัดสำนวน โดยให้ตรวจดูตราเล็บซึ่งประจำผูกสำนวนไว้นั้น ถ้าไม่มีฝ่ายใดคัดค้านก็ต่อตราเล็บออก แล้วให้เสมียนคัดเทียบสำนวนด้วยสมุดดำ เสร็จแล้วจึงเลือกคัดเอาแต่ข้อความหรือส่วนสำคัญอันเป็นประเด็นหรือเกี่ยวกับประเด็นนำเสนอลูกขุน เรียกว่า คัดกะทงแดง ลูกขุนตรวจแล้วเห็นว่าคำใดที่ไม่เกี่ยวแก่กระทงความก็วงกาออกเสีย แล้วจึงพิพากษัชชาด โดยยกข้อหาให้การและคำพยานซึ่งพิจารณาได้ความนั้นขึ้นทบทวนแยกแยะว่าพยานฝ่ายนั้นสืบสมฝ่ายนั้นไม่สม คดีฟังได้ตั้งโจทก์หาหรือตั้งจำเลยให้การ (ทำนองเดียวกับการเรียงคำพิพากษาในปัจจุบัน) และฝ่ายใดจะเป็นผิดซึ่งต้องด้วยพระราชกำหนดกฎหมายสถานใดให้ผู้ปรับปรับสัดย์มาให้แจ้ง แล้วตระลาการรับคำัชชาดมาอ่านให้คู่ความฟัง คู่ความฝ่ายใดไม่พอใจก็ยื่นเรื่องราวต่อแม่กอง (อุทธรณ์) และถึงฎีกาได้ เมื่อคดีขึ้นนี้เป็นยุติ ตระลาการให้เสมียนคัดคำวาทษัชชาดนั้นขึ้นกระดาษเพลลา เรียกว่า ใบสัดย์ ส่วนข้อความที่ลูกขุนวงกาไว้นั้นไม่คัด ยกออกเสีย เมื่อขึ้นใบสัดย์เสร็จแล้วก็ส่งไปยังผู้ปรับ^(๒๔) เพื่อปรับบทต่อไป

เมื่อได้รับใบสัดย์มาแล้ว ผู้ปรับจะปรับสัดย์โดยยกกฎหมายที่เกี่ยวข้องขึ้นมากล่าวโดยระบุว่ามิกฎหมายเรื่องนั้นบัญญัติไว้มีความว่าอย่างนั้น ๆ จบแล้วจึงดำเนินความโดยหยิบยก

ข้อเท็จจริงตามที่ลูกขุนปรึกษาชี้ขาดมาขึ้นปรับกับกฎหมายที่ยกขึ้นอ้าง เสร็จแล้วจึงส่งใบสัถย์นั้นไปให้ตระลาการอ่านให้คู่ความฟัง

สำหรับคดีอาญา เมื่อคดีได้มีตระลาการพิจารณาแล้ว ถ้ายังไม่ได้ตัวจำเลยมา ก็ออกหมายจับหรือเกาะกุมตัวบุตรภรรยาหรือญาติพี่น้องซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันมาเป็นตัวจำนำก่อน เมื่อได้ตัวจำเลยมาพิจารณาถึงข้อเท็จจริงแล้ว ถ้าคดีไม่อุกฉกรรจ์ พอจะให้ประกันได้ ก็ให้ประกันไป ถ้าเป็นคดีอุกฉกรรจ์จะห้ามระงับก็กักขังจองจำไว้โดยแน่นหนา^(๒๕)

การพิจารณา ตระลาการต้องอ่านฟ้องให้จำเลยฟังก่อน ถ้าเป็นคดีอุกฉกรรจ์ ตระลาการซักฟอกถามจำเลย ถ้าจำเลยให้การปฏิเสธ แต่มีผู้ร้ายชัดทอดและถ้อยคำเป็นพิรุธ ตระลาการก็ทำคำร้องเสนอลูกขุน ลูกขุนปรึกษาเห็นว่าจำเลยมีพิรุธต้องตามกฎหมาย ก็ให้ตระลาการซักถามจำเลยตามจารีตนครบาลได้ เมื่อคดีเสร็จสำนวนแล้ว ตระลาการก็คัดสำนวนเป็นกระทงแกลงเสนอต่อลูกขุนปรึกษาชี้ขาด แล้วส่งใบสัถย์ไปให้ผู้ปรับ ปรับบทลงโทษ แล้วตระลาการจะอ่านให้จำเลยฟัง จำเลยจะอุทธรณ์และฎีกาต่อไปก็ได้ ถ้าไม่อุทธรณ์ ตระลาการจะนำคำปรึกษาตัดสินเสนอเสนาบดีกรมพระนครบาล เสนาบดีก็นำคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วแต่จะทรงพระกรุณา

คำปรึกษาชี้ขาดของลูกขุนและการปรับสัถย์ของผู้ปรับ ที่แยกกันเป็นสองตอน ดังกล่าวข้างต้นก็มี^(๒๖) ที่กล่าวรวมกันคือปรึกษาชี้ขาดและวางบทปรับโทษไปเลยก็มี ดังตัวอย่างซึ่งนำมาลงไว้เป็นภาคผนวกของบทความนี้แล้ว

ศาล

ในประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม ปรากฏว่าขณะนั้นมีศาลอยู่ในกรุงเทพมหานคร ๑๕ ศาล คือ (๑) ศาลนครบาล (๒) ศาลแพ่งเกษม (๓) ศาลแพ่งกลาง (๔) ศาลกรมวัง (๕) ศาลอาญานอก (๖) ศาลอุทธรณ์มหาดไทย (๗) ศาลกรมนา (๘) ศาลกรมท่ากลาง (๙) ศาลกรมท่าซ้าย (๑๐) ศาลกรมท่าขวา (๑๑) ศาลต่างประเทศ (๑๒) ศาลราชตระกูล (๑๓) ศาลมรดก (๑๔) ศาลสรรพากร (๑๕) ศาลธรรมการ รวมทั้งศาลฎีกาด้วย เป็น ๑๖ ศาล ทั้งนี้ไม่นับศาลฝ่ายพระราชวังบวรซึ่งมีศาลอาญานอก

ศาลนครบาล ศาลกรมนา ศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษมด้วย ถ้าดูตามประกาศเรื่องพิไย
 ความ ลงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๙^(๒๗) (พ.ศ. ๒๔๓๓) ปรากฏว่ามีศาลทั้งหมด
 รวมทั้งศาลฝ่ายพระราชวังบรรดด้วย ๓๒ ศาล ในจำนวนนี้มีศาลเจ้าพนักงานสุรายาฝืน ศาล
 ผู้ร้ายลักกระบือ (ศาลรับสั่งชำระความลักขังม้าโคกระบือ) รวมอยู่ด้วย ศาล ๑๕ ศาลซึ่งมี
 ชื่อในประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม ส่วนมากเป็นศาลชำระความที่เกิดขึ้นเนื่องในหน้าที่
 ราชการของกระทรวงหรือกรมนั้น ๆ เช่น กรมมหาดไทย มีหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ
 ก็มีศาลอุทธรณ์มหาดไทย (หรือศาลอุทธรณ์ความหัวเมืองชั้นกรมมหาดไทย^(๒๘)) อยู่ใน
 กรุงเทพฯ ฯ สำหรับพิจารณาความอุทธรณ์ซึ่งศาลหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกรมมหาดไทยส่งมา
 กรมท่ามีหน้าที่ปกครองหัวเมืองชายทะเลปากอ่าว ได้แก่เมืองสมุทรปราการ นนทบุรี นคร-
 ชัยศรี สมุทรสาคร พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี และตราด^(๒๙) ก็มี
 ศาลสำหรับพิจารณาความอุทธรณ์ที่ศาลหัวเมืองเหล่านั้นส่งมาเช่นกัน อนึ่งราชการของกรมท่า
 ที่เกี่ยวกับการต่างประเทศยังแบ่งเป็นกรมย่อยลงไปอีก คือ กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และ
 กรมท่ากลาง กรมท่าซ้ายทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้าขายกับประเทศจีนและคนจีน มีพระยา-
 โขฎีกราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าหรือเจ้ากรม และมีศาลกรมท่าซ้ายสำหรับชำระความของคน
 จีน^(๓๐) กรมท่าขวา ทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้าขายทางด้านมลายู ชวา และอินเดีย มีพระยา
 จุฬาราชมนตรี^(๓๑) เป็นเจ้ากรม มีศาลกรมท่าขวาชำระความแขกต่อแขกหรือแขกเป็น
 จำเลย^(๓๒) การติดต่อเกี่ยวข้องกับต่างประเทศและชาวต่างประเทศอื่น ๆ นอกจากจีนและ
 แขก เป็นหน้าที่ของกรมท่ากลางและมีศาลกรมท่ากลางชำระความ กรมพระนครบาล มี
 หน้าที่รักษาความสงบและปราบปรามโจรผู้ร้าย จึงมีศาลชำระความอาญา เช่นคดีฆ่า วิวาท
 ทำร้ายร่างกาย ปล้นสะดม คีชิงวิ่งราว ลักทรัพย์ เป็นต้น ศาลกรมวังชำระความที่จำเลย
 เป็นสมโน คือผู้ที่รับราชการอยู่ในกรมวัง ซึ่งเป็นผู้ที่ “รับราชการอยู่ใกล้ชิดพระองค์พระ-
 เจ้าแผ่นดิน^(๓๓)” ศาลกรมนา ชำระความเรื่องนา เครื่องทำนาและข้าวในนา^(๓๔) ศาล
 ราชตระกูลพิจารณาคดีซึ่งเจ้านายและเชื้อสายในราชตระกูลเป็นโจทก์จำเลย ศาลธรรมการ
 ชำระความพระสงฆ์ทำผิดด้วยพระวินัย^(๓๕) ศาลมรดกชำระความมรดก และศาลสรรพากร
 ชำระความเกี่ยวกับภาษีอากร ศาลอาญานอก เป็นศาลชำระความอาญาสังกัดกรมพระ-

กลาโหม ศาลแพ่งกลางและศาลแพ่งเกษม ชำระความแย้งและสังกัดอยู่ในกรมลูกขุน ศาลเหล่านี้แม้แต่ละศาลจะมีตราการของตนชำระความ แต่การสั่งฟ้อง การปรึกษาชี้ขาดยังเป็นหน้าที่ของลูกขุนดังกล่าวมาข้างต้น สำหรับศาลต่างประเทศเป็นศาลสังกัดกรมท่าและตั้งขึ้นในชั้นหลัง เมื่อได้ทำสัญญากับนานาประเทศ มีลักษณะเป็นศาลรับสั่ง ทำหน้าที่พิจารณาคดีที่คนต่างประเทศเป็นโจทก์ คนไทยเป็นจำเลย มีลูกขุนซึ่งตั้งตำแหน่งขึ้นใหม่เป็นผู้พิจารณาและปรึกษาตัดสินลงโทษเป็นสิทธิ์ขาดแต่ผู้เดียว ไม่ได้เกี่ยวข้องกับลูกขุน ณ ศาลหลวงเช่นศาลอื่น ๆ

— ๒ —

ตั้งกระทรวงยุติธรรม

ได้มีประกาศลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นอีกกระทรวงหนึ่ง ตามประกาศฉบับนี้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศาลเดิมดังนี้

๑. รวมเอาศาลซึ่งแยกย้ายสังกัดอยู่หลายกระทรวงมาไว้ในสังกัดเดียวกัน และยุบรวมศาลเหล่านี้เข้าด้วยกันบ้าง เพื่อลดจำนวนศาลให้น้อยลง
๒. กำหนดให้มีผู้พิพากษา ทำหน้าที่ในศาลที่ตั้งขึ้นใหม่แทนลูกขุนและผู้รับในแต่ละศาลมีอธิบดีผู้พิพากษาเป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบ กับมีผู้พิพากษามากน้อยตามที่เห็นสมควร ทั้งนี้โดยได้รับพระราชทานเงินเดือน ส่วนผู้พิจารณาจะใช้ตราการจากศาลเดิมทำหน้าที่พิจารณา^(๓๖)
๓. เป็นการวางหลักแยกอำนาจบริหารและอำนาจตุลาการออกจากกันเป็นครั้งแรก โดยกำหนดให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่บังคับและแก้ไขการขัดข้องในคดี และรับผิดชอบให้การพิพากษาและพิจารณาเป็นไปโดยสะดวกและเป็นยุติธรรม มีหน้าที่แผนกหนึ่งต่างหากจากการพิพากษาและพิจารณาคดีนั้น

ศาลทั้ง ๑๖ ศาล เมื่อยุบรวมกันแล้ว คงเหลือ ๗ ศาลดังนี้

๑. ศาลฎีกา เรียกว่า ศาลอุทธรณ์คดีหลวง
๒. ศาลอุทธรณ์มหาดไทย เรียกว่า ศาลอุทธรณ์คดีราษฎร์

๓. ศาลนครบาล กับศาลอาญานอก รวมกันเรียกว่า ศาลพระราชอาญา
๔. ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมวัง ศาลกรมนา รวมกันเรียกว่า ศาลแพ่งเกษม
๕. ศาลแพ่งกลาง ศาลกรมท่ากลาง ศาลกรมท่าซ้าย ศาลกรมท่าขวา ศาล
ธรรมการ ศาลราชตระกูล รวมกันเรียกว่า ศาลแพ่งกลาง
๖. ศาลสรรพากรและศาลมรดก รวมกันเรียกว่า ศาลสรรพากร
๗. ศาลต่างประเทศ คงตามเดิม

อนึ่ง แต่เดิมมานั้น ราษฎรที่มีมรดกคดี บางคนก็ไปฟ้อง ณ ศาลหลวง บางคนก็
ทำเรื่องรាយยื่นต่ออธิบดีเจ้ากระทรวงศาลต่าง ๆ เป็นการยุ่งกัวยากยิ่น จึงได้ตั้งกรมรับฟ้อง
ขึ้นในกระทรวงยุติธรรมอีกกรมหนึ่ง สำหรับรับฟ้องที่จะเกิดขึ้นใหม่และประทับฟ้องไปยัง
ศาลทั้งเจ็ดดังกล่าวข้างต้น สุดแต่ว่าคดีนั้นจะตกอยู่ในอำนาจศาลใด

ต่อมาในวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ได้ประกาศใช้พระราช-
บัญญัติจัดการในสนามสถิตย์ยุติธรรม ร.ศ. ๑๑๑ ให้ยกเลิกศาลอุทธรณ์คดีหลวงตั้งแต่วันที่ ๑
เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เป็นต้นไป ความอุทธรณ์ซึ่งค้างพิจารณาอยู่ให้ยกมา
พิจารณาในศาลอุทธรณ์คดีราษฎรต่อไป เนื่องจากคดีอาญาในศาลพระราชอาญายังค้างอยู่มาก
จึงให้ตั้งศาลราชทัณฑ์พิเศษขึ้นพิจารณาพิพากษาคดีอาญากลับศาลหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน
ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เป็นต้นไป และให้ยกเลิกกรมรับฟ้อง ต่อไปราษฎรผู้มีมรดกคดี
จะเป็นความแพ่ง ความอาญาหรือความอุทธรณ์ ให้ไปยื่นฟ้องต่อศาลในสนามสถิตย์ยุติธรรม
ศาลใดศาลหนึ่ง สุดแต่มูลคดีของตนจะตกอยู่ในอำนาจศาลใด และให้ตั้งจำศาลไว้เป็น
พนักงานรับฟ้องทุกศาล ราษฎรผู้มีมรดกคดีจะปรึกษาหารือผู้รู้กฎหมายให้แต่งฟ้องให้แล้วนำ
มายื่นต่อศาลก็ได้ หรือจะมาให้การต่างฟ้องต่อจำศาล ให้จำศาลเรียบเรียงขึ้นเป็นฟ้องให้
ถูกต้องตามกฎหมายก็ได้

ในวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) วันเดียวกันนี้ ได้ประกาศใช้
พระราชบัญญัติตั้งศาลโปริสภา เป็นศาลกองตระเวนสำหรับกรุงเทพมหานคร ร.ศ. ๑๑๑ โดย
ให้ศาลนี้มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีอาญา ซึ่งเป็นความผิดต่อกฎหมายบางฉบับตามที่ระบุ
ไว้กับความผิดลหุโทษหรือมิชฌิมโทษ ซึ่งกำหนดโทษเข็ญเพียง ๕๐ ทีลงมา หรือลงโทษ

จำไม่ถึงคุก จำที่ตระวางตั้งแต่ ๖ เดือนลงมา กับมีปรับไหมเพียงเงิน ๒ ชั่งลงมา ส่วนคดีแพ่งมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งมีทุนทรัพย์ตั้งแต่ ๒ ชั่งลงมา รวมทั้งคดีฟ้องขับไล่ผู้เช่าผู้อาศัยออกจากที่ดินและโรงเรือน ฯลฯ ต่อมาได้มีประกาศลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ตั้งศาลโปริสภาเพิ่มอีก ๓ ศาล ให้ศาลโปริสภาที่หนึ่งมีเขตอำนาจในท้องที่กรุงเทพฯ ผังตะวันออก (ของแม่น้ำเจ้าพระยา) ตอนใต้ ตอนเหนือให้อยู่ในเขตอำนาจของศาลโปริสภาที่สอง ท้องที่กรุงเทพฯ ผังตะวันตกตอนใต้อยู่ในเขตอำนาจของศาลโปริสภาที่สาม ตอนเหนืออยู่ในเขตอำนาจศาลโปริสภาที่สี่ แต่ต่อมาปรากฏว่าคดีความในศาลโปริสภาที่สามและที่สี่มีน้อย จึงมีประกาศลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ยุบรวมเป็นศาลเดียวกัน เรียกว่า ศาลโปริสภาที่สาม ศาลโปริสภาทั้งสามนี้ในปัจจุบันคือศาลแขวงพระนครใต้ ศาลแขวงพระนครเหนือ และศาลแขวงธนบุรี ตามลำดับ

ต่อมาได้มีประกาศลงวันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ให้ยกเลิกศาลราชทัณฑ์พิเชท โดยยกมารวมกับศาลพระราชาญา และให้ศาลพระราชาญามีหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีอาญาทั้งปวง ส่วนศาลแพ่งเกษมกับศาลแพ่งโกสี (ศาลแพ่งกลาง) ก็ให้รวมกันเรียกว่า ศาลแพ่ง มีหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีแพ่งทั้งปวงสืบไป

การปรับปรุงอื่น ๆ

นอกจากการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมและปรับปรุงศาลต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกิจการศาลที่สมควรกล่าวไว้ในที่นี้อีก ๓ ประการ คือ การจัดตั้งกรมอัยการ การจัดให้ผู้พิพากษาได้รับเงินเดือน และปรับปรุงการออกนั่งพิจารณาคดี

การจัดตั้งกรมอัยการ

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่าการดำเนินคดีอาญาเป็นหน้าที่ของราษฎรผู้เสียหายจะต้องฟ้องเอง เว้นแต่มีคดีโจรผู้ร้ายปล้น สะดมเกิดขึ้น เสนาบดีกรมพระนครบาลมีอำนาจติดตามตัวผู้ร้ายมาไต่สวนชำระได้โดยไม่ต้องมีโจทก์ฟ้องร้อง หากได้มีพนักงานอัยการเป็นผู้ดำเนินคดีในนามของแผ่นดินดังปัจจุบันนี้ ในหนังสือกราบบังคมทูลเรื่องการจัดตั้งกระทรวง

ยุติธรรมลงวันที่ ๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมัยการขึ้นในกระทรวงยุติธรรม มีความว่า “ข้อ ๖ กรมอัยการเป็นเจ้าพนักงานสำหรับเป็นโจทก์ เป็นทนายในความแผ่นดิน คือความนครบาลซึ่งมีโทษในลักษณะอาญาหลวง อันเป็นอукุขโทษมหันตโทษ แลเป็นเจ้าพนักงานที่ปรึกษากฎหมายของข้าราชการ มีตำแหน่งเจ้ากรม ๑ เนติบัณฑิตย ๔ เสมียน เอก โท สามัญ^(๓๗)” แต่เนื่องจากข้อเสนอแนะฉบับนี้ไม่ได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมเสนาบดี ดังนั้นในปีต่อมา เมื่อทรงเสนอรายงานการจัดตั้งกระทรวงและศาลยุติธรรมอีกฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ได้ทรงดัดข้อเสนอที่จะจัดตั้งกรมอัยการไว้ก่อน

กระทรวงยุติธรรมซึ่งตั้งขึ้นตามประกาศลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) จึงมิได้มีกรมอัยการรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ดีมีหลักฐานแสดงว่าได้จัดให้มีเจ้าพนักงานในกระทรวงยุติธรรมทำการในหน้าที่กรมอัยการขึ้นใน ร.ศ. ๑๑๑ แล้ว กล่าวคือต่อมาอีกประมาณ ๓ เดือน เกิดคดีอาแดงเบ้าซึ่งเป็นวิเสทห้องเครื่องฝ่ายพระราชวังบวรกล่าวโทษพระยาสิทธิราชเดโชไชยกบพวกบ่าวทาสว่าจับนายโตสามีอาแดงเบ้า ทาว่าเป็นผู้ร้ายขึ้นไปบนตึกสมเด็จพระเจ้าพระยาแล้วเอาโซ่ล่ามไว้ มิได้ส่งตัวมายังโรงศาลพิจารณาตามกฎหมาย แล้วให้บ่าวทาสเอาหาวเยียนตี เสร็จแล้วเอาไปขังใต้ตึกโดยพลการ อีก ๕-๖ วันต่อมา นายโตจึงถึงแก่ความตาย ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ศาลพระราชอาญาพิจารณาคดีเรื่องนี้^{*} (โดยยืมห้องของศาลอุทธรณ์คดีราชฎาใช้เป็นที่พักพิจารณา ทั้งนี้เพราะศาลพระราชอาญาคับแคบและมีคดีที่จะต้องพิจารณาอยู่มาก) ในการดำเนินคดีเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมัยการได้ทรงแต่งตั้งให้หลวงรัตนานุปัติ (เปล่ง เภากระ) เป็น “พนักงานทำการในหน้าที่กรมอัยการ”^(๓๘) ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมอัยการขึ้นในกระทรวงยุติธรรม มีหลวงรัตนานุปัติ เป็นอธิบดีคนแรก และได้มีกฎหมายเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ ให้อำนาจอธิบดีกรมอัยการเลือกเอาผู้รู้พระราชกำหนดกฎหมาย

* ก็นี่ศาลฟังข้อเท็จจริงว่า ที่พระยาสิทธิราชเดโชไชยสั่งให้เฆี่ยนเพราะเชื่อคำบ่าวไพร่ที่บอก่านายโตเป็นผู้ร้าย ทั้งมิได้เป็นคู่แฉ่งให้ลงอาญาอันหนัก จึงมีโทษเพียงถูกปรับไหม ๖๖ ชั่งเศษ

ชำนาญ แม่นยาดิ มาตั้งเป็น “ราชมนตรี” และ “เนติบัณฑิต” ให้เป็นที่ปรึกษาและ
ผู้ช่วยราชการให้ทำการตามหน้าที่ในกรมอัยการได้ (เนติบัณฑิตที่ว่านจึงเป็น “พนักงาน
อัยการ” มิใช่ เนติบัณฑิต ที่สอบไล่ได้จากโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเจ้า-
พระยามหิธรเป็นนักเรียนรุ่นแรกและสอบไล่ได้เมื่อปี ร.ศ. ๑๑๖) และเสนาบติกระทรวง
ยุติธรรมได้ออกประทวนตั้ง นายมี นายเกษ นายจัน นายโหมต นายสอน นายแสง
และนายเขียว เป็นเนติบัณฑิต รวม ๗ คนด้วยกัน สำหรับนายมี เนติบัณฑิต โปรดให้
เป็นว่าที่ราชบัณฑิต^(๓๔)

กรมอัยการสังกัดกระทรวงยุติธรรมอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ จึงโอนไปสังกัด
กระทรวงมหาดไทย

เงินเดือนของผู้พิพากษา

สมัยก่อนลูกขุนและตระลาการไม่มีเงินเดือน คงมีรายได้จากเงินค่าธรรมเนียม
ซึ่งเรียกจากคู่ความเท่านั้น เมื่อจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นแล้ว ผู้พิพากษาศาลากลาง
จนเสมียนพนักงานจึงได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่บัดนั้นมา มากน้อยตามตำแหน่ง
หน้าที่การงานของตน การพระราชทานเงินเดือนแก่ผู้พิพากษานั้นเข้าใจว่าจะมีขึ้นเป็น
ครั้งแรกเมื่อตั้งข้าหลวงจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปเป็นตระลาการชำระความ ณ ศาลต่างประเทศ
เมืองเชียงใหม่ เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้
พระนรินทรราชเสนี ซึ่งเป็นปรีวีเคาน์ซิลลอร์ เป็นข้าหลวงที่หนึ่ง หลวงเสนีพิทักษ์ กรม
มหาดไทยเป็นข้าหลวงที่ ๒ “ข้าหลวงทั้งสองนายแลขุนหมื่นเสมียนทนายไพร่ซึ่งขึ้นไปนั้น
โปรดพระราชทานเงินเดือนเงินปีทั้งสิ้น เพื่อจะมีให้คิดหาผลประโยชน์ในการถ้อยความ
แลเบียดเบียนพวกเมืองลาวให้เสียความยุติธรรม แลได้ความเดือดร้อนได้....”
จำนวนเงินที่พระราชทานมีดังนี้ ข้าหลวงที่หนึ่ง เดือนละ ๕ ชั่ง ข้าหลวงที่ ๒ เดือนละ ๒
ชั่ง ๑๐ ตำลึง ล่ามพม่า เดือนละ ๕ ตำลึง เสมียนคนละ ๗ ตำลึง กิ่ง ขุนหมื่นคนละ ๓ ตำลึง
และไพร่คนละ ๒ ตำลึง ในการนี้ได้ตราพระราชบัญญัติสำหรับข้าหลวงชำระความหัวเมือง
ขึ้น ทั้งนี้เพราะ “ทรงพระปรีวิตกว่าข้าหลวงซึ่งขึ้นมาเป็นตระลาการชำระความเมือง

เชียงใหม่ ก็มักจะทำการเคลื่อนไหวให้แสนท้าวพระยาลาวชาวเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองนครลำปาง มีความร้อนรนต่าง ๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกกับที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตั้งพระราชบัญญัติจัดเป็นข้อไว้สำหรับข้าหลวงซึ่งเป็นตระลาการชำระความศาลต่างประเทศ ณ เมืองเชียงใหม่ ให้กระทำตามข้อพระราชบัญญัติ จงทุกข้อทุกประการ”

พระราชบัญญัติฉบับนี้มี ๑๖ ข้อ ขอคัดมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“ข้อ ๑๑ ห้ามมิให้ข้าหลวงผู้เป็นตระลาการแลเสมียนนายรับสินบน เข้าด้วย ฝ้ายโจทก์ฝ้ายจำเลย แลห้ามมิให้ข้าหลวงผู้ซึ่งเป็นตระลาการแลเสมียนนายรับของ กำนัลผู้ที่มีคดีเกี่ยวข้องเป็นโจทก์จำเลยซึ่งเป็นความแค้น แลมิให้ทำอุบายต่าง ๆ ที่จะให้เกิดผลประโยชน์ในทางความนั้นจงทุกประการ

ข้อ ๑๒ ห้ามมิให้ข้าหลวงเสมียนนาย ซื้อขายสินค้าต่าง ๆ หาผลประโยชน์ ผิดอย่างธรรมเนียมข้หลวงเสมียนขึ้นมาชำระความ แลห้ามมิให้ข้าหลวงเสมียนนาย เล่นไพ่ เล่นโป เล่นถั่ว ฤๅเล่นการพนันต่าง ๆ เสพสุราให้เมากจนเสียสติ แลสูบฝิ่นกินฝิ่น

ข้อ ๑๓ ห้ามมิให้ข้าหลวงกับเสมียนนาย ที่มีธุระอยู่ในการชำระความนั้น มี ภรรยาเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองนครลำปาง ถึงจะมีผู้ยกบุตรสาว น้องสาว หลานสาว แลญาติพี่น้องให้โดยความสุจริต มิได้คิดเป็นสินจ้างสินบน ก็ห้ามมิให้รับเป็น อันขาด

ข้อ ๑๔ กิจธุระที่เป็นกรในบ้านเรือนของข้าหลวง แลการงานทั้งปวงที่เป็นธุระ อื่นซึ่งมิใช่เป็นราชการ ก็ให้ข้าหลวงใช้คนไพร่ที่ขึ้นไปด้วยจากกรุงเทพฯ ถ้าจะไม่ใช้คนไพร่ ที่ขึ้นไปด้วย ก็ให้จ้างชาวบ้านชาวเมืองใช้เป็นมูลค่าตามการหนักการเบา ห้ามมิให้กะเกณฑ์ ขอร้องต่อเจ้านครเชียงใหม่ แลเจ้านายแสนท้าวพระยาลาว

ข้อ ๑๖ ผู้ซึ่งจะรับราชการขึ้นมาเป็นตระลาการศาลต่างประเทศอยู่ ณ เมือง เชียงใหม่ ให้ขอสาธปประพาดิการตามพระราชบัญญัตินั้นทุกข้อ ให้เว้นการที่ไม่ควรจะ ประพาดิการเป็นการห้ามในพระราชบัญญัตินั้นจงทุกประการ แลผลประโยชน์สิ่งอื่น ๆ ซึ่ง โปรดเกล้าห้ามเสีย นั้น เพราะทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานเงินเดือน ให้รับ พระราชทานเห็นว่าพอสมควรอยู่แล้ว....”(๔๐)

การวิจารณ์คดี

สมัยก่อนลูกขุนและตระลาการนั่งทำการกับพื้น “.....บางคนนั่งบนหนังสือที่ห่อสมุดสำนวนไป บางคนก็มีพรมหรือเสื่อที่หามาได้ตามถนัด.....”(๔๑) ส่วนลูกความก็นั่งตามพื้นดินพื้นอิฐพื้นกระดาน ต่อมาเมื่อตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นแล้ว ปรากฏว่าผู้พิพากษาออกนั่งพิจารณาคดีบนบัลลังก์อย่างปัจจุบันนี้แล้ว ในการพิจารณาคดีซึ่งพระยาสิทธิราชเดโชไชยกับพวกบ่าวหาจะต้องหาว่าเขียนและชั่งนายโตสามีอำแดงเป้าที่ศาลอุทธรณ์คดีราษฎรดังกล่าวมาข้างต้น ก็ปรากฏตามภาพเขียนซึ่งหลวงรัตนานุปัติให้วาดไว้ว่า ผู้พิพากษาออกนั่งพิจารณาบนบัลลังก์แล้ว ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับเรื่องผู้พิพากษาศระลาการเปลี่ยนจากนั่งกับพื้นมานั่งบนเก้าอี้และบัลลังก์นี้ นาย ก.ศ.ร. กุหลาบ เอดิเตอร์หนังสือพิมพ์สยามประเพณีได้เขียนตอบปัญหาลงในหนังสือสยามประเพณี ฉบับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘ ซึ่งคัดมาให้ดูดังต่อไปนี้

ข้อความที่คัดมานี้จะเชื่อถือได้เพียงใด ขอท่านผู้อ่านโปรดพิจารณาเอง*

กลอนถามตระลาการนั่งเก้าอี้

น้อมคำนับคุณปู่กุลาปา

พิพากษาศาลาการเวลานี้

ทั้งเงื้อมมือพร้อมเพรียงตั้งเรียงราย

ขอประติษฐิตีทำคำปรุจฉา

เอดิตาโปรดด้วยช่วยธิบาย

ชำระความนั่งเก้าอี้ดูเจิดฉาย

นั่งสบายเกษมสุขชั้นลูกความ

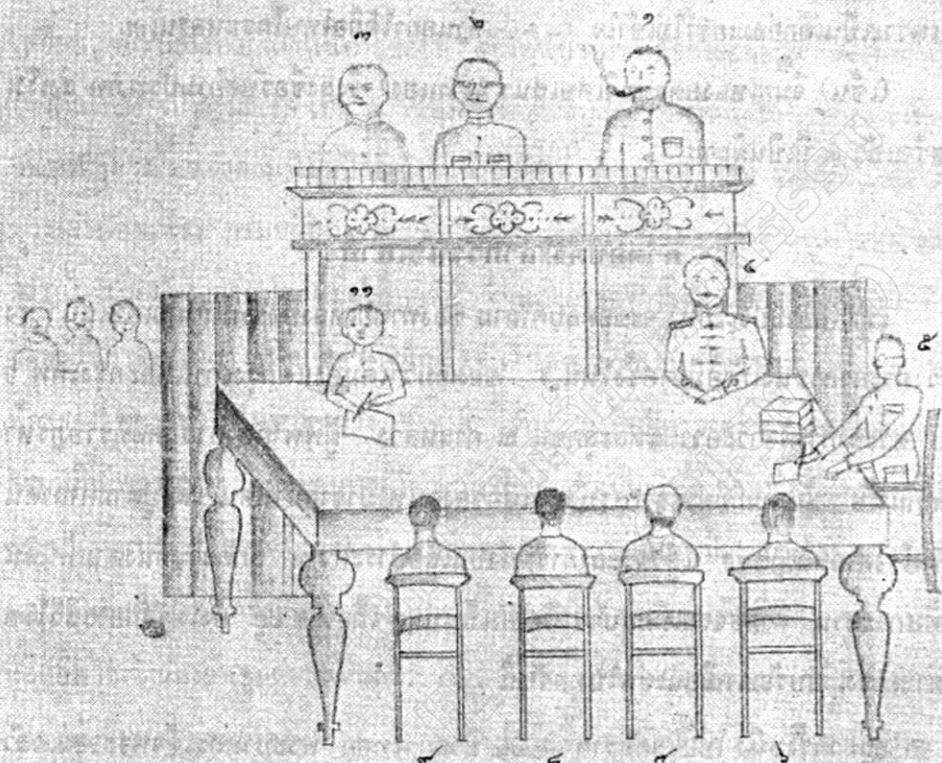
* นาย ก.ศ.ร. กุหลาบ หรือ ก.ศ.ร. กุหลาบนี้ ผู้รักการอ่านหนังสือโบราณคดีรู้จักอยู่ส่วนมาก มีกำเนิดแก่นายแสงบิคา นางครุฑมารดา เมื่อ จ.ศ. ๑๑๔๖ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๘) ชื่อตัวว่านายกุหลาบ ก.ศ.ร. ย่อมาจากเกลโร ฉายาเมื่อบวชเป็นสามเณร นายกุหลาบผู้นี้เมื่อมีพระราชบัญญัติชำนานามสกุล มีสกุลว่า ฤทธนานนท์ เค็มรับจ้างเป็นเสมียนอยู่ห่างมาจากวัด เรียกว่า เสมียนกุหลาบ เป็นผู้รักทางโบราณคดี มิใช่รักประเพณี แต่เป็นนักเลงหนังสือ บรรดาเล่มสมุดที่พิมพ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ นายกุหลาบเก็บไว้มากกว่าเราอื่น มีเรื่องราวเคยแอบคัดลอกหนังสือไปจากหอหลวงก็มี จัดการออกหนังสือพิมพ์ “สยามประเพณี” ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยนายกุหลาบเองเป็นเอดิเตอร์ หนังสือที่นายกุหลาบเขียน มีทั้งความจริงและความไม่จริงเจือปนอยู่ด้วย แต่ก็ให้นายกุหลาบจะเป็นคนไร้ประโยชน์ คนรุ่นหลังได้มีโอกาสเห็นภาพสะท้อนย้อนสมัยไปได้ ก็โดยฝีมือของนายกุหลาบอยู่ส่วนหนึ่ง ผิดถูกตามแต่ผู้รู้จะวินิจฉัย

วรา ไวยพงษ์

วันที่ ๓ กรกฎาคม
๒๕-๑๑๑

ศาลอุทธรณ์คดีกัญญา

ผู้: ศาลอุทธรณ์คดีกัญญา
ผู้: ศาลอุทธรณ์คดีกัญญา

- ๑. พระราชบัญญัติ
- ๒. พระราชบัญญัติ
- ๓. พระราชบัญญัติ
- ๔. พระราชบัญญัติ
- ๕. พระราชบัญญัติ
- ๖. พระราชบัญญัติ
- ๗. พระราชบัญญัติ
- ๘. พระราชบัญญัติ
- ๙. พระราชบัญญัติ
- ๑๐. พระราชบัญญัติ
- ๑๑. พระราชบัญญัติ

เป็นระเบียบเรียบร้อยตั้งแต่แรก	หรือเปลี่ยนแปลงเมื่อไรหนอยากขอถาม
ศักราชเท่าใดจงไขความ	ท่านผู้นามริเริ่มเดิมผู้ใด
ทั้งปีเดือนวันคืนตอบให้แจ้ง	หลานระวางจึงได้ถามตามสงสัย
เพราะเป็นเด็กย่อมเยาว์ไม่เข้าใจ	ท่านอย่าได้ถือโทษโกรธหลานเอย

(เซ็น) จินุเหล็กบุตรขุนวิเศษเสนา (ง่วนเฮง) ซึ่งลงชื่อรับสยามประเภท ส่งเงินบำรุงเสร็จแล้ว ๓ ปีเป็นผู้ถาม

คำตอบตระลาการนั่งเก้าอี้

เรา (สยามประเภท) จะขอตอบคำถาม ของท่านอุเหล็กบุตรท่านขุนวิเศษเสนา ซึ่งถามมาว่าตระลาการนั่งเก้าอี้มีมาครั้งไหน ? ขอตอบว่าเดิมตั้งแต่กรุงเก่าและกรุงเทพ ฯ ขึ้นต้น ตระลาการผู้ชำระความและลูกขุน ณ ศาลหลวง ผู้พิพากษาอรรถคดีที่ราชฎาหาความแก่กันนั้น ขึ้นเดิมก็มีตระลาการนั่งบนเสื่อของตนมาจากบ้านตน เสื่อปูตามศาลาหินและพื้นโรงศาลหลายแห่ง แล้วตระลาการก็นั่งบนเสื่อชำระความ ลูกความก็นั่งตามพื้นดิน พื้นอิฐพื้นกระดาน ตามธรรมเนียมบ้านเมืองยังเป็นป่า ๆ เกื่อน ๆ อยู่ ยังไม่รู้จักการสวี่ไลยงดงามตามอย่างเรียบร้อยเหมือนเช่นในทุกวันนี้

อยู่มาครั้งหนึ่ง เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกรุณบก วัดมหาธาตุเป็นที่ ๑ ในวันพุธเดือนสิบเอ็ดแรมเก้าค่ำปีวอกโทศก ครั้งนั้นเสด็จพระราชดำเนินเป็นกระบวนรบ ทรงพระราชยานออกมาจากประตูพิมานไชยศรี (สองชั้น) ถึงทิมแถวที่เรียกกันว่าทิมสรบ้าง ศาลาหินแถวหน้าโรงหล่อเก่าบ้าง ทรงทอดพระเนตรเห็นตระลาการหมอบอยู่บนเสื่ออ่อนมีหมอนอิงวางอยู่ด้วย แลหะมีลูกความหมอบเรียงรายเป็นอันมาก จึงทรงพระราชสันนิษฐานทราบในพระราชหฤทัยว่า ตระลาการคงจะนั่งบนเสื่อฟังหมอนอิงสบายเสมียนแลลูกความคงจะนั่งกลางดิน หรือนั่งตามพื้นอิฐและชะลาเป็นแน่

แต่พอเสด็จกลับจากพระราชทานพระกรุณาแล้วเป็นเวลาค่ำ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นถาวรวรยศ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้ตรวจจัดศาล

ที่ชำระความทั่วไปทุกศาล โปรดเกล้า ฯ ให้รวมศาลต่าง ๆ มาตั้งตามศาลาแถวทิม (ที่ตรงหน้าหอพระสมุทวชิรญาณเดีวนี้) ให้จัดการมีโต๊ะเก้าอี้พร้อมทุกศาล จัดการให้มีตระลาการนั่งบนเก้าอี้ มีสมุทวาทชนโตะกลมสามเท่า โปรดเกล้า ฯ ให้เบิกเสื่อหาวมาปูที่ศาล ให้เสมียนลูกความนั่งทั่วกันไปในศาลต่าง ๆ ต้องที่นับว่ามีขนบธรรมเนียมดี ตั้งโต๊ะตั้งเก้าอี้ขึ้นในศาลไทยได้เป็นครั้งแรก เมื่อ ณ วันอังคารเดือนสิบสองขึ้นค่ำหนึ่งในปีวอกโทศกจุลศักราช ๑๒๒๒ ปี ภายหลังต่อมาไม่กี่ปีก็มีเหตุที่เก้าอี้โตะเก้าอี้ชำรุดทรุดโทรม ไปเบิกใหม่ไม่ได้ ด้วยพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นถาวรรวยศทรงพระประชวรเนื่อง ๆ ไม่มีใครเป็นธุระตรวจตราการนั้นก็เสื่อมทรมาร่วงโรยหมดไปทุกวัน จนถึงตระลาการต้องนั่งยังพื้นดินดั่งเก่าสืบต่อมาตลอดรัชกาลที่ ๔ ๆ ครั้งนั้นพระยาโกสี (จัน) แต่ยังเป็นขุนศรีธรรมราชจำศาล เป็นผู้รับฟ้องของราษฎรทั่วไปในศาลหลวง จำศาล (จัน) นี้เป็นผู้ตรวจตราแทนพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นถาวรรวยศ ถ้าตระลาการผู้ใดไม่นั่งเก้าอี้ก็ปรับเป็นเงินค่าสิ่งหนึ่งเป็นกฎของผู้รับฯ สักครั้งหนึ่งขุนประชาเสพย์ (แก้ว) บ้านในคลองสามเสน เป็นคนมีอายุมากไม่อยาکنั่งบนเก้าอี้พอใจนั่งกับพื้นเดิมผิดคำสั่งอย่างใหม่ จำศาล (จัน) มาตรวจเห็นจึงได้ทำรายงานไปกราบทูลต่อพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นถาวรรวยศ ฯ เสด็จมาห้ามปรามขุนประชาเสพย์ (แก้ว) ว่า “อย่าขัดขึ้นพระบรมราชโองการ อย่าลงมานั่งกับพื้นศาลผิดคำสั่งหาบังควรไม” ขุนประชาเสพย์ (แก้ว) ก็ลุกขึ้นไปนั่งบนเก้าอี้ตามรับสั่ง แต่พอเสด็จจล้อยไปไม่ห่างไกลนัก ขุนประชาเสพย์ (แก้ว) ก็กลับลงมานั่งยังพื้นศาลดั่งเก่า จำศาล (จัน) ก็กระซิบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นถาวรรวยศ ฯ ก็กลับพระพักตร์มาทอดพระเนตร จึงรับสั่งว่า “ขุนประชาเสพย์ขัดรับสั่งพระโองการ” กรมหมื่นถาวรรวยศรับสั่งให้ตำรวจจับขุนประชาเสพย์ (แก้ว) ไปมัดมือคร่อมเสาศาลาหน้าโรงราชยานริมประตูพิมานไชยศรี มัดประจานไว้จนเลิกเวลาศาลจึงพ้นโทษ ตั้งแต่ครั้งนั้นก็ไม่มีตระลาการผู้ใด จะได้บังอาจลงมานั่งยังพื้นศาลก็หาไม่มี ภายหลังต่อมาโตะเก้าอี้หักผุเสียหายหมดไป ไม่ใคร่จะเป็นภาระธุระได้ธรรมเนียมที่ตระลาการนั่งเก้าอี้จึงได้เลิกต่อมา จนถึงรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ ฯ ในชั้นแรกก็ยังมิตระลาการนั่งยังพื้นศาลตามแบบโบราณอยู่

ครั้นภายหลังในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ ฯ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ที่สมุหพระกระลาโหม เป็นผู้รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ เป็นผู้บัญชาการว่าจ้างมิสเตอร์แกรซี (อาจีเต็ก นายช่างก่อสร้าง) ให้ทำศาลสถิตย์ยุติธรรมขึ้นที่โรงราชรถเก่า ตลอดมาจนถึงบริเวณบ้านพระยาศรีสุรราช (บุญเมือง) คุณตาของพระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ากนิรี ที่อยู่ริมถนนโรงครกตำดินปืนนั้น ให้ทำเป็นศาลสถิตย์ยุติธรรมขึ้นในที่นั้น ครั้นนั้นท่านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน ให้ท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) แต่ท่านยังเป็นพระยานรรัตนราชมานิต ให้เป็นแม่กองผู้ดูแลแทนท่านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ก็โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) เป็นผู้แทนผู้บัญชาการทำศาลสถิตย์ยุติธรรมต่อไป ฝ่ายท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตผู้แทนท่านผู้บัญชาการ จึงมีคำสั่งให้ แอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นนายงานเป็นผู้กำกับการตรวจควมมิสเตอร์แกรซีทำการศาลสถิตย์ยุติธรรมแทนท่านต่อไป ในสมัยนั้น ๆ แอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. กุหลาบได้เป็นนายงานผู้ตรวจการที่มิสเตอร์แกรซีทำศาลยุติธรรม แลและแอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. ได้รับเงินเดือนในหน้าที่ผู้ตรวจการทำศาลยุติธรรมนั้นเป็นเงินเดือน ๆ ละ ๑๒๐ บาท โดยความกรุณาของท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตชุบเกล้าชุบผม แอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. กุหลาบได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นผู้ตรวจการ ทำศาลยุติธรรมจนสำเร็จแล้ว เมื่อมิสเตอร์แกรซีได้ส่งศาลสถิตย์ยุติธรรมแก่ท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ๆ ได้เซ็นชื่อรับส่งศาลสถิตย์ยุติธรรมพร้อมกันกับแอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. กุหลาบด้วย ไบร้ไบ้ส่งศาลสถิตย์ยุติธรรมนั้นที่มีลายเซ็นชื่อท่านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) และเซ็นชื่อท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) และเซ็นชื่อแอชยูแตนต์ ก.ศ.ร. กุหลาบด้วย มีพร้อมอยู่ในไบร้ไบ้เหล่านั้นแล้ว ไบร้ไบ้ส่งที่เซ็นชื่อทั้งสามนั้น ก็ยังมีปรากฏอยู่ในเงื้อมมือของ ก.ศ.ร. กุหลาบจนทุกวันนี้ด้วย สิ่งนี้ก็แลเห็นเป็นพยานว่า ก.ศ.ร. กุหลาบได้รับราชการในหน้าที่สำคัญ ๆ มากมายหลายอย่างแล้ว

ครั้นศาลสถิตย์ยุติธรรมสำเร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกระทรวงยุติธรรม ขึ้น ณ วันที่ ๕ มิถุนายน

ร.ศ. ๑๑๐* เป็นการเปิดกระทรวงยุติธรรมซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรกจัดธรรมเนียมการศาลใหม่ ๆ นั้น

ครั้น ณ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอภัยยาเธอกรมหมื่นสวัสดิวัดนวิไชย** แต่ยังเป็นพระองค์เจ้าอยู่นั้นดำรงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นครั้งแรกที่มีเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมขึ้นในกรุงเทพมหานคร

ครั้งนั้นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงจัดการศาลสถิตยยุติธรรม ให้มีตระลาการนั่งเก้าอี้และมีโต๊ะตั้งสมุดด้วยพร้อม และมียาลลังก์อาชญาผู้พิพากษาคัดสินนั่งเป็นอาศน์อำนาจผู้พิพากษาความในศาลด้วย ก็นับว่าศาลไทยกลับมีเก้าอี้และโต๊ะตั้งในศาลเป็นครั้งที่ ๒ และเริ่มวิคตีมิธรรมนิยมมีบัลลังก์อาชญา (คือที่ไทยเรียกตามภาษาจีนว่าเง่หมิง) มีขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงสยามโดยความเจริญของบ้านเมือง

ครั้น ณ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปัจจุบันนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แทนพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณฯ เสด็จไปประทับอยู่ ณ ประเทศยุโรป ขนบธรรมเนียมศาลสถิตยยุติธรรมมีโต๊ะเก้าอี้และบัลลังก์อาชญาขึ้นก็ยังคงมีอยู่ตามเดิมไม่ได้เพิ่มเติมและลดหย่อนหาไม่ได้

ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทูลลาออกจากตำแหน่งที่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรดิเรกฤทธิ์ (แต่ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์) โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่ ณ วันที่ ๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ ต่อมาจนทุกวันนี้ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้ทรงพระอุตสาหะจัดการศาลสถิตยยุติธรรม ให้มีขนบธรรมเนียมอันเรียบร้อย เหมือนศาลใน

* ที่ตกคือ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐

** ที่ตกคือ กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิไชย

ประเทศยุโรป คือทรงจัดการให้มีโต๊ะตั้งบาญชีและสรรพหนังสือในถ้อยความที่ศาลทั้งสิ้น ไม่ให้ตั้งกับพื้นศาลอย่างแบบโบราณ ทั้งทรงจัดการให้มีเก้าอี้ ให้ตระลาการและผู้พิพากษา เสมียน และลูกความโจทก์จำเลยพยานนั่งเก้าอี้ทั่วกัน จัดให้มีห้องกรงให้พยานเบิกความกัน คู่ความก็ให้นั่งให้การได้ ไข่แต่เท่านั้นเมื่อไรเล่า ยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดเก้าอี้ยาวให้ผู้ที่อยาก จะไปนั่งฟังความที่ศาลนั้น ๆ ได้ ไม่ห้ามปราม ไม่ปิดบังซ่อนซ่อนความเหมือนเช่นศาล โบราณ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นการเปิดเผยแก่มหาชนทั่วไป ให้มีโอกาสเข้ามานั่งฟังความได้ อย่างนี้ก็นับว่ามีความเจริญเรียบร้อย (สิวิไล) คล้ายศาลในยุโรปประเทศทั่วไปในโลก บัลลังก์อาชญากรรมก็งามกว่าเก่า

อาการที่เรา (ก.ศ.ร. กุหลาบเอติเตอร์) ได้กล่าวข้อความตอบจินยฺเหลงบุตรท่าน ขุนวิเศษเสนา (ง่วนเฮง) ถามนั้น ได้ตอบด้วยอาการเปลี่ยนธรรมเนียมศาลไทยนั้น ใ้ว่า เราจะเก็บข้อปากของใครมาตอบก็หาไม่ได้ เราตอบมาทั้งนี้โดยวิธีสดารนั้น ด้วยเหตุเราอดสาหะ จดจำไว้แต่ในเวลาโน้นนั้นทันที เพราะเหตุนี้แม้ว่ามีผู้ถามอันใดมา เราก็สามารถอาจตอบ ได้ ด้วยเราพอใจจดหมายเหตุไว้แต่ในเวลาโน้นนั้น

— ๑ —

ศาลหัวเมือง

หัวเมืองสมัยก่อนไม่มีศาลารัฐบาลตั้งประจำสำหรับว่าราชการบ้านเมืองเหมือน อย่างทุกวันนี้ เจ้าเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหนก็ว่าราชการบ้านเมืองที่บ้านของตน ซึ่งเรียก กันว่า “จวน” หน้าบ้านมีศาลาโถงปลูกไฉนกรั้วบ้านหลังหนึ่งเรียกว่า “ศาลากลาง” เป็น ที่สำหรับประชุมกรรมการเวลามีการงานเช่นรับท้องตรา หรือปรึกษาราชการ เป็นต้น เวลา ไม่มีการงานก็ใช้ศาลากลางเป็นศาลชำระความ^(๔๒) ศาลหัวเมืองหาได้มีที่ทำการของตนเป็น เอกเทศเช่นปัจจุบันไม่ ผู้ทำหน้าที่ชำระความได้แก่เจ้าเมืองและกรรมการ โดยมีกรรมการนั่ง ณ ศาลากลางรับฟ้องของผู้มีอรรถคดีและปรึกษาสั่งฟ้อง เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองจะ ประทับฟ้องแจกจ่ายให้กรรมการคนใดคนหนึ่งพิจารณา ถ้าคดีนั้นกรรมการเห็นควรจะพิจารณา ว่ากล่าวกันได้ในเมืองนั้น ก็ปรึกษาคดีถึงชี้ขาดโดยวิธีพิจารณาอย่างเดียวกันกับความใน

กรุงเทพ ฯ แต่ผู้ปรับสัถย์นั้นตามพระราชกำหนดต้องส่งสัถย์ไปให้เมืองที่ใกล้เคียงกันปรับ เรียกว่า “เมืองผู้ปรับ” (เหตุใดจึงต้องให้เมืองใกล้เคียงปรับสัถย์ และเมืองผู้ปรับได้แก่ เมืองใดบ้าง ยังไม่พบหลักฐานและรายละเอียดในเรื่องนี้) สำหรับคดีที่ยุ่งยากไม่สามารถจะ ปรัชชาคดีไปได้ ก็ส่งสำนวนพร้อมกับคู่ความเข้ามากรุงเทพ ฯ เพื่อให้ลูกขุนปรึกษาและ ปรับสัถย์อย่างความในกรุงเทพ ฯ หรือเมืองใดอยู่ใกล้กรุงเทพ ฯ ก็จะส่งสัถย์มาให้ผู้ปรับใน กรุง ในกรณีที่คุณความจะอุทธรณ์ต้องอุทธรณ์ต่อเจ้าเมืองกรมการเมืองนั้นก่อน เรียกว่า อุทธรณ์หน้าโรง เมื่อเจ้าเมืองกรมการเมืองไม่รับอุทธรณ์ ผู้อุทธรณ์ต้องมาฟ้องอุทธรณ์ ณ ศาลาลูกขุนในกรุงเทพ ฯ เมื่อลูกขุนปรึกษาสั่งฟ้องแล้วจะประทับฟ้องส่งไปยังกระทรวง หรือกรมที่เมืองนั้น ๆ ขึ้นอยู่ คือ ขึ้นกรมมหาดไทย กลาโหมหรือกรมท่า กระทรวงก็ออก ท้องตราเรียกคู่ความถ้อยคำสำนวนเข้ามาในกรุงเทพ ฯ และมีตระลาการตามกระทรวงนั้นว่า คดีชั้นอุทธรณ์ แล้วส่งให้ลูกขุนปรึกษาและปรับสัถย์เช่นความในกรุงเทพ ฯ ดังกล่าวมา ข้างต้น^(๔๓)

สำหรับคดีอาญานั้น เท่าที่มีหลักฐานตรวจค้นได้ ถ้าเป็นความโจรผู้ร้าย เมื่อ เจ้าเมืองกรมการเมืองจับคนร้ายได้ ก็จะชำระไต่สวนแล้วส่งสำนวนความพร้อมกับตัวคนร้ายเข้ามา กรุงเทพ ฯ เมื่อลูกขุนปรึกษาวางบทย่างใด ก็นำคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วแต่ จะทรงพระกรุณากำหนดโทษ บางคดีโทษที่ลูกขุนปรึกษามาเป็นโทษตามกฎหมายเก่า เช่น ประหารชีวิต ตัดนิ้วหรือเขียนติ ก็ทรงพระกรุณาไต่ถามเสีย คงแต่จำคุกมีกำหนด ๑๐ ปี ๑๕ ปีก็มี ถ้าทรงเห็นชอบตามคำปรึกษาของลูกขุน ก็พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ลงโทษตามคำปรึกษานั้น เช่น คดีของหลวงบวรเทาทุขัธราชภู่ (ช้าง) ซึ่งปรากฏตาม พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพว่า เป็นคดีอยู่ที่ยะใหญ่ ผู้รักษา กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นที่หลวงบวรเทาทุขัธราชภู่ แต่ปรากฏว่าเลี้ยงโจรผู้ร้ายให้ไปโจรกรรม ในเขตแขวงอื่น โปรดให้ข้าหลวงชำระก็ได้ความว่าเป็นนายช่องโจรผู้ร้าย หลวงบวรเทาทุขัธ ราชภู่จึงถูกประหารชีวิต^(๔๔) ข่าวเรื่องหลวงบวรเทาทุขัธราชภู่ถูกประหารชีวิต ปรากฏ ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ดังนี้

“ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง แรมสามค่ำ ปีจอ ฉศก ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗)

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ

ด้วยอ้ายข้างหลวงบันเทาทุกขราษฎร์ กรุงเก่า ช่องสุ่มผู้ร้ายลักกระบือ ตระลาการชำระเปนสัจ ๔ ข้อ ให้เจ้าพระยายมราชเอาตัวอ้ายข้างหลวงบันเทาทุกขราษฎร์กับอ้ายเสือ อ้ายจัน อ้ายกลัด อ้ายโย เปนผู้ร้ายพวกเพื่อนอ้ายข้างหลวงบันเทาทุกขราษฎร์ไปทำโทษตามคำลูกขุนปฤกษาวางบหมานั้นทุกประการเทอญ

ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนสิบสอง แรมสี่ค่ำ เจ้าพนักงานได้นำตัวอ้ายข้างหลวงบันเทาทุกขราษฎร์ ออกเขียนสามยก ๔๐ ที่ รุ่งขึ้นวันเสาร์เดือนสิบสองแรมห้าค่ำ คุณตัวออกตระเวนบกวันหนึ่ง ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือนสิบสอง แรมหกค่ำ คุณตัวไปประหารชีวิตที่วัดพลับพลาไชย”

ภายหลังที่ตั้งกระทรวงยุติธรรมแล้ว ความหัวเมืองที่เคยส่งมายังลูกขุน ณ ศาลหลวงก็ส่งมาที่กระทรวงยุติธรรมแทน โดยส่งผ่านกรมมหาดไทย กรมกลาโหมหรือกรมท่า สุดแต่ว่าเมืองนั้น ๆ ขึ้นกับกรมใด เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมจะส่งสำนวนนั้นไปให้ผู้พิพากษาในศาลพระราชนิพนธ์ ศาลแพ่งเป็นผู้ปรับความ ดังตัวอย่างที่นำมาแสดงให้เห็นในภาคผนวกท้ายบทความนี้แล้ว

— ๕ —

การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง

ด้วยเหตุที่การชำระความหัวเมืองไม่มีระเบียบแบบแผนที่น่าพอใจ ดังนั้นเมื่อตั้งกระทรวงยุติธรรมและปรับปรุงศาลในกรุงเทพ ฯ มาได้ ๓ ปีเศษ พอเข้ารูปเข้ารอยแล้ว จึงลงมือปรับปรุงศาลหัวเมืองต่อไป เดิมหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และกระทรวงการต่างประเทศ (กรมท่า) ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หัวเมืองต่าง ๆ นอกกรุงเทพมหานครขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยทั้งหมด เว้นแต่เมืองนนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ และสมุทรปราการ ให้ขึ้นกระทรวงนครบาล อนึ่ง การปกครองหัวเมืองในขณะนั้นแบ่งออกเป็นมณฑล โดยรวมเมืองหลาย ๆ เมืองเข้าเป็นมณฑล มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บังคับบัญชาการ มณฑลเหล่านั้น

ได้แก่ มณฑลกรุงเก่า มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลจันทบุรี มณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ต มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือหรือมณฑลพายัพ มณฑลฝ่ายเหนือหรือมณฑลอูร มณฑลอิสานหรือมณฑลอุบล มณฑลเขมรหรือมณฑลบูรพา เป็นต้น มณฑลเหล่านี้มิได้ตั้งขึ้นพร้อมกัน บางมณฑลเช่นมณฑลเพชรบูรณ์ตั้งขึ้นแล้วยุบรวมเข้ากับมณฑลพิษณุโลกถึง ๒ ครั้ง บางมณฑลในเวลาต่อมาแยกออกเป็นสองมณฑลก็มี การจัดศาลหัวเมืองจึงจัดให้สอดคล้องกับการปกครองมณฑลในขณะนั้น ๆ และในชั้นแรกก็ตกเป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นผู้ปกครองหัวเมืองเป็นผู้ดำเนินการโดยมีความมุ่งหมายว่าเมื่อจัดเสร็จแล้ว จะให้ศาลหัวเมืองเหล่านี้มาสังกัดกระทรวงยุติธรรมเช่นเดียวกับศาลในกรุงเทพฯ

ความมุ่งหมายและวิธีการในการจัดศาลหัวเมือง พอสรุปได้ดังนี้

(๑) ตั้งศาลขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ให้พอเพียง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ราษฎรผู้มีอรรถคดี กับให้มีที่ทำการศาลแยกต่างหากจากศาลากลางซึ่งใช้เป็นที่พักความอยู่เดิม

(๒) เดิมเจ้าเมืองกรมการต่างก็ทำหน้าที่ทั้งด้านธุรการและตุลาการปนกันอยู่ จะแบ่งแยกผู้ทำหน้าที่สองอย่างนี้ออกจากกัน โดยเลือกสรรกรมการในเมืองนั้น ๆ ที่เข้าใจในการพิจารณาพิพากษาคดีเท่าที่จะมีตัว แล้วแจ้งมายังกระทรวงยุติธรรมเพื่อขอหมายตั้งเป็นผู้พิพากษาชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ หรือชั้นที่ ๓ ตามความรู้ความสามารถของแต่ละคน

(๓) ให้ศาลหัวเมืองมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีและบังคับคดีได้เสร็จเด็ดขาดไปในเมืองนั้น ๆ โดยไม่ต้องบอกขออนุญาตมาทางกรุงเทพฯ เว้นแต่โทษริบทรัพย์สมบัติหรือประหารชีวิต ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน

(๔) ในหน้าที่ตุลาการ ผู้พิพากษามีอำนาจตัดสินลงโทษได้โดยไม่จำต้องหารือข้าหลวงเทศาภิบาล แต่ถ้าเป็นฝ่ายธุรการจะต้องหารือก่อน

(๕) จัดให้มีพนักงานอัยการสำหรับเป็นทนายแผ่นดิน พ้องภาคมีโทษหลวงในมณฑลหรือเมืองนั้น ๆ

(๖) การจัดศาลในชั้นต้น จำเป็นจะต้องฝึกผู้ที่เลือกสรรมาเป็นผู้พิพากษาให้เข้าใจกระบวนการพิจารณาความอย่างใหม่ก่อน สมควรจะต้องมีข้าหลวงพิเศษซึ่งชำนาญกฎหมายและเข้าใจวิธีพิจารณาอย่างใหม่ออกไปช่วยข้าหลวงเทศาภิบาลจัดศาลหัวเมืองในชั้นต้นนี้โดยค่อยจัดไปที่ละมณฑล และควรที่จะจัดศาล ณ เมืองที่ตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลก่อน เพื่อจะได้ฝึกหัดกรรมการสำหรับจะเป็นผู้พิพากษาศาลต่อไป(๔๔)

พระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔

เพื่อให้บรรลุผลดังกล่าว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ เมื่อวันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) และพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕ เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) สำหรับพระธรรมนูญศาลหัวเมือง นั้น กำหนดให้มีศาลหัวเมือง ๓ ชั้น คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง ศาลแขวง อันเป็นศาลประจำ กับศาลพิเศษซึ่งจะตั้งขึ้นเป็นครั้งคราว กำหนดให้มีผู้พิพากษา ๓ ชั้น ผู้พิพากษาแต่ละชั้นมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีต่างกัน เช่น ผู้พิพากษาชั้นที่ ๑ มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งมีโทษจำคุกไม่เกิน ๖ เดือน หรือเบี้ยปรับไม่ถึง ๒๐๐ บาทหรือโทษโดยด้วยไม้หยาบไม่เกิน ๕๐ ที แต่ผู้พิพากษาชั้นที่ ๒ มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งมีโทษจำคุกไม่เกิน ๓ เดือน ปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท หรือโทษโดยด้วยไม้หยาบไม่เกิน ๓๐ ที ฯลฯ ศาลแขวงมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีเพียงเท่าอำนาจของผู้พิพากษานั้น ๆ ศาลเมืองมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งทุนทรัพย์ไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท หรือความมีโทษหลวง ซึ่งมีโทษจำ ฆีเยนและปรับไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท ส่วนศาลมณฑลนั้นมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีทั้งปวงได้ทุกบทกฎหมาย และพิจารณาพิพากษาความอุทธรณ์ศาลต่ำในมณฑลนั้นด้วย กล่าวคือ ถ้าคู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลแขวงและศาลเมืองให้อุทธรณ์ต่อศาลมณฑล เมื่อจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลจึงให้เข้ามายื่นอุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์ ณ สนามสถิตย์ยุติธรรมในกรุงเทพฯ ฯ ศาลแขวงมีเขตอำนาจในท้องที่ตามที่ผู้บัญชาการเมืองจะกำหนด ศาลเมืองมีเขตอำนาจในเมืองที่ตั้งศาล และศาลมณฑลมีเขตอำนาจตลอดเขตมณฑลที่ตั้งศาลนั้น นอกจากนี้

ยังกำหนดให้ข้าหลวงเทศาภิบาล เมื่อได้รับอนุญาตจากกระทรวงยุติธรรมแล้ว มีอำนาจที่จะตั้งพนักงานอัยการไว้สำหรับเป็นทนายแผ่นดินฟ้องหาคดีมีโทษหลวงในมณฑลและเมืองนั้น ๆ ด้วย สำหรับความแพ่งและความวิวาทเล็กน้อย มีทุนทรัพย์หรือเบี้ยปรับใหม่ไม่เกิน ๒๐ บาทและเป็นความซึ่งไม่มีโทษหลวงที่เกิดขึ้นในตำบลใด หรือจำเลยอยู่ในตำบลใด ถ้าโจทก์มาฟ้องต่อกำนัน ให้กำนันนายตำบลมีอำนาจที่จะเรียกจำเลยและพยานมาไต่ถามและเปรียบเทียบปรับได้ หากเปรียบเทียบกันไม่ตกลงก็ดี เป็นคดีซึ่งทุนทรัพย์หรือเบี้ยปรับใหม่ แต่ ๒๐ บาทขึ้นไปจน ๔๐ บาท เกินอำนาจของกำนันก็ดี ให้นายแขวงมีอำนาจเรียกคู่ความและพยานมาไต่ถามและเปรียบเทียบได้ พระราชบัญญัตินี้กำหนดให้กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล เป็นพนักงานรักษาแลจัดการให้สำเร็จตามความในพระราชบัญญัตินี้ ตามหน้าที่ของกระทรวงนั้น ๆ ทุกประการ

เมื่อตราพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ ออกใช้บังคับแล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ทรงนำเรื่องนี้เข้าปรึกษาในที่ประชุมเทศาภิบาล เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ ว่าจะจัดการอย่างไรให้ศาลในหัวเมืองเป็นไปได้ตามพระธรรมนูญ^(๔๖) และทรงร่างคำอธิบายการจัดศาลหัวเมืองมาอ่านในที่ประชุมด้วย เมื่อที่ประชุมมีข้อสงสัยประการใดก็ทรงอธิบายชี้แจงจนเข้าใจ ทั้งนี้เพราะศาลซึ่งจะจัดขึ้นนี้เป็นของใหม่ จำเป็นจะต้องชี้แจงซักซ้อมทำความเข้าใจกันก่อน เป็นต้นว่าเดิมนั้นราษฎรเป็นโจทก์ฟ้องคดีเอง เมื่อพระธรรมนูญศาลหัวเมืองกำหนดให้มีพนักงานอัยการเป็นโจทก์ในคดีอาญาแทนราษฎร จึงมีผู้ตั้งปัญหาถามว่า “ถ้าชนะได้เบี้ยสินไหมแล้วค่าปลุกตัวแล้วจะควรได้แก่ใคร”

เบี้ยสินไหมได้แก่ เงินซึ่งปรับใหม่จากจำเลย เช่นในกรณีทำร้ายกัน ก็ปรับใหม่ตามบาดแผลที่ถูกทำร้ายว่าเป็นแผลศักดิ์มือ ศักดิ์ไม้ ศักดิ์เหล็กไม่มีคมหรือศักดิ์เหล็กมีคม เอาเป็นยังถือเป็นศักดิ์เหล็กไม่มีคม เอาฟันกัดมีฐานแผลรอยฟันกัดถือว่าเป็นแผลศักดิ์ไม้ และประกอบกับคดีนาของผู้ถูกทำร้ายด้วย ในกรณีทำให้ตายคิดตามค่าเกษียณอายุผู้ตายซึ่งกำหนดไว้แล้วตามกฎหมายกรมศักดิ์^(๔๗) เงินจำนวนนี้แบ่งเป็นค่าสินไหมคือให้แก่ผู้เสียหาย

หรือบิดามารดาสามีภรรยาผู้ตายกึ่งหนึ่ง ปรับเป็นพินัยหลวงเอาไว้ใช้จ่ายราชการแผ่นดินกึ่งหนึ่ง ดังที่กล่าวกันว่า “เป็นสินไหมกึ่งพินัยกึ่ง”

ในกรณีทำให้ตาย นอกจากบิดามารดาสามีภรรยาผู้ตายจะได้ค่าสินไหมแล้วยังได้เบี้ย “ปลุกตัว” หรือค่า “ปลุกตัวเผาผี” อีกส่วนหนึ่งด้วย คือเป็นเงินค่าปลงศพทำบุญส่งไปให้ผู้ตาย เทียบได้กับค่าสินไหมทดแทนในกรณีละเมิดทำให้ถึงตายตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๔๔๓ วรรคหนึ่ง

สำหรับคำถามดังกล่าวข้างต้น ทรงอธิบายว่า “ถ้าได้ ควรให้แก่ญาติพี่น้องของคนที่ถูกอันตรายตามสมควร ถ้าไม่มีญาติจะยกเบี้ยปรับไหมและเงินค่าปลุกตัวเสียก็ได้”

ต่อคำถามที่ว่า “เจ้าพนักงานอัยการจะรับค่าความอื่น ๆ ในส่วนตัวว่าด้วยจะได้หรือไม่” ทรงตอบว่า “ไม่ได้เป็นอันขาด” ต่อคำถามที่ว่า “บรรดาการในศาลนั้นจะทำการใด ผู้พิพากษาจะต้องหารือข้าหลวงเทศาภิบาลก่อนหรือไม่” ทรงตอบว่า “ถ้าเป็นฝ่ายธุรการแล้วต้องหารือ ถ้าเป็นหน้าที่ตุลาการคือพิจารณาตัดสินยกบทลงโทษเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับข้าหลวงเทศาภิบาล” เนื่องด้วยพระธรรมนูญศาลหัวเมืองให้ศาลย้ายไปนั่งพิจารณาที่ตำบลอื่นในท้องที่ซึ่งอยู่ในเขตอำนาจของศาลนั้นได้ จึงมีข้อสงสัยว่า ถ้าศาลมณฑลราชบุรีมีขนาดใหญ่ ๆ ชำระที่เมืองกาญจนบุรี จะย้ายศาลมณฑลไปชำระ ศาลมณฑลที่ราชบุรีต้องปิดหรือ ทรงอธิบายว่า “ต้องปิดเป็นคราวๆ อยู่เอง วิธีเช่นนี้ตรงกับอย่างฝรั่งที่เขาเรียกว่า “แอสไซซ์” ฯลฯ”

การปรับปรุงกฎหมายวิธีพิจารณาความ

หลังจากประกาศใช้พระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ แล้วประมาณ ๓ เดือน ก็ประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมิโทษสำหรับใช้ไปพลางก่อน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕ เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ กฎหมายฉบับนี้แม้ตั้งใจจะให้ใช้เป็นการชั่วคราว แต่ก็ได้ใช้ไปพลางก่อนเกือบ ๔๐ ปี เพิ่งมายกเลิกไปเมื่อใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๗๔ และต่อมาเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ ก็ประกาศใช้พระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕ อีกฉบับหนึ่ง และได้มีประกาศในวันเดียวกันนั้น (๒๑ ตุลาคม ๑๑๕) ว่า เมื่อข้าหลวงพิเศษได้ออกไปจัดตั้งศาล

หัวเมืองชั้นใด ๆ ขึ้นตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ก็ให้ศาลเหล่านั้นใช้วิธีพิจารณาตามพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับดังกล่าวข้างต้นทั่วทุกศาล

พระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการ

แก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕

พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้มีข้าหลวงพิเศษจำนวน ๕ นาย เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย รวมทั้งสถานายกด้วย ซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือกสรรตั้งขึ้น อีก ๒ นาย โปรดเกล้าฯ ให้ผู้เป็นเทศาภิบาลประจำมณฑลที่ข้าหลวงพิเศษจะได้ตั้งทำการในเวลานั้นเป็นโดยตำแหน่งนาย ๑ และโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเลือกสรรผู้รักษาเมือง เมืองใดเมืองหนึ่งในมณฑลนั้น เป็นข้าหลวงพิเศษอีกนาย ๑ ข้าหลวงพิเศษดังกล่าว ถ้าได้ประชุมพร้อมทั้งตั้งแต่ ๓ นายขึ้นไป ก็ให้มีอำนาจทำการได้ตามพระราชบัญญัติ

อำนาจหน้าที่ของข้าหลวงพิเศษ มีดังนี้

๑. จัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลหัวเมืองทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่ตราไว้ในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๕ และให้มีอำนาจเหมือนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ดังที่บัญญัติไว้ในพระธรรมนูญดังกล่าว

๒. ให้ออกไปเยี่ยมเยียนศาลหัวเมือง และตรวจตราดูบรรดาถ้อยคำสำนวนความให้สอบสวนความรู้กฎหมายของผู้พิพากษากรมการ และเจ้าพนักงานอื่น ๆ ผู้มีหน้าที่ฝ่ายตุลาการ ให้ทำรายงานการที่ผู้พิพากษา กรมการและเจ้าพนักงานเหล่านั้นได้ปฏิบัติราชการอย่างไร มีคุณวุฒิและความรู้กฎหมายอย่างไร และควรจะทำต่ออย่างไร

๓. ให้กล่าวชี้แจงสั่งสอนผู้พิพากษาและเจ้าพนักงานในศาลหัวเมืองศาลใดศาลหนึ่งเกี่ยวกับวิธีพิจารณาความแพ่งความอาญา เมื่อเห็นจำเป็นจะต้องนั่งพิจารณาความเองก็ให้มีอำนาจพิจารณาพิพากษาความเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ค้างอยู่หรือฟ้องขึ้นใหม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ห้ามมิให้อุทธรณ์คำพิพากษานั้นต่อศาลใดศาลหนึ่งเป็นอันขาด ถ้าไม่พอใจก็ให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาทีเดียว

๔. เมื่อสถานการณ์ของกองข้าหลวงพิเศษได้ปรึกษาหารือกับข้าหลวงพิเศษประจำการ ๒ นายตกลงกันแล้ว ให้สถานการณ์ปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นครั้งคราว เสมอไปว่า ข้าหลวงพิเศษจะควรรอออกไปจัดการมณฑลใดหัวเมืองใดก่อน และข้าหลวงพิเศษทั้งหลายจะไปพบพร้อมกันในมณฑลนั้นหรือหัวเมืองนั้นเมื่อใด และเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต้องเป็นธุระ เพื่อให้ข้าหลวงพิเศษได้ทำการให้สำเร็จตลอดไปโดยความสะดวก และให้มีตราส่งไปยังข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการ ให้จัดการช่วยเหลือ เกื้อหนุนและให้เบิกจ่ายเงินแผ่นดินเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับกองข้าหลวงพิเศษนั้น

ตั้งข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย

ในปี ร.ศ. ๑๑๕ นี้เอง พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวรพิพัฒน์ศักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ทรงสำเร็จวิชากฎหมายจากต่างประเทศกลับมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นข้าหลวงพิเศษประจำการพร้อมกับขุนหลวงพระไกรสีและมิสเตอร์อาร์เย เกิกปาตริก ตามประกาศลงวันที่ ๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ ดังนี้

ประกาศ

ตั้งข้าหลวงพิเศษชั้นประจำการ ๓ นาย เป็นผู้จัดการ
แก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

ด้วยความในมาตรา ๒ แห่งพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมสำหรับหัวเมืองทั้งปวง ซึ่งได้ตราขึ้นไว้เมื่อวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ มีความว่า จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย ความแจ้งอยู่ในมาตรานั้นทุกประการแล้ว

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ต่อไปดังนี้

ข้อ ๑. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน์ศักดิ์ ๑ ขุนหลวงพระไกรสีสุภาวภักดีศรีมณฑลตราขำมาตย์คณาการ ๑ มิสเตอร์อาร์ เอ เกิกปาตริก ๑ เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย และให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน์ศักดิ์ เป็นสภานายกในกองข้าหลวงพิเศษนั้น

ข้อ ๒. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าหน้าที่จัดการให้สำเร็จตลอดไป ตามความในประกาศนี้จึงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๑ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๑๗๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ขุนหลวงพระไกรสี

พระประวัติและผลงานของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน์ศักดิ์ หรือเสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ตลอดจนพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านเป็นที่ทราบกันแพร่หลายแล้ว โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในวงการกฎหมายเทิดทูนพระองค์ท่านว่าทรงเป็น “พระบิดาและองค์ปฐมาจารย์ของนักนิติศาสตร์แห่งประเทศไทย” ผู้รวบรวมจะไม่กล่าวพระประวัติซ้ำในที่นี้อีก

ข้าหลวงพิเศษอีกท่านหนึ่งคือ ขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง เวภาระ) ซึ่งต่อมาในปี ร.ศ. ๑๑๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นขุนหลวงพระยาไกรสี นั้น รู้จักกันแพร่หลายในนามหลวงรัตนัญญัติ ท่านผู้นี้เป็นคนไทยคนแรกที่สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ รอบรู้ภาษาต่างประเทศทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส เคยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมสารบบในกระทรวงยุติธรรม เมื่อเกิดคดีพระยาสีหราชเดโชไชยดั่งกล่าวมาข้างต้น เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงตั้งให้เป็น “พนักงานทำการในหน้าที่กรมอัยการ” ต่อมาเมื่อจัดตั้งกรมอัยการขึ้นเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นอธิบดีกรมอัยการคนแรก เมื่อเกิดคดีพระยอดเมืองขวาง และโปรดเกล้าฯ ตั้งศาลรับสั่งพิเศษเพื่อชำระความเรื่องนี้ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นยกกระบัตรศาล นอกจากนั้น ท่านเป็นผู้พิมพ์หนังสือกฎหมายออกจำหน่าย

เผยแพร่ว่า ในหนังสือ “เรื่องของเจ้าพระยามหิธร” ก็ได้กล่าวถึงท่านว่า “.....มีผู้เกรงใจท่านทั่วไปนับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมา เล่ากันว่า เมื่อขุนหลวงพระยาไกรสีไปเฝ้าเวลาเสด็จออกขุนนางคราวใด พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงทักทายเป็นพิเศษทุกครั้ง.....”(๔๘) ท่านเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ธรรมศาสตร์วินิจัย ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีบทความโต้ตอบกับชาตินิยมอำนาจที่รุกรานดินแดนไทย โดยเฉพาะก็คือฝรั่งเศส(๔๙) ด้วย และการที่เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์นี้เอง เป็นเหตุให้ท่านถูกทำร้ายครั้งหนึ่ง เรื่องมีอยู่ว่าได้มีเจ้าพนักงานไปจับกุมเจ้าหมื่นศรีสรวัักษ์ ขุนโกชนวิสูตรกับพวก รวม ๒๒ คน ในข้อหาว่าเล่นบ่อนเบี้ยคือกำถั่วกำโป ต่อมาพนักงานอัยการได้เป็นโจทก์ยื่นฟ้องบุคคลดังกล่าวต่อศาลราชทัณฑ์พิเชท ขุนหลวงพระไกรสีซึ่งขณะนั้นยังมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรัตนานุปัติอยู่ได้ส่งสำเนาคำฟ้องไปลงหนังสือพิมพ์ธรรมศาสตร์วินิจัยดังเช่นคดีอาญาอื่น ๆ เป็นเหตุให้จำเลยในคดีนี้โกรธ ทว่าเอาไปประจานโดยที่ศาลยังมิได้พิจารณาพิพากษาว่า จำเลยได้กระทำความผิดจริงหรือไม่ ต่อมาในวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) เวลาบ่ายโมง หลวงรัตนานุปัตินั่งรถม้ามีประทุนออกจากบ้านถนนเฟื่องนคร จะมาทำงานที่ศาลตามปกติ มีเด็กคนหนึ่งถือแฟ้มหนังสือราชการนั่งมาด้วย พอรถผ่านประตูบ้านพระยาเทเวศรวังศ์วิวัฒน์มาหน่อยหนึ่ง ก็มีคนร้าย ๓ คน ชื่อขุนโกชนวิสูตร นายเวรในกรมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และอ้ายเล็ก ทาสเจ้าหมื่นศรีสรวัักษ์ ถือไม้เท้ายาวประมาณ ๒ ศอกเศษ คนละอันวิ่งเข้ามา คนหนึ่งวิ่งตามยึดท้ายรถ อีกสองคนยืนขึ้นบันไดรถข้างละคน แล้วกลุ่มมุดิ่กุกที่สี่ข้าง ไล่ลงขา ขาขวา เหนือหน้าผากฟกช้ำ นาฬิกาพกเรือนทอง ราคา ๓๐๐ บาท ซึ่งอยู่ในกระเป๋าสีเสื้อหน้าอกข้างซ้ายแตกเสียไปด้วย คนขับขีรถหนีมาถึงสี่แยกถนนเจริญกรุง มีคนมาช่วย คนร้ายจึงหยุดดี แต่ไม่หนีและยืนคอยให้จับ หลวงรัตนานุปัติเรียกให้พลตระเวนมาจับส่งศาลไปริสภา พอถึงศาล คนร้ายก็เอาหนังสือลูกแกะโทซซึ่งเขียนเตรียมไว้แล้วยื่นต่อพระยาจำเมืองอธิบดีผู้พิพากษาศาลไปริสภา ทว่าหลวงรัตนานุปัติเอาคำฟ้องไปลงหนังสือพิมพ์เป็นการแกล้งประจาน คดีเรื่องนี้ทราบว่าเป็นคดีเอิกเกริกมาก และต่อมาอีก ๓ วัน คือในวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๓ นายมี ปลัดกรมอัยการได้เป็นโจทก์ยื่นฟ้องคนร้ายทั้ง ๓ คนต่อศาลราชทัณฑ์พิเชท ศาลราชทัณฑ์พิเชทพิพากษาลงโทษคนร้าย

ทั้ง ๓ คน คู่ความได้อุทธรณ์และทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา ต่อมา แต่ไม่พบหลักฐานว่าผลของคดีชั้นที่สุดเป็นประการใด

เมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษและเสด็จกลับมาเมืองไทยแล้ว ได้ทรงศึกษากฎหมายไทยเพิ่มเติม นอกจากทรงศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เองแล้ว ปรากฏว่าได้ทรงศึกษาสอบถามจากนักนิติศาสตร์อาวุโส เช่นกรมขุนศิริราชสักการ และขุนหลวงพระไกรสี ด้วย ทรงพอพระทัยและเชื่อถือในความรู้ความสามารถของขุนหลวงพระไกรสีมาก^(๕๐) ดังจะเห็นได้ในเวลาต่อมาว่า เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระองค์ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ ในวันที่ ๙ เดือนเดียวกันนั้นเอง ก็ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ควรจะจัดศาลพระราชอาญาให้เรียบร้อยก่อน และทรงเห็นว่าอธิบดีศาลพระราชอาญาในขณะนั้น มีความสามารถไม่พอ ควรจะแต่งตั้งขุนหลวงพระไกรสีให้ดำรงตำแหน่งแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบและทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ขุนหลวงพระไกรสีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงยกย่องและจัดให้มีพิธีในการเข้ารับตำแหน่งนี้เป็นพิเศษ ดังปรากฏข่าวในหนังสือธรรมศาสตร์สมัยฉบับวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ดังนี้

“การตั้งอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา

วันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ เวลา ๔ โมงเช้า พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พร้อมด้วยอธิบดีผู้พิพากษาและผู้พิพากษาทั้งปวงกับพวกเนติบัณฑิตในกรมอัยการ และข้าราชการเจ้าพนักงานทั้งหลายในกระทรวงยุติธรรมประชุมในศาลพระราชอาญา ในการตั้งขุนหลวงพระไกรสีสุวภักดิ์ศรีมณฑาตุราช อำมาตยคณาการ เจ้ากรมอัยการขึ้นเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา มีเจ้านายข้าราชการชาวต่างประเทศและมหาชนเป็นอันมากมายอยู่ในที่ประชุมด้วย คือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงศรัทธาญาณุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า พระยาเวียงไฉโย พระยาสุขุมณีนวินิจ นายเจิมศรีสวัสดิ์ มิสเตอร์เก็กปาดริก ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมาย และมิสเตอร์สเลเซอร์ ที่ปรึกษากฎหมายในกระทรวงยุติธรรม และท่านผู้นั่งอีกหลายท่าน

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เสด็จขึ้นไปประทับอยู่บนบัลลังก์พิพากษาในศาลพระราชอาญาพร้อมด้วยขุนหลวงพระไกรสีผู้ซึ่งสรวมเชื้อสำหรับเนติบัณฑิตอังกฤษ แล้วทรงอ่านประกาศตราตั้ง ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานมา มีข้อความต่อไปนี้ดังนี้ว่า

ที่ ๑/๒๔๕

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า ขุนหลวงพระไกรสีสุภาพภักดีศรีมหาธาตุราชอำมาตยคุณการ ประกอบไปด้วยปรีชาสามารถ รอบรู้พระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ และมีความซื่อสัตย์สุจริต ตั้งอยู่ในความยุติธรรม สมควรจะเป็นผู้พิพากษาได้

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ขุนหลวงพระไกรสีสุภาพภักดีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา ถือศักดินา ๕๐๐๐ เพื่อจะได้ช่วยระงับคดีของราษฎรให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงประพฤติให้ต้องตามพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่แลจงฟังคำบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในที่ชอบด้วยราชการ จงเว้นการควรเว้น หมั่นประพฤติการควรประพฤติให้สมควรแก่ตำแหน่งทุกประการ จงเจริญสุขสวัสดิ์รับราชการตามตำแหน่ง ตั้งแต่วันนี้ไปเทอญ

พระราชทาน แต่ ณ วันที่ ๒๑ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๓๕๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

เช่นลายพระราชหัตถเลขา จุฬาลงกรณ์ ป.ร. และประทับพระราชลัญจกร

ครั้นทรงอ่านจบแล้ว จึงประทานตราตั้ง ให้แก่ขุนหลวงพระไกรสี ฯ จึงกระทำสัตยสาบาลถวายต่อไปนี้ดังนี้

ฯลฯ

ฯลฯ

”

มิสเตอร์เกิกปาตริก

มิสเตอร์เกิกปาตริก ชื่อเต็มว่า ริชาร์ด ยัค เกิกปาตริก (Richard J. Kirkpatrick) บางทีก็เรียกว่า อาร์ เอ เกิกปาตริก เป็นเนติบัณฑิตชาวเบลเยียมซึ่งทางราชการว่าจ้างให้มาเป็นที่ปรึกษากฎหมาย โดยเจ้าพระยาอภัยราชาหรือเมอซิเออร์โรแลง ยัคแมงส์ หรือมิสเตอร์

โรลีน ยัคมินส์ (Rolin Jacquemyns) เป็นผู้ติดต่อชักชวนมา ทั้งนี้เข้าใจว่าเมื่อได้ว่าจ้างเจ้าพระยาอภัยราชามาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เมื่อ ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) นั้นปรากฏว่าท่านผู้นี้ได้ทำประโยชน์ให้แก่ราชการเป็นอันมาก ระหว่างที่เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส ในปี ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ก็ได้เป็นที่ปรึกษาและช่วยเจรจาด้วยความต้องการของฝรั่งเศส จนสามารถทำให้เหตุการณ์ร้ายแรงคลี่คลายลงและผ่านพ้นไปได้ โดยเราเพียงแต่เสียดินแดนบางส่วนแลกกับเอกราชของชาติ ท่านจึงเป็นผู้ที่เชื่อไว้วางใจได้ ดังนั้นเมื่อทางราชการประสงค์จะได้ผู้มีความรู้กฎหมายมาช่วยทำงาน จึงมอบหมายให้ท่านเป็นผู้ติดต่อและในที่สุดให้ทำสัญญาจ้างกัน ณ สถานทูตไทย กรุงลอนดอน โดยทำสัญญาจ้างเป็นการทดลองก่อนมีกำหนด ๑ ปี ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๓ ค่าจ้างเดือนละ ๘๐๐ บาท ค่าเช่าบ้านอีกเดือนละ ๑๐๐ บาท กับค่าใช้จ่ายในการเดินทางมากรุงเทพฯ อีก ๒๐๕๐ บาท มิสเตอร์เกิกปาตริกเดินทางมาถึงเมืองไทยต้นเดือนมิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ ได้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรมโดยได้รับเงินเดือนในงบประมาณกรมอัยการ เข้าใจว่าด้วยเหตุนี้เองทำให้ขุนหลวงพระไกรสีกับมิสเตอร์เกิกปาตริกได้รู้จักคุ้นเคยกัน

ในปี ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศาลรับสั่งพิเศษเพื่อชำระสะสางคดีความที่มีโทษหลวงชั้นเก่า ซึ่งค้างอยู่ ณ ศาลพระราชอาญา ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มิสเตอร์เกิกปาตริก เป็นกรรมการพิเศษในศาลนี้ด้วย

เมื่อได้ตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕ และประกาศตั้งข้าหลวงพิเศษประจำการแล้ว ก็เริ่มจัดการในศาลมณฑลกรุงเก่าเป็นแห่งแรก โดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลทรงเป็นข้าหลวงพิเศษโดยตำแหน่งพระองค์หนึ่ง กับพระยาไชยวิชิต ผู้ว่าราชการเมืองกรุงเก่า อีกคนหนึ่ง

ต่อมาได้มีประกาศลงวันที่ ๑๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ ตั้งกรรมการพิเศษ ๒ นาย ให้สะสางล้างความเก่าในหัวเมือง กรรมการพิเศษ ๒ นายนี้ได้แก่ พระยารอรรคนารณภักดี และพระยาประชาชีพวิบาล มีหน้าที่ช่วยเหลือข้าหลวงพิเศษซึ่งตั้งไว้แล้วในการสะสางล้างคดีความซึ่งค้างพิจารณาอยู่ในศาลหัวเมืองให้หมดสิ้นไป แต่ไม่มีหน้าที่ในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดตั้งศาล

งานของข้าหลวงพิเศษในการจัดศาลมณฑลกรุงเก่านี้ ส่วนหนึ่งมีปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยาข้างต้นแล้ว จะขอนำมากล่าวเฉพาะที่ไม่ซ้ำกัน งานเร่งด่วนประการแรกของข้าหลวงพิเศษก็คือการล้างความเก่า โดยเฉพาะความอาญาที่มีตัวนักโทษต้องจำขังอยู่ในระหว่างพิจารณา ๓๙๕ คน ก็ได้พิจารณาพิพากษาแล้วเสร็จภายใน ๕ เดือน ข้าหลวงพิเศษออกนั่งพิจารณาวັນละ ๕ เรื่อง ข้าระเสร็จสำนวนวันละ ๒ เรื่องและออกนั่งพิจารณาวันละ ๕-๖ ชั่วโมง สำหรับคำพิพากษาของข้าหลวงพิเศษ มีสำเนาคำพิพากษาปรากฏอยู่เรื่องหนึ่ง ดังนี้

เรื่องที่ ๔๑

คำพิพากษา

ศาลข้าหลวงพิเศษสำหรับสะสางล้างคดีความ
ซึ่งค้างอยู่ในศาลหัวเมือง

นั่ง ณ พระราชวังจันทร์เกษม กรุงเก่า

วันที่ ๓๐ เดือนตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ สภานายก ขุนหลวงพระไกรสี มิสเตอร์เกิกปาดริก ข้าหลวงพิเศษประจำการ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ พระยาไชยวิชิต ข้าหลวงพิเศษพร้อมกัน ได้ตรวจดูรายงานของหลวงวารีโยธารักษ์ คำหา คำให้การ กับได้ถามพยานและความเห็นของจำเมืองตุลาการผู้ชำระมาแต่ก่อน ในเรื่องความระหว่าง นายอ้อม โจทก์ อ้ายเหม อ้ายยัน อ้ายส่าง อ้ายชม ว่า เป็นผู้ร้ายลักกระบือ ๔ ตัว ของนายอ้อมโจทก์ไปเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ศก ๑๑๔ ตลอดแล้ว

เห็นพร้อมกันว่าในเรื่องความนี้ ไม่มีพยานปากใดที่ยืนยันว่าพวกจำเลยคนใดคนหนึ่งเป็นตัวผู้ร้ายที่เข้ามาลักกระบือของโจทก์ไป นอกจากนายอ้อมโจทก์ผู้เดียวว่าจำหน้า และชื่ออ้ายเหมได้เมื่อเวลาไล่พวกผู้ร้ายไป และนายอ้อมโจทก์ก็ได้สาบานยืนยันว่าความในฟ้องเป็นความจริง เป็นแต่สาบานตัวเมื่อเวลาทำคำกฎหมายตราสิน ในคำกฎหมายตราสินนั้นก็ได้ระบุชื่ออ้ายเหมจำเลยว่าเป็นผู้ร้ายเข้ามาลักกระบือ แม้ถึงกระนั้นก็คิดฟังเอาคำของนายอ้อมโจทก์เป็นจริงได้ คงพิจารณาเป็นความจริงว่าอ้ายเหมเป็นผู้ร้ายลักกระบือคนหนึ่ง แต่อ้ายยัน อ้ายส่าง อ้ายชม ไม่มีความผิด

เหตุฉะนั้น จึงตัดสินใจให้จำคุกอ้ายเหมไว้มีกำหนด ๒ ปี นับตั้งแต่วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔ เป็นต้นไป ตามพระบรมราชวินิจฉัยในคดีอย่างเดียวกัน เมื่อถึงวันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ ครบกำหนด ๒ ปี ให้ปล่อยตัวอ้ายเหมหลุดพ้นโทษไป และให้ปล่อยตัวอ้ายยัน อ้ายสำอาง อ้ายชม ผู้ไม่มีความผิดหลุดพ้นโทษไปตั้งแต่วันนี้

(เซ็นพระนาม)	รพีพัฒนศักดิ์
(เซ็นพระนาม)	มรุพงษ์ศิริพัฒน์
(เซ็นชื่อ)	ขุนหลวงพระไกรสี
(เซ็นชื่อ)	เกิกปาตริก
(เซ็นชื่อ)	พระยาไชยวิชิต

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งพระภักดีราช เป็นอธิบดีผู้พิพากษามณฑลกรุงเก่า และตั้งขุนชำนาญคดี หมั่นพิพิธอักษร เป็นผู้พิพากษารอง พระภักดีราชเดินทางไปรับหน้าที่ตั้งแต่วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖ ปราบฎตามหนังสือกราบทูลเสนอขานบัตการทรวงยุติธรรม ดังนี้

มณฑลกรุงเก่า

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ข้าพระพุทธเจ้าพระภักดีราช อธิบดีผู้พิพากษามณฑลกรุงเก่าขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าลูกยาเธอ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงทราบฝ่าพระบาท พระราชาอาญา ล้นเกล้า ฯ

๑. เมื่อวันที่ ๒๒ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพ ฯ ในวันนี้แล้ว ๙ ท่มเศษถึงกรุงเก่า

๒. เมื่อวันที่ ๒๔ เดือนนี้ เวลาบ่ายโมงเศษ ท่านพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า ได้นำตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ตั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลขึ้นอ่านประกาศบนบัลลังก์ว่าการศาลมณฑลกรุงเก่าพร้อมด้วยข้าราชการแลราษฎรเสร็จแล้ว ได้ส่งตราตั้ง

ให้ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ถวายคำนับต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วรับตราตั้งไว้ ได้ถวายสัตยา-
นุสสัยเพื่อจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณตามหน้าที่โดยกตัญญูสุจริตเสร็จแล้ว ข้าพระ-
พุทธเจ้าได้รับราชการตามหน้าที่ต่อมา

๓. ในชั้นต้นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหมื่นพิพิธ ขุนชำนาญคดี ผู้พิพากษา
รอง ได้ตรวจดูของใช้ในศาล ยังขาดอยู่คือ นาฬิกาหนึ่งเรือน ที่ใส่วันหนึ่งวัน เพราะว่า
จะลงชื่อจดหมายวันเวลาของผู้พิพากษา เสมียนไปทำการหรือกลับหรือจะออกหมายนัดตัว
ความมาพิจารณาในวันเวลาใด ก็เป็นแต่กะประมาณ ไม่มีเครื่องหมายเป็นแน่แท้ได้

เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานนาฬิกาหนึ่งเรือน ที่ใส่วันหนึ่ง
วัน ไว้สำหรับใช้ในศาลต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ภักดีราช

ตามประกาศตั้งศาลมณฑลกรุงเก่า ลงวันที่ ๑๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ ได้กำหนดว่า
การที่คู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระธรรมนูญศาล
หัวเมืองนั้น ในส่วนศาลมณฑลกรุงเก่านี้ เพราะเหตุที่ข้าหลวงพิเศษยังกำลังจัดการอยู่ใน
หัวเมืองมณฑลนั้น แลเพราะเหตุศาลมณฑลเพิ่งแรกตั้งใหม่อยู่ในความตรวจตราของข้าหลวง
พิเศษ ถ้าคู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าให้อุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศษแทน
ศาลอุทธรณ์ในสนามสถิตย์ยุติธรรมในกรุงเทพ ฯ ไปกว่าจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้
ประกาศแก้ไขต่อไปประการใด

คำพิพากษาของข้าหลวงพิเศษซึ่งทำหน้าที่แทนศาลอุทธรณ์มีดังตัวอย่างต่อไปนี้
คำพิพากษาศาลอุทธรณ์ที่ ๑/๑๑๖

ศาลข้าหลวงพิเศษจัดการศาลหัวเมือง

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๑๑๖

คดีระหว่าง	นายช่วง	โจทก์	}	จำเลย	}	มณฑลกรุงเก่า ๑๖๓/๑๑๕
	นายพุ่ม					
	อ้าแดงเอม					

หาว่าลักพาทาส ศาลมณฑลกรุงเก่าตัดสินว่าหาใช่ทาสไม่ ให้ยกฟ้องโจทก์เสีย
จำเลยจึงอุทธรณ์

ได้ตรวจฟ้อง คำให้การ แลคำพยานที่โจทก์จำเลยนำสืบที่ศาลมณฑลกรุงเก่าได้
ความว่า

โจทก์ได้ไปวางเงินอื่ทิมทาสมาจากผู้มีชื่อ ค่าตัว ๑ ชั่ง ๑๓ ตำลึง เมื่อเดือนตุลาคม
๑๑๕ โจทก์กล่าวว่าในห้าฤาหวัน ก่อนโจทก์ได้ทำสารกรรมธรรมใหม่ อื่ทิมทาสหนีไปจาก
โจทก์ ๆ ตามไม่พบ จนถึงเดือนมกราคม ๑๑๕ โจทก์เห็นอื่ทิมทาสอยู่ที่บ้านจำเลย โจทก์จึง
ได้ขอหมายไปจากอำเภอก็เพื่อที่จะจับตัวทาสมา แต่ครั้งไปถึงบ้านจำเลย จำเลยได้เสือกใส
อื่ทิมทาสเสีย โจทก์ฟ้องเรียกสินไหมค่าตัวทวิคูณ ตามลักษณะลักพาทาส มาตรา ๒๔

ในเรื่องลักพาทาส ฤาเสือกใส่ก็ดี จำเลยปฏิเสธ รับแต่ว่าอื่ทิมได้มาอยู่บ้านจำเลย
จริง แต่ตามคำที่อื่ทิมบอกนั้น จำเลยเข้าใจว่าอื่ทิมได้วางเงินต่อโจทก์แล้ว แลคัดค้านว่าโจทก์
กล่าวความเท็จว่าอื่ทิมหนีไปบ้านห้าหวันตั้งแต่โจทก์ได้วางเงินอื่ทิมมา จำเลยกล่าวว่า อื่ทิม
ได้อยู่กับโจทก์ถึงปีหนึ่ง แลตามสารกรรมธรรมของโจทก์นั้น ก็ไม่มีชื่อโจทก์ มีแต่ชื่อนายเดิม
ซึ่งโจทก์ได้ไปวางเงินมา โจทก์ได้เพิกเฉยหาทำสารกรรมธรรมใหม่ไม่

ศาลมณฑลกรุงเก่าตัดสินว่า ที่โจทก์หาได้ทำสารกรรมธรรมใหม่ในคราวนั้น จะ
นับว่าอื่ทิมเป็นทาสเต็มตามกฎหมายเดี๋ยวนั้นไม่ได้ ให้ยกฟ้องโจทก์เสีย

ข้าหลวงพิเศษซึ่งนั่งพิจารณาความอุทธรณ์นี้ เห็นว่าตามที่โจทก์ฟ้องในฐานนี้
มีข้อจะต้องวินิจฉัยเป็น ๒ ชั้น คือว่าอื่ทิมเป็นทาสโจทก์หรือไม่ เมื่อเห็นว่าเป็นทาสจริงแล้ว
จึงจะพิจารณาว่าลักพาเสือกใส่ได้ เมื่อไม่เป็นทาสตามความเห็นของศาลมณฑลกรุงเก่าแล้ว
คดีที่โจทก์กล่าวหาว่าจำเลยลักพาฤาเสือกใส่อื่ทิมนั้นก็เป็นอย่างนั้นไม่มีมูลตามกฎหมาย ไม่ควรรับ
ไว้พิจารณา

พิเคราะห์ดูตามคำพยานของโจทก์คืออำแดงเหลียนน้องภรรยาโจทก์ อำแดงพุ่ม ภรรยาโจทก์ ก็เข้าใจว่าความโจทก์มีพิรุณ อำแดงเหลียนเบิกความว่า อีทิมหนีไปในปี ๑๑๕ ผิดกับคำฟ้องของโจทก์ซึ่งกล่าวว่าหนีไปในเดือนเดียวกับที่โจทก์ได้วางเงินมา คือเดือน ตุลาคม ๑๑๔ อีทิมหาสต้องหนีภายหลังห้าหกวันมาก ภรรยาโจทก์คงจะต้องขึ้นใจจำได้เป็นแม่นยำ แต่ในคำให้การของอำแดงพุ่มภรรยาโจทก์บอกว่า จำไม่ได้ว่าหนีเมื่อใด

แต่อย่างไร ๆ กิติ จะหนีช้าๆเร็วไม่เป็นข้อสำคัญในเรื่องนี้นัก สิ่งที่ต้องวินิจฉัย นั้นมีอยู่ว่า เมื่อผู้ใดคนหนึ่งได้ไปวางเงินหาสมาจากนายเงินแล้ว ผู้นั้นจะเป็นนายหาสหรือไม่ ตามกฎหมาย ตามที่เข้าใจกันแน่แท้ในเรื่องวางเงินนั้น ก็ต้องทำสารกรรมธรรม์ใหม่กันโดยเร็ว มีชื่อนายเงินและชื่อหาสปรากฏ ในความเรื่องนี้ โจทก์ได้เอาสารกรรมธรรม์มีชื่อผู้อื่นเป็น นายเงินมาฟ้องร้อง ศาลควรจะรับว่าโจทก์เป็นนายเงินฤๅ ศาลนี้เห็นพร้อมกับศาลมณฑล กรุงเก่าว่าในระหว่างโจทก์กับผู้ลักพา จะเรียกโจทก์เป็นนายเงินยังไม่ได้ ด้วยโจทก์ยังไม่มี พยานอันใดที่จะแสดงให้เห็นได้ว่าตนเป็นนายเงินโดยตรง กล่าวคือสารกรรมธรรม์ซึ่งมีชื่อ ของตนเองว่าตนเป็นนายเงินนอกประทวนเดิมเท่านั้น ถ้าจะเรียกเป็นนายเงินแล้ว ก็จะมี ข้อขัดข้องภายหลังหลายประการ เป็นต้นว่าเมื่อนายเงินช่วยหาสมาแล้วก็จะไม่ทำสารกรรม- ธรรม์ใหม่ต่อไป จะยึดเอาแต่ประทวนเดิมไว้เท่านั้นก็เป็นพอ เห็นว่าประทวนเดิมนั้นเป็น แต่ตัวพยานว่านายเงินใหม่ได้ใช้เงินค่าตัวหาสให้แก่นายเงินเก่าเสร็จแล้วเท่านั้น ยังไม่เป็น ตัวพยาน ที่จะแสดงให้คนอื่นเห็นปรากฏว่านายเงินใหม่ได้เป็นนายเงินของตัวหาสแล้วตาม กฎหมาย ต่อเมื่อใดตัวหาสได้ทำสัญญายอมตัวเป็นหาสของนายเงินใหม่โดยได้ลงลายมือเขียน ชื่อฤๅขีดแกลงในสารกรรมธรรม์ขายตัวเองฤๅให้คนอื่นขายตัวเป็นหาสของนายเงินใหม่แล้ว จึงควรนับว่านายเงินใหม่เป็นนายเงินของตัวหาสโดยสารกรรมธรรม์ที่ตัวหาสทำให้นั้น เมื่อ การไม่เป็นไปดังที่กล่าวมานี้ ต่อไปภายหลังถ้าคนใดเอาเงินไปใช้หนี้ฤๅค่าตัวให้แก่เจ้าหนี้ฤๅ นายเงินแทนลูกหนี้ฤๅตัวหาสแล้ว เงินนั้นจะเป็นของตนกิติฤๅของคนอื่นกิติ ตนได้สาร กรรมธรรม์กฤๅสารกรรมธรรม์หาสซึ่งเป็นประทวนเดิมมาแล้ว ก็อาจยึดเอาไว้แล้วก็จะถือว่าตัว เป็นเจ้าหนี้ฤๅนายเงินโดยไม่ต้องทำสารกรรมธรรม์กฤๅสารกรรมธรรม์หาสใหม่ก็ได้ ฤๅเมื่อ คนใดได้สารกรรมธรรม์หาสเก่า ๆ แก่ ๆ ที่ไหนมาใบหนึ่ง ก็จะเที่ยวร้องว่าคนที่มิชื่อว่าเป็น

ตัวหาที่อยู่ในสารภรณ์นั้น ๆ เป็นหาของตน ถ้าคนที่เป็มหาสนั้นไปอยู่บ้านเรือนผู้ใดแล้ว คนที่ได้สารภรณ์นั้นมาจะมีเที่ยวฟ้องร้องกล่าวหาเจ้าของบ้านเจ้าของเรือนว่าลักพาณา เสือกใส่หาของตนว่าไปๆ

เหตุฉะนั้น จึงพร้อมกันตัดสินใจที่ศาลมณฑลกรุงเก่าพิพากษานั้นถูกต้องด้วยบทกฎหมายแล้ว ให้ยกฟ้องโจทก์ตามคำพิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าเสีย ให้โจทก์เสียค่าฤชาธรรมเนียมในชั้นเดิมและชั้นอุทธรณ์จงบร

แต่คดีในระหว่างโจทก์กับอ้าแดงทิมที่ว่าจะเป็นนายเงินและเป็นหาสกันฤาไม่นั้น ศาลยังไม่ออกความเห็นได้ในเรื่องนี้ เพราะโจทก์ไม่ได้ฟ้องเรียกอ้าแดงทิม ความต้องเป็นนอกประเด็นอยู่เอง ให้ความอุทธรณ์เรื่องนี้เป็นเลิกแล้วกันตามคำพิพากษานี้

รพีพัฒนศักดิ์

ขุนหลวงพระไกรสี

การตั้งศาลเมืองสระบุรี

พร้อม ๆ กับการจัดตั้งศาลมณฑลกรุงเก่า ข้าราชการพิเศษสองนายคือ มิสเตอร์เกิกปาตริก และพระยาประชาชีพบริบาลได้ดำเนินการจัดตั้งศาลยุติธรรมขึ้นที่เมืองสระบุรีอีกศาลหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ โดยให้หลวงอินทร์อำมาตย์การเมืองกรุงเก่าและหลวงมหาดไทยกรมการเมืองสระบุรีสองคนเป็นผู้แทนผู้พิพากษาชำระคดีไปก่อนจนกว่าจะจัดหาผู้พิพากษาจากกรุงเทพฯ ไปได้ ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้นายเอนเนติบัณฑิตย(๕๑) เป็นผู้พิพากษาศาลเมืองสระบุรี โดยเดินทางไปรับตำแหน่งในต้นเดือนสิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖

การตั้งศาลเมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี และเมืองลพบุรี

ศาลทั้งสามนี้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) โดยกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าราชการพิเศษศาลมณฑลกรุงเก่าทรงมีลายพระหัตถ์ทูลเกล้าฯ ถวายพระกรุณาว่าสมควรจะตั้งศาลเมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี เมืองลพบุรี ตามแบบศาลยุติธรรมอย่างใหม่ให้เหมือนกับศาลเมืองสระบุรีได้แล้ว เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงเห็นชอบและนำความกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขาพระบรมราชานุญาต ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ ดังนี้

๒๔/๗๖ วันทั่ว พุทธศักราช ๒๕๓๙
สัปดาห์ที่ ๑๑๙

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๕ เดือนมี
ขออนุญาตตั้งศาลใหม่ในเมืองอ่างทอง
สั่งให้เมืองลพบุรีตามที่ได้ตกลงกับกระ
กรมมหาดไทย ของในในงบประมาณ
เมืองนั้น ๑ ในส่วนศาลเก่าไว้ในงบ
ประมาณกระทรวงยุติธรรม งดทอดให้
แห่งจะได้เอาในงบประมาณที่หลวงพิเศษ
เพิ่มเติมนั้นให้พอแก่การ กับขอให้เคยไป
ไปเป็นผู้พิพากษา ขนอรรถาธิบายเป็นผู้
พิพากษาของเมืองอ่างทอง ศาลเมืองสั่งให้
ให้หลวงมหาดไทยหลวงมหาดไทย
เป็นผู้พิพากษาไปพลาง ศาลเมืองลพบุรี
นั้น ให้หลวงราชสีห์ดล กับหลวง
การวิจารณ์เป็นผู้พิพากษาไปพลางก่อน
เหมือนกัน

เหมือนกัน ส่วนที่ลูกยกเกาะขอให้เอ
 อดกับเดชะจนเป็นคู่ฟากกษาปัทม
 นั้น อมฤตแก้ว

ฮง
 ค.ท.
 งาม

การจัดศาลมณฑลกรุงเก่าจึงสำเร็จลงด้วยประการฉะนี้

การจัดการศาลในมณฑลอื่น ๆ

ในปี ร.ศ. ๑๑๕ คงมีการจัดการศาลในมณฑลกรุงเก่าแห่งเดียว ต่อมาในปี
 ร.ศ. ๑๑๖ ได้ขยายออกไปยังมณฑลอื่น ๆ อีก คือ

๑. มณฑลปราจีนบุรี ตามประกาศลงวันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ โปรดเกล้าฯ
 ให้พระยาประจักษ์พริบาล กับมิสเตอร์เก็กปาดริก ข้าหลวงพิเศษประจำการออกไปจัดการ
 ศาลยุติธรรมมณฑลปราจีนบุรี พร้อมด้วยพระยาวรเดชศักดิ์ราช ข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่ง
 เป็นข้าหลวงพิเศษโดยตำแหน่ง และพระพรหมสุรินทร์ ข้าหลวงว่าราชการเมืองชลบุรี
 ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้รับพระราชทานพระราชนุญาตเลือก ต่อมาได้มีประกาศ
 ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖ แจ้งว่า ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศาลมณฑลขึ้นที่เมืองชลบุรีแล้ว

๒. มณฑลนครราชสีมา ตามประกาศลงวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖ โปรด-
 เกล้าฯ ให้พระยาประสิทธิ์ศิลปการ ข้าหลวงเทศาภิบาล กับพระยากำแหงสงคราม ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองนครราชสีมา ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เลือกตั้งขึ้น เป็นข้าหลวงพิเศษ
 มีอำนาจจัดการตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลนครราชสีมา และต่อมาได้เปิดศาลมณฑลนครราช-
 สีมา เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖

๓. มณฑลนครศรีธรรมราช ตามประกาศลงวันที่ ๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุมนัวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาล กับพระยาศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เลือกตั้งขึ้น เป็นข้าหลวงพิเศษ มีอำนาจจัดการตั้งศาลยุติธรรม ในมณฑลนครศรีธรรมราช และต่อมาได้เปิดศาลมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖

๔. มณฑลพิษณุโลก ตามประกาศลงวันที่ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์) ข้าหลวงเทศาภิบาล กับพระยารณไชยชาญยุทธ จางวางเมืองสุโขทัย ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเลือกตั้งขึ้น เป็นข้าหลวงพิเศษ มีอำนาจจัดการตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลพิษณุโลก และต่อมาได้เปิดศาลมณฑลพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) เปิดศาลเมืองพิไชย (อุตรดิตถ์) เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ เปิดศาลเมืองพิจิตร เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๗ เปิดศาลเมืองสุโขทัย เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗ และเปิดศาลเมืองสวรรคโลก เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ในปี ร.ศ. ๑๑๗ ได้จัดการศาลในอีก ๖ มณฑล คือ

๑. มณฑลราชบุรี ตามประกาศลงวันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้หลวงศรีสัตยารักษ์ กับมิสเตอร์สะเลดเซอ (Schleser—ที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรม) ข้าหลวงพิเศษประจำการ ๒ นาย หลวงนเรนทรบัญชากิจ ผู้พิพากษามณฑลราชบุรี พร้อมด้วยเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศา บุนนาค) ข้าหลวงเทศาภิบาล และพระยามรินทร์ ภาไชย ผู้ว่าราชการเมืองราชบุรี ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเลือกตั้ง เป็นผู้จัดการศาลในมณฑลราชบุรี

๒. มณฑลภูเก็ต ตามประกาศลงวันที่ ๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาประชาชีพบริบาล พระนครศรีราชกิจ ข้าหลวงเทศาภิบาล และมิสเตอร์ซิมม เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลภูเก็ต และต่อมาได้เปิดศาลมณฑลภูเก็ต เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘

๓. มณฑลนครสวรรค์ ตามประกาศลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้หลวงอภิบาลประเพณี กระทรวงยุติธรรม พระยาราชพงษานุรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ กับผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเสนานิติกระทรวงมหาดไทยจะได้เลือกตั้งขึ้นอีกนายหนึ่ง เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลนครสวรรค์

๔. มณฑลนครไชยศรี ตามประกาศลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้หลวงศรีสัตยารักษ์ กระทรวงยุติธรรม พระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาล และผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเสนานิติกระทรวงมหาดไทยจะได้เลือกตั้งขึ้นอีกนายหนึ่ง เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลในมณฑลนครไชยศรี

๕. มณฑลชุมพร ยังไม่พบประกาศตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรม แต่ปรากฏจากหลักฐานอื่นว่า พระยารัตนเสวี (คอซิมกอง) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร กับขุนเทพประชา ซึ่งกระทรวงยุติธรรมส่งไปได้เดินทางไปถึงเมืองชุมพรเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗ และได้ออกไปนั่งพิจารณาคดีในศาลเมืองต่าง ๆ เพื่อล้างความเก่า

๖. มณฑลจันทบุรี ยังไม่พบประกาศตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรม มีแต่รายงานของนายจ่านงค์ ผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรี ลงวันที่ ๑๙ มกราคม ร.ศ. ๑๑๗ แจ้งว่าได้พิจารณาพิพากษาคดีเก่าใหม่เสร็จไปแล้วเป็นจำนวนมาก

ในปี ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) โปรดเกล้าฯ ให้พระยานริศรราชกิจ ข้าหลวงรักษาราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (หรือมณฑลพายัพ) เจ้าผู้ครองเมือง และหลวงจรรยาฤตกฤตย์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลในมณฑลนี้ ปรากฏว่า การจัดการศาลในนครเชียงใหม่มีอุปสรรคบ้างในชั้นแรก แต่ก็สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ ต่อมาได้มีกฎเสนานิติเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๙ กำหนดให้มีข้าหลวงใหญ่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และให้เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมด้วย ส่วนข้าหลวงยุติธรรม ก็ให้เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมด้วยเช่นกัน

เป็นอันว่าในเวลา ๓ ปีเศษ ได้จัดศาลหัวเมืองได้ถึง ๑๒ มณฑล คงเหลือแต่ มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (มณฑลอีสาน) กับมณฑลฝ่ายเหนือ (มณฑลอูร) ซึ่งเพิ่ง

มาจัดเอาในปี ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) โดยมีประกาศลงวันที่ ๒๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนังยาเธอ กรมขุนสรพพิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างประเทศอัครราชทูต และพระบริรักษ์จรัยวัตร ข้าหลวงพิเศษประจำการ เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลอีสาน และมีประกาศลงวันที่ ๒๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ วันเดียวกัน โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดร กับพระบริรักษ์จรัยวัตร เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลอุดร

สำหรับมณฑลเขมรหรือมณฑลบูรพา ต่อมาในปี ร.ศ. ๑๒๕ ต้องเสียให้แก่ฝรั่งเศสไปตามสัญญาลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙)

พระธรรมนูญศาลยุติธรรม รัตนโกสินทร ๑๒๗

ในวันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗ มีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้พระธรรมนูญศาลยุติธรรม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ โดยให้ยกเลิกกฎหมายที่เกี่ยวกับอำนาจศาลต่าง ๆ ซึ่งขัดต่อพระธรรมนูญศาลยุติธรรมนี้เสียทั้งสิ้น ตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรมฉบับนี้ กำหนดศาลที่ขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรมเป็น ๒ แผนกคือ ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพ ฯ แผนกหนึ่ง ศาลหัวเมืองแผนกหนึ่ง ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพ ฯ ได้แก่ ศาลอุทธรณ์ ศาลพระราชอาญา ศาลแพ่ง ศาลต่างประเทศ ศาลไปรษณีย์ ศาลหัวเมือง ได้แก่ ศาลมณฑล ศาลเมือง และศาลแขวง สำหรับศาลฎีกาซึ่งเป็นศาลสูงสุด รับผิดชอบและขึ้นโดยตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงใด

ศาลหัวเมือง ตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรมนี้ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง เช่น ศาลเมือง เดิมมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งซึ่งทุนทรัพย์ไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท แก่เป็นไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ บาท คดีอาญาเดิมมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งมีโทษเพิกถอนและปรับไหมไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท แก่เป็นว่า มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งมีโทษเพิกถอนไม่เกิน ๓๐ ปี หรือปรับไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ บาท เป็นต้น นอกจากนั้นพระธรรมนูญศาลยุติธรรมฉบับนี้ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง ทำนองเดียวกับพระราช

บัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ที่กล่าวมาข้างต้น

ศาลมณฑลปัตตานีเดิมขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ได้ยกมารวมขึ้นในกระทรวงยุติธรรมตามประกาศลงวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๔)

มณฑลอีสาน ต่อมาแยกเป็นมณฑลอุบลราชธานีกับมณฑลร้อยเอ็ด ตามประกาศลงวันที่ ๙ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) โดยให้มณฑลอุบลราชธานีมี ๓ จังหวัด คือ จังหวัดอุบล จังหวัดขุขันธ์ และจังหวัดสุรินทร์ ส่วนมณฑลร้อยเอ็ด มี ๓ จังหวัด คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสาคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์ และมณฑลพายัพ ต่อมาแยกออกเป็น ๒ มณฑล ตามประกาศลงวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๔ คือแยกเมืองนครน่าน เมืองนครลำปาง และเมืองแพร่ มาตั้งเป็นมณฑลมหาสารคาม อีกมณฑลหนึ่ง และเรียкмณฑลพายัพกับมณฑลมหาสารคามรวมกันว่า “มณฑลภาคพายัพ” ด้วยเหตุนี้ต่อมาจึงมีประกาศแก้ไขพระธรรมนูญข้าหลวงพิเศษ และตั้งศาลมณฑลพายัพและศาลมณฑลมหาสารคาม ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยให้ตั้งศาลมณฑลพายัพขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ มีอำนาจพิจารณาพิพากษาบังคับบรรดคดีแพ่ง กรณีอาญาครอบไปทั่วอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองแม่ฮ่องสอน มีอธิบดีและคณะผู้พิพากษาธิบดีชอบบังคับราชการศาลมณฑลพายัพ ตามพระธรรมนูญศาลสถิตยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๕๑ และประกาศแก้ไขอำนาจศาลมณฑล พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๔) ด้วย กับให้ตั้งศาลมณฑลมหาสารคามขึ้นที่เมืองนครลำปาง มีอำนาจพิจารณาพิพากษาบังคับบรรดคดีแพ่ง กรณีอาญาครอบไปได้ทั่วอาณาเขตเมืองนครลำปาง เมืองน่าน และเมืองแพร่ มีอธิบดีและคณะผู้พิพากษาธิบดีชอบบังคับราชการศาลมณฑลมหาสารคามเช่นเดียวกัน

เนื่องจากมีประกาศยุบมณฑลเพชรบูรณ์รวมเข้าในมณฑลพิษณุโลก ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๕ จึงให้ยกเลิกศาลมณฑลเพชรบูรณ์ ตั้งศาลเมืองเพชรบูรณ์ขึ้นแทน และให้ศาลมณฑลพิษณุโลกมีอำนาจพิจารณาพิพากษาทั่วเขตเมืองเพชรบูรณ์ และเมืองหล่มสัก ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๕ เป็นต้นไป

ล่วงมาถึงบัดนี้ การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมืองได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว จึง
 “ทรงพระราชดำริว่าพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาล
 ยุติธรรมในหัวเมืองทั้งหลาย ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราขึ้นไว้แต่พระพุทธศักราช ๒๔๓๙
 (ร.ศ. ๑๑๕) นั้น ได้ยังประโยชน์ราชการศาลยุติธรรมให้สำเร็จทั่วราชอาณาจักรแล้ว บัดนี้
 ราชการศาลยุติธรรมเจริญดำเนินโดยระเบียบเรียบร้อยขึ้นเป็นลำดับมา สมควรจะยกเลิก
 เพิกถอนตำแหน่งข้าหลวงพิเศษประจำมณฑลเสียได้...” (๕๒) ดังนั้นตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน
 พระพุทธศักราช ๒๔๕๙ สืบไป ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการ
 แก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ลงวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน พระพุทธศักราช
 ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) ให้ยกเลิกศาลข้าหลวงพิเศษมณฑลพายัพ กับทั้งข้อบังคับสำหรับปกครอง
 มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๔๓
 (ร.ศ. ๑๑๙) ข้อ ๑๒ ว่าด้วยข้าหลวงยุติธรรมเป็นข้าหลวงพิเศษในมณฑลพายัพ และให้
 ยกเลิกพระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) มาตรา ๒๘-๒๙ ว่าด้วยข้าหลวง
 พิเศษนั้น มิให้ใช้สืบไป

เป็นอันว่าข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง ซึ่งตั้งมาตั้งแต่วันที่ ๒๑
 กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ เป็นเวลาประมาณ ๒๐ ปี ได้ถูกยกเลิกไปตามประกาศพระบรมราช-
 โองการฉบับนี้ และได้ตั้งตำแหน่งใหม่ เรียกว่า “ข้าหลวงพิเศษศาลยุติธรรม” ขึ้นแทน
 อันได้แก่ผู้พิพากษาศาลการอันมีพระบรมราชโองการตั้งให้เป็นข้าหลวงพิเศษ มีอำนาจ
 พิจารณาพิพากษาบังคับบรรณคดีแพ่ง กรณีอาญา ตรวจตราระเบียบราชการศาล แนะนำ
 ครอบครัวผู้พิพากษาศาลการ ได้ทั่วทุกหัวเมืองมณฑลในราชอาณาจักร ฯลฯ คดีซึ่งข้าหลวง
 พิเศษได้พิจารณาพิพากษาพร้อมด้วยผู้พิพากษาศาลหนึ่งศาลใด รวมเป็นคณะตั้งแต่ ๒ นาย
 ขึ้นไป ห้ามมิให้คู่ความร้องอุทธรณ์ ให้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายฎีกาทีเดียว

ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ให้
 เปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” ให้เรียกว่า “ผู้ว่าราชการเมือง” เป็น “ผู้ว่าราชการ
 จังหวัด” กระทรวงยุติธรรมจึงมีประกาศลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ให้เปลี่ยนคำว่า

“ศาลเมือง” เป็น “ศาลจังหวัด” โดยให้คงมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ร.ศ. ๑๒๗ ทุกประการ

เนื่องจากศาลเมือง หรือศาลจังหวัด มีอำนาจในการพิจารณาพิพากษาคดีโดยจำกัด ในชั้นเดิมได้มีกฎกระทรวงยุติธรรม ลงวันที่ ๒๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐ (กฎที่ ๓๐) ให้ศาลเมืองพิจารณาคดีเกินอำนาจได้ แต่จะพิพากษาไม่ได้ ได้แต่ทำความเห็นและส่งสำนวนไปให้ศาลมณฑลพิพากษา ต่อมาภายหลังที่ตราพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ร.ศ. ๑๒๗ ออกใช้บังคับแล้ว ได้มีประกาศเรื่องแก้ไขอำนาจศาลมณฑล ร.ศ. ๑๑๔ ว่า คดีแพ่งหรืออาญาที่เกินอำนาจศาลเมืองจะพิพากษานั้น ให้อธิบดีศาลมณฑลหรือผู้แทนอธิบดีศาลมณฑลไปช่วยนั่งพิจารณาในศาลเมือง พร้อมด้วยผู้พิพากษาอีกนายหนึ่งอย่างน้อย และให้มีอำนาจเท่าศาลมณฑล ถ้าไปนั่งพิจารณาไม่ได้ ให้ศาลเมืองพิจารณาและทำความเห็นส่งมายังอธิบดีศาลมณฑล ถ้าอธิบดีศาลมณฑลหรือผู้แทนเห็นด้วยกับผู้พิพากษาศาลเมืองแล้ว ความเห็นเหล่านั้นเป็นคำพิพากษา ถ้าเห็นต่างกันให้เอาความเห็นข้างมากเป็นคำพิพากษา ผู้พิพากษาที่ไม่เห็นด้วย ให้ทำความเห็นแย้งไว้

ต่อมา พระธรรมนูญศาลยุติธรรม แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๓ ได้แก้ไของค์คณะของศาลจังหวัด เป็นว่า จะต้องเป็นผู้พิพากษาสองนายจึงจะเป็นองค์คณะที่จะพิจารณาพิพากษาอรรถคดีได้เต็มตามกฎหมาย และให้ศาลจังหวัดมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีทั้งปวงได้ทุกบทกฎหมาย

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๖ ออกใช้บังคับ กำหนดให้จัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ “มณฑล” จึงถูกยกเลิกไปโดยกฎหมายนี้ เพื่อให้สอดคล้องกัน พระธรรมนูญศาลยุติธรรม แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๖ จึงให้เลิกศาลมณฑล และให้ศาลมณฑลเดิมมีฐานะเป็นศาลจังหวัด กับให้ยุบตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล และให้มีข้าหลวงยุติธรรมซึ่งจะได้ประกาศตั้งขึ้นตามความจำเป็นแก่ราชการ มีอำนาจเหมือนอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลตามเขตซึ่งจะได้ระบุไว้ในประกาศนั้น

ข้อสังเกตบางประการ

การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมืองดังได้พรรณามาโดยสังเขปนี้ ใช้เวลาเพียง ๓ ปีเศษก็จัดได้เกือบทั่วราชอาณาจักร เว้นแต่ทางมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น นับว่าจัดทำได้รวดเร็วมากและทำพร้อม ๆ กันหลายแห่ง จนกล่าวได้ว่าเป็นการทำงานแข่งกับเวลาที่เดียว และงานนี้ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเป็นตัวจักรสำคัญที่สุด และทรงเหน็ดเหนื่อยมากที่สุด เพราะทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และสภานายกข้าหลวงพิเศษจัดการศาลหัวเมืองด้วย ในขั้นต้นทรงออกไปเสาะแสวงล้างความเก่าและตัดสิ้นความเอง ครั้นเมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว เมื่อมีข้อขัดข้องประการใด ทั้งด้านธุรการและตุลาการ ข้าหลวงเทศาภิบาลก็ดี ข้าหลวงพิเศษซึ่งออกไปจัดการศาลก็ดี หรือผู้พิพากษาในศาลต่าง ๆ ก็ดี จะมีหนังสือกราบทูลรายงานหรือหาหรือมาที่พระองค์ท่านทั้งนั้น แต่ด้วยเหตุที่ทรงมีความรู้ความสามารถและความฉลาดเฉียบแหลมหาตัวจับได้ยาก ทั้งมีพระอุตสาหะขันแข็งในการทำงานเป็นอย่างยิ่ง^(๕๓) งานจึงเดินไปโดยรวดเร็ว ไม่คั่งค้างติดขัด มีพยานหลักฐานให้เห็นในข้อนี้มากมาย เป็นต้นว่า ข้าหลวงพิเศษกราบทูลรายงานว่าจะไปตั้งศาลข้าหลวงพิเศษที่เมืองสมุทรสงคราม หนังสือถึงกระทรวงยุติธรรม วันที่ ๒๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ รุ่งขึ้นปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม มีหนังสือถึงราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ขอให้กระทรวงมหาดไทยมีท้องตราถึงข้าหลวงกรมการเมืองสมุทรสงคราม ขอให้จัดที่บ้านหรือแพเป็นที่พักอาศัยของข้าหลวงพิเศษกว่าจะเสร็จราชการด้วย ผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรีกราบทูลรายงานกิจการศาล หนังสือถึงกระทรวง วันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๗ รุ่งขึ้นปลัดทูลฉลองมีหนังสือส่งสำเนารายงานดังกล่าวไปยังราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ขอให้นำความกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ดังนี้ เป็นต้น ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งกระทรวงทบวงกรมในส่วนกลาง และข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองในส่วนภูมิภาคก็เป็นไปอย่างดียิ่ง หากจะมีข้อขัดข้องอยู่บ้างก็เป็นส่วนน้อยและสามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่นเมื่อยุคราวหนึ่ง หลวงศรีสัตยารักษ์ ข้าหลวงพิเศษ ซึ่งออกไปจัดการศาลมณฑลราชบุรี ได้เสาะแสวงล้าง

ความเก่าที่ศาลเมืองสมุทรสงครามเสร็จแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ไปพิจารณาคดีที่ศาลเมือง เพชรบุรีต่อไป ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรมแจ้งไปยังพระยาสุรศักดิ์พจนกรณฺ์ กระทรวง มหาดไทย ขอให้กระทรวงมหาดไทยมีท้องตราถึงเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ ข้าหลวงเทศา-ภิบาล ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่เมืองเพชรบุรีให้จัดที่พักอาศัยให้ด้วย ต่อมาหลวงศรีสัตยารักษ์ได้มี หนังสือ ลงวันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ กราบทูลเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมว่า ได้มาถึง เมืองเพชรบุรีตั้งแต่วันที่ ๑๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ แต่ผู้ว่าราชการเมืองไม่มีความเอื้อเฟื้อแก่ ข้าหลวงพิเศษเลย แม้แต่ที่จะพักอาศัยก็ไม่มี พระสัจจาภิรมย์ให้พักที่ศาลามุงจากทำน้ำ ๑ หลัง ไม่มีฝา พื้นต่ำอยู่กับดิน ข้าหลวงพิเศษทั้งสองคน (มีหลวงนเรนทีบัญชากิจด้วยอีก คนหนึ่ง) จึงต้องพักในเรือ ศาลที่จะให้ชำระความก็ให้ไปชำระที่ศาลเมือง ซึ่งเป็นที่กรรมการ เมืองต่าง ๆ อยู่ที่นั่น แข่งแข่งไม่เป็นการสมควรจะเป็นศาล ข้าหลวงพิเศษต้องขนเครื่องใช้ และสำนวนความไปและขนกลับทุกวัน ทางที่ไปก็กันดารและเป็นฤดูฝนตกด้วย เป็นที่ลำบาก มาก ได้ขอที่ทำการให้เป็นที่เป็นทางหลายครั้งแล้ว ดึกที่ว่าง ๆ ก็มียู่หลายแห่ง แต่พระ-สัจจาภิรมย์ก็ไม่เอื้อเฟื้ออย่างไรเลย จึงได้ครวญอยู่หาได้ลงมือชำระความไม่ แต่ราษฎรในเมือง เพชรบุรีนั้น เมื่อได้เห็นข้าหลวงพิเศษไปถึงแล้วมีความปีติยินดีมาก เพราะได้รับความกดขี่ มาช้านานเก่าแก่มากไม่เสื่อมคลายเลย ความจึงค้างค้ำอยู่ตั้ง ๑๐ ปี ๒๐ ปีก็มี เมื่อเป็นดังนี้ จะควรกลับมากรุงเทพฯ เสียก่อนหรือจะต้องทนทำต่อไป สุดแต่จะโปรดเกล้า ฯ และรอฟัง กระแสพระดำริ

เข้าใจว่า กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์คงจะโปรดให้ส่งหนังสือรายงานฉบับนี้ไปให้ พระยาสุรศักดิ์พจนกรณฺ์ทราบ ในวันที่ ๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ พระยาสุรศักดิ์พจนกรณฺ์มี หนังสือกราบทูลมาดังนี้

Bangkok
กรุงเทพฯ
22nd Aug: 1898
วันจันทร์ ๒๒ สิงหาคม ๒๔๔๑

Dear Prince Rabi

Thank Y.R.H. so much for having shown me Luang See Satayak's letter - I believe that Prince Damrong has arrived at Petchaburee so I have at once wired to him which I am sure all the difficulties will be settled smoothly

Y^{rs} very sincerely
Phya Sri

ต่อมาหลวงศรีสัตยารักษ์มีหนังสือไปเวด ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ กราบทูลว่า เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จไปถึงเมืองเพชรบุรี ต่อมาวันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗ จึงได้ยืมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงติโทษเทศาภิบาลและผู้รักษาราชการเมืองเพชรบุรี ในการที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อข้าหลวงพิเศษเป็นอันมาก และทรงกำชับกำชาให้เป็นธุระในหน้าที่ของข้าหลวงพิเศษไม่ให้ติดขัดได้ การในหน้าที่ข้าหลวงพิเศษซึ่งได้ขอร้องให้ทำอย่างไรก็คอยดีขึ้น ไม่สู้ยิ่งหาเหมือนแต่เดิมมา นอกจากนั้นในหนังสือฉบับนี้ยังได้กราบทูลถึงพฤติการณ์ที่ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมือง ประพฤติมิชอบตามที่ราษฎรมาร้องเรียนหลายประการ เมื่อทรงรับหนังสือฉบับนี้แล้ว มีรับสั่งให้ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม ส่งไปยังพระยาสุรศักดิ์พจนกรณ ขอให้นำถวายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทอดพระเนตรด้วย

นอกจากเรื่องในเมืองเพชรบุรีนี้แล้ว ในการจัดการศาลที่นครเชียงใหม่ในชั้นแรก ก็มีขัดข้องเช่นกัน กล่าวคือ ในปี ร.ศ. ๑๑๗ พระยาทรงสุรเดช เมื่อดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ได้จัดแจงรวมเอาศาลซึ่งมีอยู่ขณะนั้น ๖ ศาล คืออยู่ที่ตำแหน่งยุติธรรม ๑ ตำแหน่งมหาดไทย ๑ ตำแหน่งกรมนา ๑ ตำแหน่งวัง ๑ ตำแหน่งคลัง ๑ ตำแหน่งทหาร ๑ มารวมในศาลยุติธรรมแห่งเดียว ได้ตั้งให้เจ้าบุรีรัตน์ เป็นอธิบดี กับตั้งศาลอุทธรณ์ชั้นศาลหนึ่งสำหรับรับความอุทธรณ์ของศาลยุติธรรมและศาลต่าง ๆ ในมณฑลนั้น ต่อมาเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้หลวงจรรยาฤตฤกษ์^(๔๔) เป็นอธิบดีผู้พิพากษา และเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลอย่างใหม่ หลวงจรรยาฤตฤกษ์ก็ได้คัดเลือกเอาผู้พิพากษาซึ่งเป็นชาวเมือง มาช่วยนั่งพิจารณาสะสางคดีเก่า ๔ คน คือเจ้าบุรีรัตน์ ตั้งเงินเดือนให้ ๑๒๐ รูเปีย พระยาจำบ้านเงินเดือน ๑๕๐ รูเปีย พระยาสำภาวะเงินเดือน ๑๒๐ รูเปีย และพระยามุนินทะเสน ๑๒๐ รูเปีย ผู้พิพากษาชาวเมืองเหล่านี้หาความรู้ในทางพิจารณาหรือพระราชกำหนดกฎหมายไม่ แต่ถ้าไม่เอามาตั้งไว้ก็เกรงว่าเจ้านายบ้านเมืองจะมีความรังเกียจและตื่นเต้นไปต่าง ๆ จะทำให้ราชการเดินไม่สะดวก จึงต้องตั้งไปพลางจนกว่าจะมีตัวผู้พิพากษาขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ ได้เริ่มลงมือทำการตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗

(พ.ศ. ๒๔๔๒) เป็นต้นมา ครั้นวันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ เจ้าอุปราชมีหนังสือมาถึง หลวงจรรยาฤตกฤตย์ ขอให้เอาศาลแยกกลับเข้าไปตั้งตามเดิม เหตุที่จะขอกลับไปตามเดิมนั้น ปรากฏตามรายงานของหลวงจรรยาฤตกฤตย์ว่า เพื่อที่จะใช้อำนาจสั่งให้ผู้พิพากษาคัดสินได้ตามใจชอบ เพราะเจ้านายเหล่านั้นมีข้าพียงบุญอยู่คนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔,๐๐๐-๕,๐๐๐ คน^(๔๔) หลวงจรรยาฤตกฤตย์ตอบไปว่ายังแยกไปไม่ได้ เพราะผู้พิพากษายังไม่มีตัวพอ เจ้าอุปราชก็ไม่ยอม กลับมีหนังสือถึงพระยานริศรราชกิจ ข้าหลวงรักษาราชการมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ หลวงจรรยาฤตกฤตย์ต้องไปชี้แจงในที่ประชุมว่าการที่จะแยกออกไปไม่ได้ เพราะเหตุใด และมีโทรเลขกราบทูลเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ดังนี้

ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ได้รวบรวมเอาศาลฝ่ายเมืองมารวมชำระอยู่ในศาลมณฑลทั้งหมด ก็ได้เอาผู้พิพากษาศาลฝ่ายบ้านเมืองมาด้วย ๔ นาย การสิ่งใดก็เดินสะดวกเรียบร้อยดีหาติดขัดไม่ บัดนี้ เจ้านายบ้านเมืองขอให้เอาศาลแยกกลับเข้าไปอย่างเก่า เห็นว่าถ้าจะให้กลับไปอย่างเก่าอีกจะจัดให้เรียบร้อยไม่ได้ ควรจะให้กลับไปอย่างเก่าหรืออย่างไร สุดแต่จะโปรด ได้บอกเลอยิต บอกที่ ๗/๑๐๘ แล้ว

จรรยา

มีลายพระหัตถ์ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เข้าใจว่าเป็นต้นร่างตอบโทรเลขฉบับนี้ ดังนี้

Luang Charunya.

Your Telegram received. ~~Government~~
have consulted Government. Their decision
very indefinite. I best advise you
to leave native things ~~as before~~
without pressing them, but do it
with dignity. It would be safer
to occupy yourself mainly with
Internal-Cont. - Until your
report arrives I cannot give
better instructions.

Rabi.

วันที่ ๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘ รายงานของหลวงจรรยาฤๅตฤๅตย์ ซึ่งลงวันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ จึงมาถึงกระทรวง แสดงว่าการติดต่อในเวลานั้นต้องใช้เวลาเกือบหนึ่งเดือน ต่อมาทางกรุงเทพ ฯ ได้ส่งพระยาศรีสหเทพราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ขึ้นไปจัดการในมณฑลนี้ และปัญหาดังกล่าวคงจะหมดไป เพราะปรากฏหลักฐานว่าในวันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ ได้มีโทรเลขของหลวงจรรยาฤๅตฤๅตย์กราบทูลเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมว่า ในปี ๑๑๘ จะต้องมีศาลหัวเมืองในมณฑลนี้ ๖ ศาล ขอพระราชทานอนุญาตกลับกรุงเทพ ฯ พร้อมพระยาศรีสหเทพ เพื่อหาตัวคนไปเป็นผู้พิพากษา

การฝึกอบรมผู้พิพากษา

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่งของการจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง ก็คือการเลือกสรรผู้รู้กฎหมายและวิธีพิจารณาความอย่างใหม่ไปเป็นผู้พิพากษาในศาลที่จะตั้งขึ้นนั้น จึงตกเป็นภาระหน้าที่ของข้าหลวงพิเศษในการเลือกและฝึกสอนบุคคลเพื่อเป็นผู้พิพากษาในศาลเหล่านั้นด้วย เมื่อจะเปิดศาลมณฑลกรุงเก่า กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเลือกขุนชำนาญคดีกรมการกรุงเก่า กับหมื่นพิพิธอักษร ซึ่งทำงานในสำนักงานข้าหลวงพิเศษมาพอคุ้นเคยแก่การพิจารณาพิพากษาคดีแล้วให้เป็นผู้ช่วยผู้พิพากษา และทรงฝึกสอนให้เข้าใจวิธีพิจารณาความอย่างใหม่ด้วย เมื่อเปิดศาลมณฑลกรุงเก่า ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ขุนชำนาญคดีและหมื่นพิพิธอักษรเป็นผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่า ดังกล่าวมาข้างต้น

ทางมณฑลนครศรีธรรมราชก็เช่นกัน พระยาสุโขมนัยวินิต (ภายหลังเป็นเจ้าพระยายมราช) ได้ส่งพระพิทักษ์เทพธานี ข้าหลวงยุติธรรมมณฑลนครศรีธรรมราช กับหลวงรามรักษา ผู้พิพากษาศาลเมืองพัทลุง เดินทางเข้ามาศึกษาวิธีพิจารณาความอย่างใหม่ในเดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖ เป็นเวลาหนึ่งเดือน และต่อมาเมื่อตั้งศาลมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้น ก็โปรดเกล้า ฯ ให้พระพิทักษ์เทพธานีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช

ด้วยความจำเป็นดังกล่าวแล้ว จึงมีการจัดตั้งโรงเรียนสอนกฎหมายขึ้น โดยกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงสอนเป็นประจำ มีพระยาประจักษ์จักรจักร (แหม่ม บุนนาค) ช่วย

บ้าง นอกจากนั้นที่มีชื่อเป็นผู้สอนคือขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง) กรมหลวงพิชิตปรีชากร และพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์^(๕๖) และจัดให้มีการสอบไล่ความรู้นักเรียนที่จะเป็นเนติบัณฑิตขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒-๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖ ปรากฏว่ามีผู้สอบไล่ได้ ๙ คน และนายลออ ไกรฤกษ์ ซึ่งภายหลังเป็นเจ้าพระยามหิธร เป็นผู้สอบไล่ได้คะแนนสูงสุด ท่านจึงได้รับการยกย่องว่า เป็นเนติบัณฑิต หมายเลข ๑ ตั้งแต่นั้นมา^(๕๗)

นักเรียนที่สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตจากโรงเรียนกฎหมาย ได้เป็นกำลังสำคัญในการจัดการศาลยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง เนติบัณฑิตรุ่นแรก เช่น เจ้าพระยามหิธร ในเวลาอีก ๔ ปี ต่อมาก็ได้เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรมแทนพระยาฤทธิพิทักษ์กรณกิจ ซึ่งถึงแก่กรรมตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) นายจำนงค์ อมาตยกุล ซึ่งภายหลังเป็นพระยาเจริญราชไมตรี ก็โปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรี และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจรรยาฤทธิฤทัย ในปี ร.ศ. ๑๑๗ และปีต่อมาก็โปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลมณฑลพายัพ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ในปลายปี ร.ศ. ๑๑๘ หลวงจรรยาฤทธิฤทัยมีโทรเลขจากเชียงใหม่ กราบทูลเสนอabinัติกระทรวงยุติธรรม ว่า

กรมหมื่นราชบุรี กรุงเทพฯ ฯ

ได้ทราบเกล้าฯ ในหนังสือพิมพ์ว่านักเรียนกฎหมายไล่ได้ถึงสิบนาย ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง ขอรับประทานสำหรับมณฑลนี้สี่นาย เงินเท่าใดมิพอให้ เพราะทางมณฑลนี้ต้องการสำคัญนัก

ศรีสทเทพ

หลวงจรรยา

เนติบัณฑิตท่านอื่น ๆ คือนายทองดี ธรรมศักดิ์ ภายหลังเป็นพระยาธรรมสารเวทย์วิเศษภักดี ท่านได้เป็นอธิบดีผู้พิพากษามณฑลปราจีนบุรี ในปี ร.ศ. ๑๑๘ โดยขณะนั้นยังเป็นข้าหลวงบริรักษ์จรัยวัคร์ ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระบริรักษ์จรัยวัคร์ และเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง และได้ออกไปจัดการศาลยุติธรรมมณฑลอุดร

และมณฑลอีสานด้วย^(๔๔) นายโป่ คอมนตร์ ภายหลังเป็นพระยาพิพากษาสัตยาธิปัตย์
ขุนสุภาเทพ (เกา งามย์) ภายหลังเป็นพระยามหาวิจิตรมนตรี นายไชยสรรค์หุ้มแพร
(เทียม บุนนาค) ภายหลังเป็นขุนหลวงพระยาไกรสี แล้วถูกถอด นายบุ สุวรรณศรี ภายหลัง
เป็นหลวงอรรธสารสิทธิกรรม นายถึก ภายหลังเป็นหลวงนิเทศยุติญาณ และนายเสนอ
งานประภาส (สุหรัย วัชรภักย์) ภายหลังเป็นพระยาพิจารณาปฤชามาตย์^(๔๕) ท่านผู้นี้ได้
เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลภูเก็ตคนแรก ในปี ร.ศ. ๑๑๘ ความจริงได้เริ่มจัดการศาล
มณฑลภูเก็ตตั้งแต่ปี ร.ศ. ๑๑๗ แต่ยังเปิดศาลมณฑลไม่ได้ รอยุ่จนท่านเดินทางไปถึงใน
วันที่ ๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ จึงเปิดศาลเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘

ศาลมณฑลกรุงเก่าซึ่งเปิดขึ้นเป็นศาลแรก ก็ได้เป็นศาลตัวอย่างสำหรับฝึกและ
ดูงานของผู้ที่จะออกไปเป็นผู้พิพากษาศาลหัวเมืองด้วย เมื่อจะส่งขุนเทพประจำออกไปพิจารณา
คดีในมณฑลชุมพร ก็ได้ให้ไปดูแบบอย่างศาลมณฑลกรุงเก่าก่อน ขุนเทพประจำผู้นั้นเมื่อ
ออกไปปฏิบัติราชการที่มณฑลชุมพร ได้รับคำชมเชยว่าทำงานรวดเร็วเข้มแข็งมาก ต่อมาอีก
๖ เดือน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงขอพระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้เป็นหลวงและเป็น
ผู้พิพากษาชั้นที่ ๑ พร้อมกับผู้พิพากษาอื่นอีก ๔ นาย และทูลเกล้าฯ ถวายรายงานของ
ขุนเทพประจำไปเพื่อทอดพระเนตรด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอ
พระราชหฤทัยมาก ปรากฏตามหนังสือกราบบังคมทูลและพระราชหัตถเลขา ดังนี้

ที่ ๔/๔๐๕

กระทรวงยุติธรรม

วันที่ ๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ข้าพระพุทธเจ้า ขอราทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท
ด้วยมีผู้พิพากษา ๕ นาย ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ออกไปรับราชการทดลองใน
หัวเมืองไปพลาง แลในบัดนี้ได้ทำการสมควรแก่น้ำที่ทุกนายกว่า ๖ เดือนมาแล้ว ข้าพระ-
พุทธเจ้าขอพระบรมราชานุญาตนำความชอบขึ้นกราบบังคมทูลแลขอพระราชทานสัญญาบัตร
ตั้งให้เป็นหลวง แลเป็นผู้พิพากษาชั้นที่ ๑ ในหัวเมืองด้วย

๑. นายขึ้น บุตรพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ได้มีได้ทำการอยู่ในศาลอุทธรณ์ แล
เมื่อตั้งศาลเมืองนครเขื่อนขันธ์ ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ออกไปว่าที่ผู้พิพากษาศาลนั้น ได้ทำ
การสะสางความเก่าให้เสร็จแล้วไปได้โดยรวดเร็วแลเรียบร้อย

๒. นายเขียว บุตรหลวงพัฒน์.....(ต้นฉบับไม่ชัด)^(๖๐) เดิมทำการในศาลไปรีสภาที่ ๑ และได้มาฝึกหัดอีกครั้งหนึ่งในศาลพระวราขอาญา ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ออกไปรับราชการทดลองในหน้าที่ผู้พิพากษาในศาลเมืองสมุทรปราการซึ่งได้ตั้งขึ้น ได้ทำการเรียบร้อยแลมีไหวพริบสุภาพ ไม่เกียตคร้าน บอกความคิดความชั่วในเมืองนั้นมายังกระทรวงให้ทราบเสมอ

๓. นายถึก บุตรหลวงแพ่งกรมการเมืองเพชรบุรี เดิมได้เป็นนักเรียนในโรงเรียนกวดหมาย แลเมื่อปี ๑๑๖ ได้สอบความรู้เป็นเนติบัณฑิตย ชั้นที่ ๑ โดยที่ไม่ได้มีใครคาดหมายว่าจะได้ ในเวลานั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้เชื่อวุฒิของนายถึก จึงได้ให้อยู่ในกรมอัยการสังเกตดูอีกครั้งหนึ่ง ไม่กี่เดือนนัก นายถึกว่าความดีจนถึงต้องชมกันหมด ผิดการคาดหมายของข้าพระพุทธเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ให้นายถึกไปรับราชการในหน้าที่ผู้พิพากษาศาลเมืองกรุงเก่า แลได้ทำการได้ดีเดิมน่าที่จนถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลชมมา แลปีนี้จะได้มาเป็นผู้พิพากษาในศาลมณฑลพายัพ นายถึกผู้นี้ถ้าใครเห็นตัวแล้ว ก็ต้องคิดว่าเป็นคนจุ่มง่าม แลข้าพระพุทธเจ้าได้คาดคะเนวุฒิของเขาผิดหลายครั้งแล้ว จนเดี๋ยวนี้ ข้าพระพุทธเจ้าสืบบัญชาว่าในเบื้องหน้าจะขึ้นสูงได้เพียงไร

๔. นายบุ่น บุตรพระยามนุนเตรบัณฑิต เดิมได้เป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลเมืองกรุงเก่า แล้วย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลเมืองอ่างทองเมื่อได้ตั้งขึ้น แลทั้งใบบอกของข้าหลวงเทศาภิบาลก็ได้ทำการเรียบร้อย เป็นที่พอใจ

๕. ขุนเทพประชา บุตรจำเริญเขตประทีปใน (มั่ง) เดิมได้เป็นผู้พิพากษาอัตราต่ำอยู่ในกระทรวงยุติธรรม เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เปนเสนาบดี แลข้าพระพุทธเจ้าได้เอามาฝึกหัดอีก ครั้นพระยารัตนเสวี ขอผู้พิพากษาไปมณฑลชุมพรนายหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ขุนเทพประชาออกไปรับราชการเป็นที่เรียบร้อย ในบัดนี้ขุนเทพประชาได้เข้ามาในกรุงเทพ ฯ นำรายงานแลหนังสือข้าหลวงเทศาภิบาลมายังข้าพระพุทธเจ้า สำเนาหนังสือทั้ง ๒ ฉบับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย รายงานนั้นอยู่ข้างจะยาว แต่ทรงทอดพระเนตรข้าม ๆ เอาก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

รพีพัฒน์ศักดิ์

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

การปกครองส่วนท้องถิ่น

การพิจารณาการบอกพิพาทของกรมสรรพากร

กำหนดเปิดสอนครั้งแรก ๑๑๗ คน ต่อมา ๒๖๖ คน

រាជធានីភ្នំពេញ ថ្ងៃពុធ ១១ ខែ កុម្ភៈ ឆ្នាំ ២០២១

วันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๑

จักรพรรดิเจ้า จุลเทพประไพ ผู้พิทักษ์ จอพระบาท
 ทำนุบำรุงพระจักรกลวิเศษวิเศษ วิเศษวิเศษวิเศษ
 ไฉนจะร่วม ๒ เดือน เป้นิ่งไปทั่ว ๒ เดือนกลาตม ๒, ๓, ๑๑
 จุลเทพประไพ ๓๑ เดือน ๒, ๓, ๑๑ จันทรบาทพระจักรกลวิเศษ
 พระองค์เจ้าพระพิพัฒน์วิเศษ วิเศษวิเศษวิเศษ
 ไฉนจะร่วม ๒ เดือน

ถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ ม.ร.ว.ค. ๑๑๗ ไปรมาเกล้าฯ ให้

[illegible]

๒๔๒๕
๕๕

มณฑลเทศาภิบาล

ว่าด้วยพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
กำหนดเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ ๑๑๑๑ ปี
มณฑลเทศาภิบาล ๓๑ มกราคม ๑๑๑๑

ว่าด้วย ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑๑
ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยน
วันขึ้นปีใหม่ ๑๑๑๑ ปี
๑๑๑๑ ปี ๓๑ มกราคม ๑๑๑๑
ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยน
วันขึ้นปีใหม่ ๑๑๑๑ ปี

ว่าด้วย ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี
๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี
๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี
๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑ ปี

ทพ.อ.มิ่งจักร ภิรมหาภิรักษ์

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๓

สิ่งแรกที่ผมคิดถึง คือ รบรายนหนังสือ

ที่ ๕๐๒ ลงวันที่ ๑ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒

ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ທັງນີ້ຈະໄດ້ຮັບ ການຊ່ວຍເຫຼືອ ຈາກ ທ່ານ ທີ່ມີໃຈກະລຸນາ

นั่น เป็นหลวง เล.เป็นผู้พิพากษาชั้นที่ ๑

ในทิวเขื่อนมัทนีย์ กับวังอุทยานของหม

ពោលប្រះថ្វីដ៏ឆោកថា ក៏សង្ខេបតាមប្រែប្រួល

ใน^๒ถนัด^๑มือ^๒ } จ้า^๑นภา^๒ณ^๑าม^๒ขุ^๑ม^๒เทพ^๑ธ^๒ริ^๑ช^๒

แล้ว เหนียวได้ทำงานได้รวดเร็วรอบคอบ

ควรขอสมัครเป็นสมาชิก ตามการที่จัดดำเนินการไว้แล้ว

๑. ใช้น้ำมันสำหรับเรื่องกว่าไฟใดก็ตามเผาแล้ว

มีความพอใจที่ได้เห็นคนมีวิเศษวิโสอยู่

และความสามารถ ซึ่งได้ฝึกฝนมาแล้ว

၆၈

ได้เป็นหลายคนแล้ว ขุนพลกัณฑ์เกล้า
นั้นเป็นตามพี่เจ้าว่านั้น

๗๗๗.

ส. ๗๗๗.

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coj.90.th)

ภาคผนวก

คำถูกขุนปรึกษาเรื่องความอายจึนหน้าจึนจึตาย

และ

กรุงเก่าส่งความผู้ร้ายลักกระบือ

มาให้ปรึกษาทางบทปรับโทษ

คำลูกขุนปรึกษาเรื่องความอายจिनหน้ามาจินจิตาย(๖๑)

ข้าพระพุทธเจ้า พระมหाराชครูปโรหิตาจารย์ พระราชครูพิเชต พระราชครู
พิราม หลวงธรรมสาทร หลวงญาณประกาศ ขุนไชยาญา ขุนจินดาภิรมย์ พระเกษม
ราชสุภาวดี ปฤกษาด้วยเกล้า ฯ พร้อมกันว่า ด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำ
รงค์ศักดิ์ มีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าวงบเรื่องความอายจिनหน้ามาจินจิตาย
นั้น พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ตรวจดูอายจिनหน้าผู้พัน
จินจิตาย อายหน้าให้จินจิดกตวายจिनหน้ามากราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศ
ธำรงค์ศักดิ์ อายจिनหน้าเอาความเท็จมากราบทูลว่า ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมสองค่ำ
ปีมเสงตรีศก เวลาทุ่มเศษ จินหน้า กับจินจิดูตายพากันเดินไปหาจिनฮองบักที่ตรอกบ้าน
คลองอยู่ ถึงหลังส่วหว่ามีตะพานข้ามคลองอยู่ มีอายผู้ร้าย ๓ คน ถูมิดถือไม้พันตีแทงจิน
จินหน้าตกน้ำลงไป จินหน้าปล้ำจับอายผู้ร้าย ๆ เหนผู้มีชื่อถือได้เพลิงมา อายผู้ร้ายหนีไป
จินจิดูกแทงที่คอหอยอยู่ในน้ำ จินหน้าจึงงมหาเงินที่พลัดตกอยู่ในน้ำก็หาได้ไม่ จะเป็นผู้ใด
พันแทงจินจิตายจिनหน้าไม่ทราบ แจ้งอยู่ในคำอายจिनหน้านั้นแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ ทรงพระวิจารณ์ปัญหาทรงเห็นว่าซึ่งอายจिनหน้ากล่าวความว่า
อายจिनหน้ากับจินจิดูไปด้วยกัน ๒ คน มีผู้ร้าย ๓ คน พันแทงจินจิดูกับจिनหน้าตกน้ำไป อายจिन
หน้าคงจะมีแผลไม้ฤาแผลเหล็กที่ตัวอายจिनหน้าเป็นพยาน ว่าอายผู้ร้ายอื่นตีพันแทงจินจิดู
หน้าได้แลอายจिनหน้าก็หาไม้บาดแผลรอยพันแทงทุบตีไม่ เปนแต่รอยแผลเล็บอยู่ที่อกจिनหน้า
จะฟังคำเอาอายจिनหน้าเปนที่เชื่อฟังมิได้ ทรงเห็นว่าถ้อยคำอายจिनหน้าเปนราศีพิรุหมัวหมอง
อยู่ในถ้อยคำของอายจिनหน้า จึงมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ตระลาการซักถามอายจिनหน้าเอา
ความจริง อายจिनหน้าคนร้ายไม่อาจปิดบังความจริงได้ ให้การรับสารภาพโดยขึ้นด่าว่า ณ
วันอังคารเดือนสิบเอ็จขึ้นสิบเอ็จค่ำ ปีมเสงตรีศก อายจिनหน้าเห็นอายจินจิดูตายได้เงินค่าจ้าง
ทำงานมาจากมิตเตอร์ครุนิต ๒ ถู ๆ หนึ่งใหญ่ถูงหนึ่งเล็ก จะเป็นเงินในถูงมากน้อยเท่าใด
อายจिनหน้าไม่ทราบ กับเงินเบี้ยหวัดกันอีกประมาณร้อยบาทจินจิดูเก็บลงหีบลับกุญแจไว้ อาย
จिनหน้าอยากจะได้อเงินของจินจิดู ครั้นจะกู้ยืมกลัวจินจิดูจะไม่ให้ อายจिनหน้าคิดจะฆ่าจินจิดูเสีย

แล้วจะได้เอาลูกกุญแจไขหีบเอาเงินหนีไปเมืองจีน อ้ายจิ้นหน้าจึงลบบิดบังเตาให้คม แล้ว
 สอนไว้จะคอยทำร้ายจิ้นจืออยู่หลายวันยังหาได้ช่องไม่ ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้ายแรม
 สองค่ำ บีมเสงตรีศก เวลาบ่าย ๕ โมง จิ้นจือชวนจิ้นหน้าไปหาจิ้นฟุตอีกวางตั้งที่ตลาดหลวง
 นาวาเกนิกร อ้ายจิ้นหน้าเห็นช่องจะทำร้ายจิ้นจือได้อ้ายจิ้นหน้าสรวมเสือกังเกงผ่าน้ำมันดำ
 จิ้นจือสรวมเสือกังเกงผ่าน้ำมันดำอ้ายจิ้นหน้าเอามิดบังเตาสอนไว้ในแขนเสื้อข้างขวา พวกกัน
 เดินไปถึงปากตรอกวัดพลับพลาไชยเป็นเวลาเข้าใต้เพลิง จิ้นจือจึงไปเช่ารถผู้มีชื่อไปกับจิ้นหน้า
 พวกกันไปถึงหน้าโรงบ่อนจิ้นเกียขึ้นขุนพัฒน์ที่ตลาดหลวงนาวาเกนิกร อ้ายจิ้นหน้าลงจากรถคอย
 จิ้นจืออยู่ที่หน้าโรงบ่อน จิ้นจือขึ้นรถเลยไปที่โรงจิ้นฟุตอีกประมาณครึ่งหนึ่งจิ้นจือเดินมาพบอ้ายจิ้น
 หน้าที่บ้านโรงบ่อน จิ้นจือชวนอ้ายจิ้นหน้าไปหาจิ้นฮองปักกวางตั้งที่ตรอกบ้านอยู่ อ้ายจิ้นหน้า
 กับจิ้นจือพากันเดินไป จิ้นจือเดินนำอ้ายจิ้นหน้าเดินตามหลัง ไปถึงตะพานข้ามคลองซุงหลัง
 สุเหว่าริมบ้านอำแดงเตะเปนที่เปลี่ยวภอเวลาทุ่มเศษ อ้ายจิ้นหน้าเห็นได้ช่องจะทำร้ายจิ้นจือได้
 อ้ายจิ้นหน้าเข้ากอดคอจิ้นจือไว้ แล้วอ้ายจิ้นหน้าเอามิดบังเตาฟันคอจิ้นจือปล้ำกันตกตะพาน
 ลงไปในคลองทั้งสองคน จิ้นจือกับอ้ายจิ้นหน้าต่างคนต่างปล้ำกันที่ในคลองจิ้นจือขาดใจตาย
 อ้ายจิ้นหน้าเอามิดตัดสายเป้ที่คาดเอวจิ้นจือออกมาค้นหาลูกกุญแจของจิ้นจือยังหาได้ไม่ ภอผู้มี
 ชื่อจุดใต้เพลิงเดินมาแสงเพลิงสว่างอ้ายจิ้นหน้ากลัวผู้มีชื่อจะเห็นเข้า อ้ายจิ้นหน้าจึงเอาเป้
 ซ่อนไว้ในน้ำ แล้วเอามิดบังเตาทั้งไว้ในคลอง อ้ายจิ้นหน้าก็ขึ้นมาที่บ้านจิ้นชิมไหหล่า ซึ่ง
 อยู่ริมถนนเจริญกรุงนำวัตถุร้ายมาขึ้น อ้ายจิ้นหน้าผลัดกังเกงผ้าสีครามสรวมรองเท้าหญ้า
 หาได้สรวมเสือกังเกงไม่ได้ กลับไปที่จิ้นจือตาย อ้ายจิ้นหน้าลงโปงมหาลูกกุญแจของจิ้นจือหาได้ไม่
 ภอจิ้นฮองปักจิ้นเบ่งถือใต้เพลิงเดินมา ถามอ้ายจิ้นหน้าว่างมอะไร อ้ายจิ้นหน้าบอกว่างมหา
 เงิน แล้วอ้ายจิ้นหน้ากับจิ้นฮองปักจิ้นเบ่ง ช่วยกันเอาศพจิ้นจือขึ้นมาจากน้ำ แล้วจิ้นฮองปัก
 จิ้นเบ่งไปเชิญหมื่นพิทักษ์บุรีอำเภอกอง มาพลิกศพชันสูตรบาดแผลจิ้นจือผู้ตาย แล้วจิ้นฮองปัก
 ให้อ้ายจิ้นหน้าไปบอกพี่น้องจิ้นจือมาที่ศพจิ้นจือ ครั้นเวลาประมาณ ๔ ทุ่มเศษ จิ้นจิดพาเอาตัว
 จิ้นหน้ามาที่วัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ พิจารณาได้ความเช่นนั้น
 ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ๆ เห็นว่าความเรื่องนี้ไม่มีโทษพ้องหาเป็นหลักฐาน การที่อ้ายจิ้น
 หน้าให้ถ้อยคำนั้นก็เปนครำเพจ ปราธนาจะปิดบังโทษอ้ายจิ้นหน้าไว้ ให้มีหลักฐานยากที่จะ

พิจารณาเอาความจริงให้่องใส แทบประหนึ่งว่าความที่อายจันทน์ฆ่าจันทน์จะสาบสูญไป หากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ ทรงพิจารณาปัญญาโดยละเอียด สอดส่องโดยคลองความว่า ถ้ามีผู้ร้ายอื่นมาพันแทงจันทน์ อายจันทน์ก็คงจะมีบาดแผล แหว่งเป็นสำคัญ ซึ่งอายจันทน์มีบาดแผลเปนครอยเลียบเป็นที่สงสัย ทรงเห็นความพิรุณของอายจันทน์ที่เอาความเท็จมากราบทูล จึงมีรับสั่งให้ตระลาการซักถามอายจันทน์เอาความจริงให้่องใส ด้วยเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หากบัณฑิตคนใจอายจันทน์คนร้าย มีอาชญากรรมชั่วไว้มิตปีดความผิดไว้ให้ลับ อายจันทน์กลับให้การรับสารภาพโดยสัตย์จริง ว่าอายจันทน์คิดจะทำร้ายจันทน์ให้ถึงแก่ความตายมาหลายวันหลายเวลา ปรากฏาจะเอาทรัพย์สินของจันทน์เป็นประโยชน์ จนถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมสองค่ำ ปีมะเส็งตรีศก อายจันทน์หาหนัดช่องสมที่คิดไว้ อายจันทน์เอาเม็ดบั้งเตาพันคอจันทน์จี้พลัดตก ตะพานคลองอยู่ จันทน์ทนบาดแผลมิได้ขาดใจตาย แล้วอายจันทน์นำตระลาการไปงมเอาเม็ดของกลางมาได้ ที่มีคั่นนั้นยังเป็นรอยเปื้อนโลหิตจันทน์ผู้ตายอยู่ ซึ่งอายจันทน์นำล่องพระราชอาญาทั้งนี้มีความผิดเป็นมหันตโทษต้องบทกฎหมายว่า ชกตียังชดพัน แหว่งกัน มีบาดเจ็บบอบช้ำด้วยชาติ เป็นไข้ผอมจึงตายในสิบ ๑๕ วัน ท่านให้ทอดพิไยโดยตีตายให้ฆ่าคนร้ายตกไปตามกัน ถ้าทรงพระกรุณาให้ฆ่าตีใช้ ถ้าผู้ตายสูงนา ๔๐๐ ขึ้นไป อย่าให้ปลุกตัวเลย ถ้าต่านา ๔๐๐ ลงมา จึงให้ปลุกตัวผู้ตายส่งให้บุตรภรรยาญาติพี่น้องทำบุญไป แล้วให้เอาคำตัวผู้ตายตั้งใหม่ตามกระเดียรอายุ โดยศักดิ์มือสีกไม้สีกเหล็ก สีนไหมให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องผู้ตาย ถ้าพันกว่า ๑๕ วันถึงเดือนหนึ่งจึงตาย ท่านว่าเป็นกรรมแห่งสัตว์ ให้ปรับไหมแต่โดยบาดเจ็บนั้นเป็นสินไหมกึ่งพิไยก็

บทหนึ่งว่าคำตักกันจับหอกดาบสาตราวุธ ไปพันแทงท่านบาดเจ็บสาหัส แลตาย ท่านว่าจำพวกโจรกันโชคบ้านเมืองท่าน ให้ใส่คาเอาขึ้นขาอย่างแล้วปลงลงมาทวน ๕๐ ที่ ทำสัตย์ส่งไปยังแห่ง ถ้าตายให้ฆ่าผู้นั้นเสียให้ตกไปตามกัน ถ้าทรงพระกรุณาให้ฆ่าตีเสีย ให้ส่งลงท้าวข้างต้นท่าน

บทหนึ่งว่า ห้ามมิให้พันกันตายแทงกันตาย และมีให้ทำร้ายในแผ่นดินท่าน ผิดและผู้ใดทงศักดิ์ส่าหาทำล่วงเกินพระราชบัญญัติ ผู้นั้นต้องในรวางบังอาจ ท่านให้ลงโทษ

๔ สถาน ควรสถานใดให้เอาแต่สถานหนึ่ง โทษทั้งนี้แล้วแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

บทหนึ่งว่า ผู้ต้องพระราชอาญาหลวงถึงสิ้นชีวิต แลทรัพย์สินของข้างม้าวัวควายค่าคน ผู้ต้องพระราชอาญานั้นเป็นรบาทก็ให้ส่งเข้าท้องพระคลังหลวงทั้งสิ้น

แลซึ่งอายจिनหนาล่วงพระราชอาญามีความผิดเป็นมหันตโทษ ต้องบทให้ตระลาการวิปราชบาทเอาบุตรภรรยาทรัพย์สินของเงินทองรูปพรรณ สวรรกรรมธรรมทาสลูกหนี้ที่บ้านเรือนเรือสวนไร่นา แต่บัดนี้เป็นของอายจिनหนาส่งเจ้าพนักงานเอาไว้เป็นของแผ่นดินให้สิ้นเชิง แล้วให้ลงพระราชอาญาอายจินหน้า ๓ ยก ๕๐ ที่ ให้เอาตัวอายจินหน้าไปประหารชีวิตรเสียให้ตายตกไปตามกันโดยบทพระไอยการ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

สำเนาพระบรมราชโองการ

ซึ่งลูกขุนมีชื่อลูกขุนผู้ปรับ ปฤกษาวางบทปรับโทษอายจินหน้าผู้ร้ายฆ่าเงินจิตายให้วิปราชบาทแลเขียนอายจินหน้า ๓ ยก ๕๐ ที่ เอาตัวอายจินหน้าไปประหารชีวิตรให้ตายตกไปตามกันนั้น ถูกต้องชอบอยู่แล้ว ให้กรมพระนครบาลทำโทษอายจินหน้าผู้ร้าย ตามคำลูกขุนปฤกษาเทอญ

ตั้งวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบสามค่ำ ปีมะเส็งตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

(ทรงเซ็นพระราชหัตถเลขา)

สยามินทร์

อ้ายเห
 อ้ายเพื่อน } อ้ายกล่ำผู้ร้ายลักกระบือมาชำระรับเป็นสัตย์ นำเบอร์ที่ $\frac{๒๐}{๑๑๐}$
 อ้ายบั้น
 อ้ายโพ

ข้าพเจ้ามีใบบอกที่ ๒๖ ลงวันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ลงมาครั้งก่อนฉบับหนึ่ง

นายแก้ว }
 ว่าได้รับโทรเลขคำบัญชา ฯพณฯ ที่สมุหนายกถึงข้าพเจ้าว่า นายทอง } นายปลื้มเข้าชื่อกัน
 นายแพ

ทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวายกล่าวโทษหลวงบรรเทาทุกข์ราชบุรี ชุนขจรว่า เดิมนายแก้วฟ้อง
 ชุนขจรกับพวกว่าเป็นผู้ร้ายปล้นกระบือนายแก้วพวกนายแก้วไปเป็นเนื้อความหลายข้อ
 โปรดเกล้า ฯ ทรงเห็นท้ายฎีกามาสอบถาม ให้ข้าพเจ้าได้สวนความเรื่องนี้มีใบบอกลงมา
 ณ กรุงเทพฯ ฯ นั้น ความแจ้งมาในใบบอกครั้งก่อนนั้นแล้ว ความเรื่องนี้เดิม ณ เดือนเก้า
 ปีชวดสัมฤทธิ์ศก นายปลื้มกับคนมีชื่อเข้าชื่อ ให้นายแก้วฟ้องกล่าวโทษให้เรียกชุนขจรอำเภอก

นายจิ้น
 กับนายเพื่อน } นายจิ้น
 นายลา } นายเพ็ช นายกล่อม กับชายพวกไม่ได้ระบุชื่อ ๒๐ คน
 นายท่า

พิจารณาหาว่าเป็นผู้ร้ายปล้นกระบือของนายแก้วพวกของนายแก้ว ๒๑๑ กระบือ นายแก้ว
 พวกนายแก้วติดตามได้กระบือคืน ๖๐ กระบือ ยังไม่ได้ ๑๕๑ กระบือ แจ้งอยู่ในฟ้อง
 นายแก้วนั้นแล้ว หลวงบรรเทาทุกข์ราชบุรีเป็นตระลาการเกาะได้ตัวชุนขจรอำเภอก

นายจิ้น }
 นายจิ้น } นายเพ็ช นายกล่อม จำเลย มาถามให้การปฏิเสธไม่รับ แต่นายเพื่อนหนีไป
 นายลา }
 นายท่า

บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์หาได้ตัวชำระไม่ ข้าพเจ้าให้กรมการสืบสาวตรวจจับโจรผู้ร้ายในแขวง
 กรุงเก่า กรมการผู้ตรวจทราบความว่า นายเพื่อนสี่จากพระภิกษุสงฆ์ กรมการจับเอาตัว

นายเพื่อนกับ } นายแพ }
 นายบั้น } พวกนายเพื่อนบ้านแขวงกรุงเก่า อ้ายเพื่อน }
 นายโพ } อ้ายเห }
 อ้ายโพ }
 อ้ายบั้น } ให้การ

สารภาพรับเป็นสัตย์โดยซื่อตรง ชัดถึงอายยอມ } บุตรนายอำบ้านบางยงกับอาย
อายพุต
อายกล้า

ปลอด อายจวน อายเทศ บ้านแขวงเมืองนครไชยศรีกับพวกเพื่อนพากันไปปล้นฝูงกระบือ
นายแก้วพวกนายแก้ว ไปแบ่งปันกัน ข้าพเจ้าได้มีหนังสือสูตรนวยไปขอเอาตัวอายยอມ

อายพุต }
อายกล้า } อายจวน อายเทศ กับพวกเพื่อนผู้ร้ายต่อข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองนครไชยศรี
อายปลอด

พระยาทิพโกษาแต่เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรบุรีผู้ว่าราชการเมืองนครไชยศรี จับได้ตัวอายกล้า
บ้านบางยงแขวงเมืองนครไชยศรีส่งเข้ามาคนหนึ่ง ข้าพเจ้าให้กรมการถามอายกล้า ให้การรับ

เป็นสัตย์สมคำให้การอายมีชื่อผู้ร้ายต้นชัด แจ้งอยู่ในฟ้องและคำให้การ } อายกล้า
อายเพื่อน
อายแห
อายบัน
อายโพ

ผู้ร้ายนั้นแล้ว แต่อายยอມ อายปลอด } อายเทศกับชายอีก ๒ คนนั้น ข้าหลวงผู้รักษาราชการ
อายจวน

เมืองนครไชยศรี มีหนังสือตอบมาว่า } อายยอມ
อายพุต
อายปลอด
อายจวน } อายเทศกับชาย ๒ คน อพยพหลบหนีไป

สืบจับหาได้ตัวไม่ นายแก้วฟ้องอายผู้ร้ายพิจารณาได้ความจริงอายเพื่อนเป็นผู้ร้ายตามฟ้อง
คนหนึ่ง แต่ขุนขรกับคนมีชื่อที่นายแก้วฟ้องระบุชื่อไว้นอกจากอายเพื่อนนั้น นายแก้ว

ฟ้องผิดตัว ฝ่ายอายเพื่อน } ผู้ร้ายที่ให้การรับเป็นสัตย์ก็หาได้ให้การชัดถึงขุนขร
อายแห
อายบัน
อายโพ
อายกล้า

กับคนมีชื่อตามฟ้องนายแก้วใจทักไม่ กระบือกลางรายนี้ } ได้ส่วนแบ่งปันนั้น
อายเพื่อน
อายแห

เจ้าของกระบือไปตามทันได้กระบือคืนมาบ้าง แต่กระบือกลางที่ยังไม่ได้ตกไปอยู่กับ
 อ้ายพุต } กับพวกเพื่อนบ้านแขวงเมืองนครไชยศรี หาได้ตัว อ้ายพุต } กับพวกเพื่อน
 อ้ายยอม } อ้ายยอม }

ผู้ร้ายแขวงเมืองนครไชยศรีไม่ ข้าพเจ้าได้ตัวผู้ร้ายรายนี้ชำระรับเป็นสัตย์ ๕ คน ไม่ได้ตัว
 ผู้ร้ายอยู่บ้านแขวงเมืองนครไชยศรี ๗ คน อ้ายหว่าผู้ร้ายที่ต้องในคำชดอยู่บ้านแขวงกรุงเก่า
 ตายคนหนึ่ง ความเรื่องนี้นายแก้วโจทก์ ให้หนังสือสัญญาทานบนไม่ติดใจว่าความเอากระบือ
 ที่ยังไม่ได้ แลไม่เอาสินไหมกับอ้ายมีชื่อผู้ร้ายต่อไป แจงอยู่ในหนังสือสัญญาทานบนนั้นแล้ว
 ข้าพเจ้าได้ให้ขุนศรีนครกรมการคุมเอาตัวอ้ายเพื่อน อ้ายแห อ้ายบัน อ้ายโพ อ้ายกล้า
 ผู้ร้ายเป็นสัตย์ ๕ คน ผูกคำให้การอ้ายมีชื่อผู้ร้าย ๕ ผูก เทียบคำให้การอ้ายมีชื่อผู้ร้าย ๕ เล่ม
 เทียบคำตราสินเล่มหนึ่ง หนังสือสัญญาทานบนนายแก้วโจทก์ฉบับหนึ่งลงมาส่ง ณ กรุงเทพฯ
 ด้วยแล้ว

จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

สำเนา ที่ ๑๗๑๔

คำสั่งสงเคราะห์

ออฟฟิศกลาง กระทรวงยุติธรรม

วันที่ ๒๑ สิงหาคม รตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ด้วยพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เสนาบดี มีรับสั่งว่า พระยา
 ศรีสิงห์เทพ มีหนังสือส่งความเมืองกรุงเก่า นาย.....โจทก์ไม่ติดใจว่า อ้ายเพื่อน
 อ้ายแห อ้ายโพ อ้ายกล้า จำเลย กับ.....ถ้อยคำสำนวนบรรดาได้พิจารณา

ใจความฟ้องหากันว่า เป็นผู้ร้ายลักกระบือ มายังกระทรวงยุติธรรมพิจารณานั้น

ให้อธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญารับความเรื่องนี้ไว้พิจารณา ตัดสินตาม
 พระราชกำหนดกฎหมาย แล้วให้ตรวจดูสำนวนควรจะให้โจทก์จำเลยมีประกันหรือไม่ ควร
 จันใดให้จัดการไปโดยความเรียบร้อยตามสมควร ถ้าตัวคนหรือสำนวนสิ่งใดขาดให้แจ้งความ
 มายังออฟฟิศกลางจะได้ต่อว่าไปยังกระทรวงนั้น ๆ อย่าให้ความค้างช้าอยู่ได้เป็นอันขาด

ผู้แทนปลัดทูลฉลอง

๑๐๕

ใบรับ

ศาลสถิตย์ยุติธรรม

วันที่ ๒๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ผู้พิพากษาศาล พระราชอาญา

ได้ตรวจรับความเมือง กรุงเทพฯ

อัยการ
อัยการ
อัยการ

อัยการ จำเลยฟ้องหาว่าเป็นผู้ร้ายลักกระบือ

กับถ้อยคำสำนวน ไว้พิจารณาพิเคราะห์ตัดสินตามรับสั่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว
เซ็นชื่อ พระนเรนทรมหาภิบาล

ที่ ๓๕๗/๕๒๔๓

ศาลว่าการยุติธรรม

วันที่ ๑๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

หลวงวิสุทธิวรวิเทศ เรียนมายังท่านพระยาสิงหเสนีแทนราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย

ด้วยได้รับหนังสือท่านลงวันที่ ๑๔ สิงหาคม ร.ศ. หมายเลข ๓๕๗/๓๑๕๑ ส่งความ

อัยการ
อัยการ
อัยการ

อัยการผู้ร้าย ลักกระบือรับเป็นสัตย์ กับถ้อยคำสำนวน

แต่นายแก้วใจทัก ไม่ติดใจว่าเอาสินไหมนั้น ได้นำความกราบทูลพระเดชพระคุณเสนาบดี
กระทรวงยุติธรรมทราบแล้ว มีรับสั่งให้ส่งตัวอัยการผู้ร้ายกับถ้อยคำสำนวนให้ศาลพระราช
อาญาพิจารณาตัดสินตามพระราชกำหนดกฎหมาย

ขอท่านได้นำความกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทราบ
ฝ่าพระบาท ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หลวงวิสุทธิวรวิเทศ

ที่ ๒๔๒/๒๐๘๐๕

ศาลาว่าการยุติธรรม

วันที่ ๒๗ มีนาคม รตนโกสินทรศก ๑๑๒

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่น
พรหมวรานุรักษ์ ขอพระราชทานทูลเกล้าถวายคำปรึกษาโทษอายัดเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล้า
อ้ายแห ผู้ร้ายลักไล่กระบือผู้มีชื่อแขวงกรุงเก่า

อธิบดีผู้พิพากษาศาลราชทัณฑ์พิเจตปรีชาวางบทปรับโทษ อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น
อ้ายกล้า อ้ายแหผู้ร้ายล่วงพระราชอาญามีความผิดเป็นมรรยโทษ ครั้นจะรับใส่เกล้า ฯ
เอาพิกิตคำกระบือ ขึ้นตั้งปรับใหม่อ้ายมีชื่อผู้ร้ายทั้งนี้ และโจทก์เจ้าของกระบือก็หาได้
ติดตามมาฟ้องร้องว่ากล่าวและกฎหมายตราสินรูปพรรณกระบือรายนี้ไม่ ขอพระราชทาน
ยกข้อปรับใหม่อ้ายมีชื่อผู้ร้ายทั้งนี้เสีย ต้องบทให้ลงอักษรสักหน้าอ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล้า
อ้ายแห ว่าเป็นผู้ร้ายลักกระบือ ให้ลงพระราชอาญาเขียนอ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล้า อ้ายแห
๒ ยกคนละ ๖๐ ที่ ส่งตัวอ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล้า อ้ายแห ผู้ร้ายไปจำขังไว้ ณ ลูก
ตามโทษ แลอ้ายโพพพวกผู้ร้ายตายเสียในกองลูกโทษคนหนึ่ง แต่อ้ายผู้ร้ายมีชื่อที่ต้องคำชดนั้น
ยังหาได้ตัวมาพิจารณาไม่ ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการสืบจับตัวอ้ายมีชื่อพวกผู้ร้ายมา
พิจารณา ฯ ได้ความประการใด ให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ฯ จะได้รับใส่เกล้า ฯ วางบท
ปรึกษาโทษขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายต่อครั้งหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ ขอเดชะ

(ที่ ๒๐๕๐๘ ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ๑๑๒)

คำพิพากษาที่ ๑๘๒

สนามสถิตยยุติธรรม

วันที่ ๒๐ มีนาคม รตนโกสินทรศก ๑๑๒

คดีในระหว่าง อ้ายเพื่อน อ้ายกล้า } ผู้ร้ายปล้นกระบือ
อ้ายบั้น อ้ายแห }

พระยาธรรมสารเนตติวิเชษฐภักดี

ข้าพระพุทธเจ้า	อธิบดี ผู้พิพากษา	}	นั่ง ณ ศาลราชทัณฑ์พิเศษ
	หลวงทิวไรไพรัช		
	ผู้ช่วย พิพากษา		
	หลวงนครไทยพิเชต		
	ผู้ช่วย พิพากษา		

ขอพระราชทานเชิญบทพระอัยการออกมาปรับความเรื่องนี้

ในลักษณะโจรหน้า ๒๔๓ มาตรา ๘๐ มีว่า โศกระบือท่านใส่คอกผูกไว้สถานที่ใด และปล่อยอยู่ในทุ่งโนนา มีผู้ร้ายลักไปจับได้พิจารณาเป็นสัจย์ว่า มันเป็นโจรลักสัตว์มีคุณ ให้เอาพิกัตโศกระบือตั้งใหม่ โศผู้ค่าตัวละสามตำลึง นางโคค่าตัวละสี่ตำลึงสองบาท ลูกตาม แม่ผู้ค่าตัวละตำลึงสองบาท ตัวเมียค่าตัวละสองตำลึงบาท กระบือผู้ค่าตัวละหกตำลึง นางกระบือค่าตัวละเก้าตำลึง ลูกตามแม่ผู้ค่าตัวละสามตำลึง ตัวเมียค่าตัวละสี่ตำลึงสองบาท ได้ตัวคืนใหม่สองต่อกิ่ง มิได้ตัวคืนใหม่สามต่อกิ่ง ให้สักสิ่งอันเล็กไว้ ณ ออกให้รู้ว่าโจร เอาตัว จำใส่คอกไว้ ให้เอาบุตรภรรยาเฝ้าเฝ้าเฝ้าใหม่พินัย

บทหนึ่งในลักษณะโจร ๕ เส้นหน้า ๓๖ ตอนหนึ่งมีว่า อ้ายผู้ร้ายปล้นฆ่าคนตาย ทั้งไฟย่องเบา ลักขังม้าโศกระบือ ล้วงเรือฉกชิงวิ่งราว ลอกทองพระลักของสงฆ์ โทษเก่า ใหม่ซึ่งตระลาการพิจารณาเป็นสัจย์แล้วก็ให้สักเป็นอักษรไว้ที่หน้าอ้ายผู้ร้ายตามโทษ มีบทกฎหมายอยู่ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ได้ตรวจดูค่าให้การ อ้ายเพื่อน อ้ายแห อ้ายกล้า รับสารภาพต่อผู้ว่าราชการเมืองกรมการกรุงเก่าบอกส่งเข้ามาตลอดแล้ว ได้ความตามคำ อ้ายเพื่อน อ้ายแห อ้ายกล้า ให้การรับสารภาพเป็นสัจย์ต้องคำกันว่า เดิม ณ ปีชวด สมพุทธศักราช ๒๔๖๑ อ้ายเพื่อนกับอ้ายหว่า อ้ายแห อ้ายเพิ่ม พุดจาซกขวนกันจะเอากระบือไปขายให้ ผู้มีชื่อที่บ้านแขวงเมืองนครไชยศรี อยู่มาได้ประมาณ ๗ } วัน อ้ายเพื่อนก็เอากระบือผู้ ๑๐

เผือก ๑ กระบือ กระบือผู้ดำ ๕ กระบือ อ้ายหว่าเอากระบือผู้ดำ ๔ กระบือ อ้ายแหเอากระบือ

ผู้ดำ ๓ กระบือ อ้ายเพิ่มเอากระบือผู้ดำ ๓ กระบือ กระบือผู้เผือก ๑ กระบือ พากันไล่
 กระบือไปขายแขวงเมืองนครไชยศรี อ้ายเพื่อนพวกอ้ายเพื่อนขายกระบือแล้ว อ้ายเพื่อน
 พวกอ้ายเพื่อนมาพักอยู่บ้านอ้ายกล้า อ้ายกล้าถามอ้ายเพื่อนว่ากระบือตามแขวงกรุงเก่า ผู้ใดตั้ง
 คอกเลี้ยงกระบือมากบ้าง อ้ายเพื่อนบอกอ้ายกล้าว่านายแก้วบ้านศรีโวตั้งคอกเลี้ยงกระบือจำ
 มีอยู่ประมาณ ๒๐๐ กระบือเศษ อ้ายเพื่อน อ้ายกล้า ชวนกันแล้ว อ้ายกล้า อ้ายเพื่อน
 จึงไปชักชวนเพื่อนอีกได้อ้ายปลอด อ้ายเทศ อ้ายจร อ้ายพุด อ้ายยวน กับอ้ายผู้ร้ายมีชื่อ
 อีกสองคน ครั้นรุ่งเวลาเช้า อ้ายเพื่อน อ้ายกล้า อ้ายปลอด อ้ายเทศ อ้ายจร อ้ายพุด
 อ้ายยวน อ้ายหว่า กับอ้ายมีชื่อสองคนถือปืนหลาวไม้ตะพดบังดาบบัง พากันมาพักอยู่
 บ้านนายอำบิดาอ้ายกล้า อ้ายผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้พากันลงเรือมาอนพักกลางทางคืนหนึ่ง ครั้น
 รุ่งขึ้น มาถึงบ้านอ้ายหว่าบ้านแดง แขวงกรุงเก่า พอเวลาตีประมาณยามเศษ อ้ายเพื่อน
 อ้ายแห อ้ายยวนถือไม้ตะพดคนละอัน อ้ายเพิ่ม อ้ายจรถือไม้หลาวคนละเล่ม อ้ายหว่า
 อ้ายเทศ อ้ายปลอด กับพวกอ้ายกล้าสองคนถือปืนคนละกระบือ อ้ายพุด อ้ายกล้าถือดาบ
 เหล็กมีคมคนละเล่ม อ้ายเพื่อนกับอ้ายมีชื่อพวกผู้ร้ายถืออาวุธครบมือกันเดินมาถึงบ้านอ้ายบัน
 บ้านบางพลีแขวงกรุงเก่า ชวนอ้ายบันกับอ้ายโหมมาพักอยู่ในป่าทุ่งนาหลังศาลาลานเท
 ครั้นถึงวันที่ ๖ ๑๐ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศักราชเวลาเช้าประมาณ ๓ โมงเศษ ผู้มีชื่อ ๔ คนพวก
 นายแก้วไล่ฝูงกระบือ ๒๐๐ กระบือเศษมาเลี้ยงอยู่ที่ทุ่งนาลานเท แล้วอ้ายโผ อ้ายบัน
 อ้ายเพื่อน อ้ายกล้า อ้ายปลอด อ้ายเทศ อ้ายพุด อ้ายจร อ้ายยวน อ้ายเพิ่ม อ้ายแห
 อ้ายหว่ากับพวกสองคน ตรงเข้าไปไล่ฝูงกระบือของนายแก้ว อ้ายเทศเอาปืนยิงผู้มีชื่อที่เลี้ยง
 กระบือนัดหนึ่ง ผู้มีชื่อยกใจกลัวทั้งกระบือพากันวิ่งหนีไป อ้ายเพื่อนกับพวกพากันไล่ฝูง
 กระบือ ๒๑๑ กระบือ ของนายแก้วไป แต่กระบือที่เหนียวล้าอ้ายเพื่อนพวกอ้ายเพื่อนทั้งเสีย
 ตามทางประมาณ $\left. \begin{array}{l} ๕๐ \\ ๖๐ \end{array} \right\}$ กระบือ ยังเหลือกระบืออยู่กระบือผู้เมีย ๑๕๐ กระบืออ้ายเพื่อนพวก
 อ้ายเพื่อน เอากระบือแบ่งปันกัน อ้ายเพื่อนได้กระบือผู้เผือกกระบือผู้ดำรวม ๗ กระบือ
 อ้ายกล้าได้ ๑๐ กระบือ อ้ายปลอดได้ ๑๔ กระบือ อ้ายเทศได้ ๑๓ กระบือ อ้ายจรได้ ๑๒

กระบือ อ้ายพุดได้ ๑๓ กระบือ อ้ายแพได้ ๗ กระบือ อ้ายยวนได้ ๑๐ กระบือ อ้ายเพิ่มได้ ๑๓ กระบือ อ้ายหว่าได้ ๑๑ กระบือ อ้ายโพได้ ๔ กระบือ อ้ายบันได้ ๔ กระบือ อ้ายผู้ร้าย สองคนได้คนละ ๑๒ กระบือ อ้ายเพื่อนกับพวกแบ่งปันกระบือกันเสร็จแล้วอ้ายเพื่อนกับพวก อ้ายเพื่อนก็พากันไล่ฝูงกระบือผู้เมียใหญ่น้อย ๑๑๐ กระบือไปขายแขวงเมืองราชบุรี อ้ายเพื่อน อ้ายกล้า อ้ายยวน อ้ายพุด อ้ายหว่า อ้ายเพิ่ม เอากระบือ ๔๐ กระบือไปซ่อนไว้ในป่า

คืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ นายแก้วเจ้าของกระบือกับพวก $\left. \begin{array}{l} ๕ \\ ๑๐ \end{array} \right\}$ คน ถือปืน

ถือดาบบังพากันเอาปืนยิงอ้ายเพื่อนพวกอ้ายเพื่อน ประมาณ $\left. \begin{array}{l} ๕ \\ ๕ \end{array} \right\}$ นัด กระสุนปืนถูก

อ้ายหว่าล้มลงขาดใจตายคนหนึ่ง แล้วทั้งกระบือ ๔๐ กระบือ นายแก้วก็พากันไล่กระบือ ๔๐ กระบือไป อ้ายเพื่อนพวกอ้ายเพื่อนก็พากันเอาศพอ้ายหว่าไปฝังไว้ที่ป่าไผ่หลังบ้านบางตุ้ม แขวงเมืองนครไชยศรี

แต่อ้ายกล้าให้การแปลออกไปว่า อ้ายพลอยได้ส่วนแบ่งปันกระบือ ๑๒ กระบือ อ้ายแก้วได้ส่วนแบ่งปัน ๑๒ กระบือ แต่อ้ายแพให้การแปลออกไปว่ากระบือของอ้ายแพ ๗ กระบือนั้น ผাগอ้ายแพไปขาย ๖ กระบือ อ้ายแพเอากระบือด้ามกระบือหนึ่งมาแลกกับ กระบือผู้ดำของนายเชยบ้านห้วยทราย แขวงเมืองนครไชยศรี

อ้ายโพ อ้ายบัน ให้การต้องคำกันว่า เดิมปีชวดสัมฤทธิ์ศก อ้ายบันรับจ้างเลี้ยง กระบือนานบางพิล แขวงกรุงเก่า ครั้น ณ ปีชวดสัมฤทธิ์ศกเวลาตีประมาณ ๓ ยามเศษ อ้ายเพื่อน อ้ายกล้ามาที่บ้าน แล้วอ้ายเพื่อน อ้ายกล้า ตามอ้ายบันว่าผู้ใดเลี้ยงกระบืออยู่ที่ทุ่งนาลานเท อ้ายบันบอกว่านายแก้วมีกระบือประมาณ ๒๐๐ เศษ อ้ายบันจะบอกฝูงกระบือให้ แล้วอ้ายบันไปรับเอาตัวอ้ายโพไปคนหนึ่ง แล้วอ้ายเพื่อน อ้ายกล้า อ้ายโพ อ้ายบันกับพวก ไปชุมนุมอยู่ในป่า ครั้นรุ่งขึ้น ๖๑๐ ค่ำปีชวดสัมฤทธิ์ศก เวลาเช้า ๓ โมงเศษ นายแก้ว ให้ผู้มีชื่อ ๔ คนไล่ฝูงกระบือ ๒๐๐ เศษมาเลี้ยงอยู่ที่ทุ่งนาลังศาลาลานเท อ้ายบันกับอ้ายโพ บอกว่าฝูงกระบือ ๒๐๐ เศษนี้เป็นกระบือของนายแก้ว อ้ายบันกับอ้ายโพก็พากันกลับมา แต่

อ้ายบั้นกับอ้ายโพยังหาได้ส่วนแบ่งบั้น ๘ กระบือฝากอ้ายเพื่อน อ้ายกล่าไปขายยังหาได้เงินไม่ และซึ่งพิจารณาได้ความดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล่า อ้ายแห อ้ายโพ คบคิดกันเป็นผู้ร้าย หาประกอบการทำมาหารับพระราชทานโดยถิ่นฐานบ้านเมืองตามภูมิ-
 ล่าเนาเหมือนราษฎรทั้งปวงแต่ที่อันชอบธรรม อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายกล่า อ้ายแห อ้ายโพ
 ผู้ร้ายหากลวงพระราชาอาญาและทุกข์ โทษภัยในอนาคตปรตัยบั้นไม่ อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น
 อ้ายกล่า อ้ายแห อ้ายโพ บังอาจใจพาอ้ายปลอด อ้ายเทศ อ้ายพูด อ้ายจร อ้ายหว่า อ้ายเพิ่ม
 อ้ายพลอย ถือเครื่องศาสตราวุธครบมือกัน ครั้น ณ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก เวลาเข้าประมาณ
 สามโมงเศษ นายแก้วให้ผู้มีชื่อไล่กระบือประมาณ ๒๐๐ กระบือเศษไปเลี้ยงอยู่ที่ทุ่งนาหลัง
 ศาลาลานเท อ้ายเทศกับอ้ายผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้เห็นกระบือ อ้ายเทศจึงเอาปืนยิงผู้มีชื่อที่เลี้ยง
 กระบือของนายแก้วนัดหนึ่ง ผู้มีชื่อตกใจกลัวทั้งกระบือวิ่งหนีไป อ้ายผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้พากันไล่
 ผูกกระบือ ๒๑๑ กระบือของนายแก้วไป แต่กระบือที่เหน้อยลำประมาณ $\left. \begin{array}{l} ๕๐ \\ ๖๐ \end{array} \right\}$ กระบือทั้ง

เสียตามทางบ้าง แต่กระบือที่มีได้เหน้อยลำนั้นอ้ายผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้พากันไล่ไปชุ่มช่อนและไป
 ซื่อขายแลกเปลี่ยนเป็นอาณานิคมประโยชน์นายแก้วเจ้าของกระบือตามไปทันเข้า นายแก้ว
 พวกนายแก้วจึงเอาปืนยิงถูกอ้ายหว่าผู้ร้ายขาดใจตายคนหนึ่ง อ้ายผู้ร้ายจึงทั้งกระบือ ๔๐
 กระบือพากันวิ่งหนีไปเช่นนี้ อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายแห อ้ายกล่า ล่วงพระราชอาญา
 มีความผิดเป็นมัจยมโทษ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะเอาพิภคโคกระบือขึ้นตั้งปรับไหมอ้ายมีชื่อ
 ผู้ร้ายทั้งนี้ โจทก์ผู้เจ้าของกระบือก็หาได้ติดตามมาฟ้องร้องว่ากล่าวและทำคำกฎหมายตราสิน
 รูปพรรณกระบือไม่ ขอพระราชทานให้ยกข้อปรับไหมอ้ายผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้เสีย

ต้องบทให้หมายไปถึงกรมพระสุรัสวดีให้สักอักษรไว้ที่หน้า อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น
 อ้ายแห อ้ายกล่า ผู้ร้ายว่าเป็นผู้ร้ายลักกระบือ ให้ลงพระราชอาญาเขียน อ้ายเพื่อน อ้ายบั้น
 อ้ายแห อ้ายกล่า คนละ ๒ ยก คนละ ๖๐ ที ส่งตัวอ้ายเพื่อน อ้ายบั้น อ้ายแห อ้ายกล่า
 ไปจำไว้ ณ กุฎตามโทษ แต่อ้ายโพผู้ร้ายอีกคนหนึ่งนั้นตายเสียในกองลหุโทษคนหนึ่ง

แต่أيแก้ว أَيพุฒ أَيเทศ أَيจระ أَيยวน أَيปลอด أَيเพิ่ม أَيพลอย
กับأيผู้ร้ายมีชื่อที่ต้องคำชดนั้นผู้ว่าราชการเมืองกรมการกรุงเก่าจับตัวยังหาได้ไม่ ขอ
รับพระราชทาน ตรเจ้ากระทรวงไปถึงผู้ว่าราชการเมืองกรมการให้สืบจับผู้ร้ายมีชื่อทั้งนี้มา
พิจารณา ถ้าผู้รักษาเมืองกรมการสืบจับชำระได้ความประการใดให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเก่า
ข้าพระพุทธเจ้าจะได้รับใส่เกล้าปรึกษาต้งบทปรับโทษأيผู้ร้ายขึ้นกราบบังคมทูลทรงทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อครั้งหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

สำเนาที่ ๑๗๖๔๓ รับวันที่ ๔ มีนาคม ๑๑๔

ที่ ๑๔๐/๖๖๒

ซึ่งผู้พิพากษาศาลราชทัณฑ์พิณท วานบทปรับโทษأيเพื่อน أَيกล้า أَيบัน
أيแห ผู้ร้ายกับพวก ลักไล่ฝูงกระบือ ๒๑๑ กระบือของราษฎรที่ตำบลลานเท แขวงกรุงเก่า
มานั้น ได้ตรวจตลอดแล้ว เห็นว่าأيผู้ร้ายรายนี้ เป็นผู้ร้ายปล้นกระบือแล้วทำอันตรายแก่
เจ้าของ ควรให้จำคุกأيเหล่านี้มีกำหนดคนละ ๑๐ ปี แต่โทษเขียนแลศกหน้านั้นให้ยกเสีย
ข้อความนอกจากนี้ให้คงตามคำพิพากษาจทุกประการ

พระที่นั่งจักรกริมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๔

(ทรงเซ็นลายพระราชหัตถ์)

สยามินทร์

เชิงอรรถ

- (๑) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง, จ.ศ. ๑๒๓๖), หน้า ๔๘
- (๒) คำจารึกในหิรัญบัฏ, บทบัญญัติ เล่มที่ ๓๒ ตอนที่ ๓, (พ.ศ. ๒๕๑๔), หน้า ๓๗๓
- (๓) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, ๒๔๗๐) หน้า ๓๓
- (๔) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และงานทางปกครองของพระองค์, (กรุงเทพฯ : ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย, จัดพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๑๑๔
- (๕) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๒๒๓
- (๖) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายเล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กองลูกโทษ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ร.ศ. ๑๒๓), หน้า ๒๐๗
- (๗) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๕๑
- (๘) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้าเดิม
- (๙) พระราชบัญญัติกระบวนวิธีพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. ๑๑๕ มาตรา ๘, มาตรา ๕๖
- (๑๐) หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดิเรกสาร, ๒๔๙๙), หน้า ๑๙
- (๑๑) การยุติธรรม, นิติสาร, ปีที่ ๖, (พ.ศ. ๒๔๗๖), หน้า ๕๑๓
- (๑๒) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า ๓๒
- (๑๓) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๘๕
- (๑๔) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๒๒
- (๑๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๗

- (๑๖) ร้อยตำรวจโทเสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
เดลิเมล์, ๒๔๗๘), เล่ม ๒, หน้า ๕๓
- (๑๗) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑๑
- (๑๘) แผนกเก็บ, กองกลาง, กระทรวงยุติธรรม
- (๑๙) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑๔
- (๒๐) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้าเดิม
- (๒๑) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์,
๒๕๐๘) หน้า ๔๘๖
- (๒๒) “ต่อ” ในที่นี้ เข้าใจว่าหมายถึงทำพิธี (ด้วยการดำน้า, ลุยเพลิง)
- (๒๓) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑๔
- (๒๔) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๒๒
- (๒๕) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๖๒๓
- (๒๖) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๕๒๓-๕๒๔
- (๒๗) ร้อยตำรวจโทเสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
เดลิเมล์, ๒๔๗๘), เล่ม ๑๒, หน้า ๑๔๓
- (๒๘) ร้อยตำรวจโทเสถียร ลายลักษณ์, เรื่องเดิม, หน้าเดิม
- (๒๙) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๓๐๖
- (๓๐) ตั้งขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗), ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๒๘๙
- (๓๑) เสถียร ศกุนตเสถียร, ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับพัฒนาการ, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญ-
ทัศน์ แผนกการพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๖๓๐
- (๓๒) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชา-
ธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า ๒๗
- (๓๓) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชา-
ธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า ๒๔
- (๓๔) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชา-
ธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า ๒๖

- (๓๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายเล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กองกลุโษ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ร.ศ. ๑๒๓), หน้า ๓๔๕
- (๓๖) สุจริต ถาวรสุข, พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฎ์, บทบันทึก เล่มที่ ๓๓ (พ.ศ. ๒๕๑๙), หน้า ๖๑๐
- (๓๗) สุจริต ถาวรสุข, เรื่องเดิม, หน้า ๖๐๒
- (๓๘) แผนกเก็บ, กองกลาง, กระทรวงยุติธรรม
- (๓๙) สุจริต ถาวรสุข, เนติบัณฑิตรุ่นแรกของไทย, บทบันทึก เล่มที่ ๒๕, (พ.ศ. ๒๕๑๑), หน้า ๗๔๑
- (๔๐) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, เรื่องเดิม, หน้า ๒๗๔
- (๔๑) หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๒๑๙
- (๔๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๒
- (๔๓) การยุติธรรม, เรื่องเดิม, หน้า ๖๑๖
- (๔๔) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, หน้า ๒๗๗
- (๔๕) สุจริต ถาวรสุข, การจัดศาลหัวเมืองครั้งแรก, กระทรวงยุติธรรม ฯ จัดพิมพ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๓๖-๖๓
- (๔๖) สุจริต ถาวรสุข, เรื่องเดิม, หน้า ๒๑
- (๔๗) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายเล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กองกลุโษ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ร.ศ. ๑๒๓), หน้า ๑๒๙, ๗๑๐
- (๔๘) หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๗
- (๔๙) สุจริต ถาวรสุข, คำกราบบังคมทูลฉบับแรกของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, บทบันทึก, เล่มที่ ๓๓, (พ.ศ. ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๘
- (๕๐) สุจริต ถาวรสุข, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๖
- (๕๑) เข้าใจว่าต่อมาเป็นหลวงวินิจัยนุญ, (ดู ราชทินนามผู้พิพากษา รวบรวมและเรียบเรียง โดย พระดุลยภรณ์พิทาร์ณ (เชิด บุณนาถ), กระทรวงยุติธรรม ฯ จัดพิมพ์, ๒๕๑๓ หน้า ๕)

- (๕๒) ประกาศแก่พระบรมมณูญาหลวงพิเศษ แลตั้งมณฑลศาลมณฑลพายัพแลศาลมณฑล
มหาราชบุรี, ประกาศพระราชบัญญัติแลพระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ ๖, พ.ศ.
๒๔๕๙, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๕๙), หน้า ๑๘
- (๕๓) หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๑
- (๕๔) จำนงค์ อมาตยกุล
- (๕๕) แผนกเก็บ กองกลาง, กระทรวงยุติธรรม
- (๕๖) หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑
- (๕๗) หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๖
- (๕๘) ประวิตมหาอำมาตย์ตรี พระยารธรรมสารเวทย์วิเศษภักดี, บทบัณฑิตย, เล่ม ๙,
พฤศจิกายน ๒๔๖๑, หน้า ๔๙๘
- (๕๙) หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๐
- (๖๐) เข้าใจว่าคือ หลวงยุติศาสตร์โกศล (เขียว พัทธยุติ) (ดูราชทินนามผู้พิพากษา ฯ
หน้า ๖)
- (๖๑) ราชกิจจานุเบกษา บัญลศักราช ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๓๔), พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางเศรษฐบุตรศิริสาร (เวียน เศรษฐบุตร), (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์,
๒๔๓๓), หน้า ๑๕๖-๑๖๑

ศาลแลบ้านครึ่งกรุงเก่า

วรา ไวยหงษ์

ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

อันคำว่า สุกมัสตุ นั้น คนโบราณท่านใช้แต่ในท่อนสูงศักดิ์มีความสำคัญยิ่ง
ผู้เขียนในฐานะสามัญชน จึงขอทักทายเคารพต่อท่านผู้อ่านเพียงด้วยคำแปลแห่งถ้อย
คำนั้นว่า ขอความดีความงามจงมีแต่ท่านทั้งปวง

ด้วยความดำริของท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม ได้กรุณาจัดให้คณะผู้พิพากษาศาล
จังหวัดและศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาได้พบปะสนทนากับคณะของผู้เขียนเมื่อต้นเดือน
ธันวาคม ๒๕๒๑ จากการหารือกัน มีความเห็นตรงกันว่า ในมงคลสมัยที่จะทำพิธีเปิดที่
ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่จัดสร้างขึ้นใหม่ สมควรทำหนังสือขึ้นเล่มหนึ่ง รวบรวม
ระบบการศาลในอดีตภาคจนถึงปัจจุบัน กับรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับที่ตั้งที่ทำการศาล
ในจังหวัดนั้นนับแต่สมัยโบราณจนถึงกาลบัดนี้อีกด้วย ทั้งนี้โดยประโยชน์ ๒ ประการ คือจะ
ได้เป็นบรรณาการแก่ท่านที่มาในงานพิธีเปิดศาลประการหนึ่ง และเพื่อเป็นเอกสารหลักฐาน
ในการค้นคว้าศึกษาสืบไปประการหนึ่ง

ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแจ้งว่า ได้ติดต่อขอความ
ร่วมมือไปยังกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเรียบเรียงประวัติศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งทาง
กรมศิลปากรก็ได้มีความเอื้อเฟื้อต่อราชการศาลยุติธรรมอย่างยิ่ง จัดทำให้แล้ว คณะของ
ผู้เขียนได้อ่านข้อความเรียบเรียงของกรมศิลปากรแล้ว เห็นว่าได้บรรยายประวัติศาลจังหวัด
พระนครศรีอยุธยาไว้โดยถูกต้อง ประกอบด้วยข้อมูล ข้ออ้างอิงทั้งหมด มีคุณค่าอย่างยิ่ง
เป็นทำนองสังเขปข้อความในอดีตซึ่งมีอยู่มาก เลือกรสรแต่ที่สำคัญพอเข้าใจ หากได้ค้นคว้า
ให้ละเอียดเพิ่มเติมให้ยิ่งขึ้นไป จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาให้ได้แนวทางประกอบกันหลาย
ทาง จึงตกลงกันว่า จะพยายามรวบรวมประวัติทั้งสองสาขาให้มีความละเอียดตามกำลังและ

เวลาที่จะอำนวยให้ โดยเฉพาะข้อเขียนในสาขานี้ รวบรวมเกี่ยวกับศาลเมืองกรุงเก่า เพื่อเข้าใจได้ง่ายจะได้ลำดับเรื่องที่ตั้งศาลเมืองกรุงเก่า นับแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเมื่อก่อนเสียกรุงตอนหนึ่ง และในสมัยรัตนโกสินทร์อีกตอนหนึ่ง ดังต่อไปนี้

๑. ศาลหลวงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา

ตามหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๓ ว่าด้วยตำนานกรุงเก่า กล่าวถึงศาลหลวงว่า ศาลาลูกขุนนอก คือ ศาลหลวง คงอยู่ภายในกำแพงชั้นนอกไม่สู้ห่างนัก คงจะอยู่มาทางตอนใกล้กำแพงด้านริมน้ำ ด้วยในที่นี้ เมื่อขุดวังได้พบดินประจำผูกสำนวน มีตราเป็นรูปต่าง ๆ และบางก้อนก็มีรอยหยิกเล็บมือ ศาลหลวงคงจะถูกไฟไหม้เมื่อกรุงเสียดินประจำผูกสำนวนจึงสุกเหมือนดินเผา มีสระน้ำอยู่หน้าศาลาลูกขุนใน สระน้ำนั้นในจดหมายเหตุซึ่งอ้างว่า เป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัด ว่า เป็นที่สำหรับพิสูจน์ลูกความให้ดำนน้ำในสระนั้น พระยาโบราณราชธานินทร์ ผู้รวบรวมตำนานกรุงเก่าลงความเห็นว่า สระน้ำในพระราชวังชั้นในมีสระเดียว คือ สระหนองหวายมีน้ำน้อยพอแต่ขังไว้ใช้ในพระราชวังเข้าใจว่าการดำนน้ำพิสูจน์ลูกความ พิสูจน์กันในแม่น้ำใหญ่ เพราะตามโองการที่อาลักษณ์อ่านก็มีแต่แข่งให้ศิสาจะแซ่ เจือกู เข้าทำอันตรายแก่ผู้กล่าวเท็จ เช่นตัวอย่างบางตอนใน “โองการดำนน้ำ อาลักษณ์อ่าน”(๑)

ฯลฯ

“หลอกหลอนโล่รันรุมท่า ทูบตีอวมอ้า คำรามในพื้นคงคา ให้หุดลุดโลดขึ้นมา จากหลักคลาศคลา มฤชาเอาเท็จเป็นจริง อนึ่งมีเสื่อน้ำอยู่สิง ในถ้ำธารชิง ชวนกันแต่ลวันผีสาวง”

ลงท้ายด้วยบทว่า

“ผู้จริงจงมีไชยศรี ผู้เท็จกระลี พินาฏด้วยพระคงคา”

ข้อควรทราบอีกประการหนึ่งมีว่า เมื่อขุดวัง ได้พบดินประจำผูกสำนวนนั้น คือ เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ได้รื้อเอาอิฐจากวังเก่าในกรุงเก่าที่รกร้างแล้วไปสร้างป้อมปราการ สร้างวัดในกรุงเทพมหานครต่อมา(๒)

หลักฐานตามกฎหมายตราสามดวง แสดงให้เห็นว่า ผู้พิพากษาตราการมีมาแต่โบราณครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แลขุนศาลตราการเหล่านั้นทำงานในพระราชวัง ถือเป็นพระราชภาระแห่งพระมหากษัตริย์ ทรงปกป้องรักษาความยุติธรรมตลอดมาทุกกาลสมัย

๒. ศาลเมืองกรุงเก่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ประวัติศาลเมืองกรุงเก่าอันเป็นชื่อเดิมของจังหวัดพระนครศรีอยุธยานี้ พิจารณาที่ตึกที่ทำการของศาลแล้วแยกได้เป็นสองสมัย คือ สมัยที่ยังอยู่ในพระราชวังจันทร์เกษม และสมัยก่อสร้างที่ทำการถาวรนอกพระราชวังจันทร์เกษม มีประวัติโดยลำดับดังนี้

ก. ศาลในพระราชวังจันทร์เกษม

นามวังจันทร์นั้น พระยาโบราณราชธานินทร์ให้ความเห็นว่า น่าจะเอาอย่างชื่อวังเก่าที่เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองตำแหน่งพระมหาอุปราชครองอยู่ ครั้นพระมหาอุปราชหรือวังหน้ามารวมอยู่ในกรุงศรีอยุธยา จึงเรียกวังเป็นชื่อวังจันทร์ เดิมคือพระราชวังจันทร์บวร^(๓) เมื่อกรุงศรีอยุธยาทำลายแล้ว วังกร้างว่างเปล่าอยู่ ภายหลังมีราษฎรทำไร่ปลูกต้นน้อยหน่า มาในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. ๗๔ (พ.ศ. ๒๔๐๓) โปรดให้สร้างพระราชวังจันทร์ขึ้นใหม่ทั้งหมด (เว้นแต่หอพิชัยสถลภรณ์คงเป็นตามรูปเดิม)^(๔) สำหรับไว้เป็นที่ประทับเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสกรุงเก่า สร้างพระที่นั่งพิมานรัตยา พลับพลาจตุรมุข มีโรงละครอยู่หน้าพลับพลาจตุรมุขนั้น โรงละครต่อมาใช้เป็นโรงทหาร ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงสร้างพระราชวังบางปะอินสำเร็จแล้ว จึงไม่ทรงใช้พระราชวังจันทร์เกษม วังว่างลงจนพลับพลาจตุรมุขชำรุด โปรดให้พระยาชัยวิชิต (นาค ณ บ่อมเพชร) ซ่อมแซมครั้งหนึ่ง โปรดเกล้าพระราชทานพระที่นั่งพิมานรัตยา พลับพลาจตุรมุขกับแถวทิมคด เป็นที่ว่าการมณฑลกรุงเก่า ให้ย้ายโรงทหารออกจากกำแพงวังโรงละครเดิม หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องอยู่ หน้าพลับพลาจตุรมุขโปรดให้เป็นที่ทำการศาลมณฑลกรุงเก่า วันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งพิมานรัตยา ทรงพระกรุณาพระราชทานพระฤกษ์เปิดให้เป็นที่ว่าการมณฑลกรุงเก่า และศาลมณฑลกรุงเก่าแต่บัดนั้น

ที่ทำการศาลตั้งอยู่ในกำแพงพระราชวังจันทร์เกษมด้วยพระบารมีแห่งพระมหากษัตริราชเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระมหากษัตริย์คุณ ซึ่งราชการศาลยุติธรรมเกิดไว้นือศรีเกล้า

บ. ศาลนอกพระราชวังจันทร์เกษม

ราชการศาลยุติธรรมได้อาศัยสถานที่ในพระราชวังจันทร์เกษมเป็นที่ตั้งศาล แม้โดยพระบรมราชานุญาต ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า เป็นการชั่วคราว รวมทั้งที่ว่าการมณฑลกรุงเก่าในสถานที่นั้นก็อยู่ในฐานะเดียวกัน นับแต่สมัย ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ซึ่งได้จัดตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นแล้ว ทางราชการกระทรวงพยายามปรับปรุงระบบการศาลในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ด้านหัวเมืองเริ่มจัดในมณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลแรก ข้อเขียนส่วนนี้จะบรรยายเฉพาะที่เกี่ยวกับการสร้างบ้านพักและที่ทำการศาลกรุงเก่า มีข้อสังเกตว่า การสร้างตึกที่ทำการศาลกรุงเก่าต้องใช้เงินมาก การสร้างบ้านพักผู้พิพากษาใช้เงินน้อยกว่า ตามหลักฐานจึงปรากฏว่า ก่อสร้างบ้านพักผู้พิพากษาได้ก่อนที่ทำการศาลซึ่งยังอยู่ในพระราชวังจันทร์เกษมไปพลางก่อน ดังนั้น เพื่อให้เป็นไปโดยลำดับ จะได้เรียบเรียงว่าด้วยการสร้างบ้านพักผู้พิพากษาเป็นเบื้องต้น ดังนี้

บ้านพักผู้พิพากษากรุงเก่า

หลักฐานมีว่า ใน ร.ศ. ๑๒๑ พระจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ (ล่อ ไกรฤกษ์ บรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย คือ ท่านเจ้าพระยามหิธร) ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม ได้จัดซื้อที่ดินตำบลเกาะลอยในเมืองกรุงเก่า สร้างบ้านพักผู้พิพากษาขึ้นไว้ ๑ หลัง^(๕) ความเดิมปรากฏว่า ในสมัยนั้นกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เสด็จในกรม ฯ รับสั่งกับพระจักรปาณิศรี ฯ ในตอนบ่ายวันหนึ่ง ว่าต้องจัดหาที่ดินเพื่อสร้างศาลมณฑลกรุงเก่าให้เป็นที่เหมาะสม ทรงมอบให้พระจักรปาณิศรี ฯ ดำเนินการ พอ

เลิกงานวันนั้น พระจักรปาณี ๖ ขึ้นรถไฟไปกรุงเทพฯ นำเงินส่วนตัวไปด้วยราว ๑๐๐ ชั่ง ท่านไปหาคนรู้จัก ถามว่ามีที่ใด ๆ ในเมืองสำหรับจะสร้างศาลบ้างหรือไม่ บุคคลผู้นั้นตอบว่า เห็นมีที่ติดอยู่แปลงหนึ่งริมแม่น้ำ แต่ไม่แน่ว่าเจ้าของจะขาย พระจักรปาณี ๖ จึงขอให้เชิญเจ้าของที่ไปพบท่านที่ดำเนินักข้าหลวงเทศาภิบาลในคืนวันนั้นให้ได้ เพราะท่านจะไปเฝ้าเยี่ยม กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (เลื่อนเป็นกรมขุน ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นพระอนุชาของกรมขุนศิริราชสังกาศ) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเทพฯ ในคืนนั้น พอดตกกลางคืนประมาณ ๒ ทุ่ม เจ้าของที่ดินไปพบพระจักรปาณี ๖ ที่ดำเนินักเทศา และตกลงขายที่โดยไม่ติดเงื่อนไข จึงทำหนังสือสัญญาซื้อขายและชำระเงินกันเสร็จต่อหน้าองค์เทศา ๖ ในคืนวันนั้น รุ่งเช้าพระจักรปาณี ๖ ขึ้นรถไฟลงกลับกรุงเทพฯ ๖ หมดเวลาทำงาน รีบไปกราบทูลท่านเสนาบดีให้ทรงทราบ^(๖) นี่เป็นตัวอย่างความฉับไวในการบริหารงาน แต่ตามประวัติการสร้างศาลที่ดินที่ซื้อรายนี้ทำเป็นบ้านพัก ส่วนที่ดินที่สร้างศาลจะได้กล่าวถึงต่อภายหลัง

ความปรากฏจากหนังสือราชการ พระศิริศาสตร์ประสิทธิ์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเทพฯ (สุหรัย วัชรภักย์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาพิจารณาปริชามาตย์มานวธรรมศาสตร์สุปรีชา ใน พ.ศ. ๒๔๕๕) แจ้งมายังพระธนกัจรัสฯ ปลัดบัญชากระทรวงยุติธรรม^(๗) ซึ่งน่าจะเทียบได้กับผู้อำนวยการกองคลังสมัยปัจจุบัน ความว่า เมื่อครั้ง ร.ศ. ๑๒๑ พระจักรปาณี ๖ ปลัดทูลฉลองได้มาซื้อที่ดินตำบลเกาะลอย ปลูกบ้านพักผู้พิพากษาไว้ ๑ หลัง คือบ้านพักอธิบดีผู้พิพากษาอยู่อาศัย ตามความดำริของกระทรวงยุติธรรมจะให้สร้างบ้านพักผู้พิพากษาเพิ่มขึ้นอีกนั้น ที่ว่างแปลงเดียวกันถัดบ้านพักอธิบดีผู้พิพากษาก็มี แต่ผู้พิพากษหลายคนร้องว่าใกล้ป่าช้าวัด ตามแผนที่แสดงไว้คือวัดแค เป็นที่เปลี่ยว กันดารน้ำ เว้นจากที่นั่นแล้ว มีอีกที่เป็นที่หลวงริมกำแพงเมือง เดียวนี้กำแพงรื้อแล้ว มีถนนริมแม่น้ำ ห่างศาลมณฑลมาทางทิศตะวันออก ๒๕ เส้น แม้ใกล้หน่วยผู้พิพากษาก็พอใจ และพระยาโบราณบุรณรักษ์ (พร เดชะคุปต์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาโบราณราชธานินทร์) ผู้รั้งปลัดเทศาภิบาลมณฑลกรุงเทพฯ ก็มีความยินดีให้มีบ้านพักผู้พิพากษาลงในที่นั้น

การติดต่อหลายฝ่ายล่วงเลยมานาน ๕ เดือนเศษ ถึงเดือนมิถุนายน ร.ศ. ๑๒๓ ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรมทำหนังสือขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น

จันทูรินฤนารถ (เลื่อนเป็นกรมพระ ฯ ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙) อธิบดีกรมตรวจและ
กรมสารบาญชีในสมัยนั้น ของบประมาณสร้างศาลและบ้านพักผู้พิพากษาที่ “เมืองกรุงเก่า
เมืองอ่างทอง เมืองสิงคบุรี เมืองฉะเชิงเทรา” ตามวิธีเรียกชื่อในสมัยที่ทำหนังสือ^(๔) ผล
สำเร็จเพียงบางส่วน กระทรวงยุติธรรมแจ้งไปยังอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าว่า
กระทรวงยุติธรรมตกลงจ้างเหมาเงินจงบ้างแก่ “ปลุกเรือน และครัว สำหรับผู้พิพากษา
เมืองอ่างทอง ๒ หลัง ถ้าเงินจงบ้างมาถึง ท่านต้องกะที่ดินที่จะปลูกสร้างนั้น ให้ท่านเป็นผู้ตรวจ
ดูการท่งปวงให้ถูกต้อง” ส่วนวนถ้อยคำสมัยกรุงเก่าใช้อย่างนี้

เงินจงบ้างแก่ผู้รับเหมาเป็นใคร จึงได้รับเหมาก่อสร้างทางไกลได้เพียงนั้น สืบ
ประวัติได้ความจากประวัติท่านเจ้าพระยามหิธร ความว่า

“ในสมัยที่กรมหลวงราชบุรี ฯ ทรงเป็นเสนาบดี และเจ้าพระยามหิธรเป็นปลัด
ทูลฉลองนั้น ได้มีการก่อสร้างศาลขึ้นตามหัวเมืองหลายแห่ง ศาลเหล่านี้ส่วนมากเป็นตึก
หรือเรือนไม้ชั้นเดียว ด้านหน้าตอนบนมีหน้ากระบัง และมีตราแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ ๕
ศาลแบบนี้มีอยู่มากที่สุดในภาคกลางของประเทศ ผู้ที่รับเหมาก่อสร้างศาลและบ้านพัก
ผู้พิพากษาในสมัยนั้นเป็นจีนกว้างตั้ง ๒ คน เรียกว่า เจ้าแก้งและเจ้าแก้ง เจ้าแก้ง
เข้าบ้านและโรงเลื่อยอยู่ในที่เจ้าพระยามหิธร ตำบลตึกแดง จังหวัดธนบุรี ซึ่งได้รับมรดก
จากพระยาเพชรรัตน (โมรา ไกรฤกษ์ บิดาของเจ้าพระยามหิธร) ดร. ชุนยัดเซ็น หัวหน้า
พวกเก๊กเหม็ง คือพวกปฏิวัติ โค่นระบอบราชาธิปไตยในประเทศจีน เคยมาพักอาศัย
อยู่ที่บ้านเจ้าแก้งนี้ เมื่อพวกเก๊กเหม็งทำการปฏิวัติสำเร็จ ได้ยกย่องเจ้าแก้งเป็น
ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงปกครองผู้หนึ่ง ได้รับเงินเลี้ยงชีพตลอดชีวิต และในที่สุดไปตายที่
ประเทศจีน แต่มีบุตรทำราชการในตำแหน่งสำคัญในประเทศไทย”^(๕)

ที่ได้ยกเรื่องราวของเจ้าแก้งขึ้นมาเล่านี้ เพื่อเป็นตัวอย่างในทางที่ติงาม กล่าวคือ
แม้ว่าเงินจงบ้างจะเป็นผู้เช่าอยู่ในที่ดินของท่านปลัดทูลฉลอง ผู้มีตำแหน่งสูงในกระทรวงยุติธรรม
แต่เมื่อเจ้าแก้ง หรือเงินจงบ้าง เป็นคู่สัญญารับเหมาสร้างบ้านพักผู้พิพากษา หรือแม้รับเหมา
สร้างที่ทำการศาลดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า เงินจงบ้างไม่เคยได้รับความผ่อนผันเอื้อเฟื้อในการ
รับเหมาเลย มีแต่ถูกเร่งรัดเคร่งครัดอยู่เสมอ เพียงแต่ขึ้นเริ่มลงมือขุดหลุมวางเสาบ้านพัก

ผู้พิพากษา เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓ เตรียมเครื่องมือไปก่อสร้าง อธิบดีผู้พิพากษา ศาลมณฑลกรุงเก่าเริ่มรายงานกระทรวง ฯ ว่า เป็นไม้ที่ ๒ ไม่ใช่ไม้ที่ ๑ ตามสัญญา บอกผู้ดูแลการของเงินจงบผู้รับเหมาแล้ว ว่าไม่มีไม้ที่จะเปลี่ยน ครั้นจะไม่ให้ปลูก ก็เป็นอันไม่สำเร็จ ทางกระทรวงยุติธรรมตอบไปว่า “ให้กองบัญชาชื่อกับผู้รับเหมาแล้ว ให้ดูแลระวังให้ทำการให้ถูกต้องตามสัญญา มิฉะนั้นอย่ายอมให้ทำ ถ้าขึ้นทำให้บอกมา จะได้เลิกสัญญาเสีย” ดังนั้นเป็นต้น

ขึ้นชื่อว่าก่อสร้างทางราชการแล้ว ผู้พิพากษาหลายท่านที่เคยควบคุมการสร้างศาล สร้างบ้านพักราชการ คงจะทราบดีว่า อย่างนี้ก็ขัดข้อง อย่างนั้นก็ขาด ควรเพิ่มเติมตัดทอนอะไรต่ออะไรหลายอย่าง ซึ่งล้วนแต่ขัดข้อง ไม่สะดวก ตัดสินใจเองไม่ได้ ต้องหารือกระทรวง รวมชอมกับผู้รับเหมา หรือแม้ที่สุดขัดใจกันก็มี บ้านพักสองหลังที่วั้น มีรายการเพิ่มเติมโดยอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่ารายงานกระทรวงยุติธรรม ว่า เรือนสองหลังแล้วเสร็จ ทาสีเกือบเสร็จ แต่อยู่ในที่ทำเลน้ำท่วมถึง ระหว่างเรือนใหญ่ถึงครัวไฟ จำต้องมีพื้นแลหลังคาต่อกัน ต้องจ้างเหมาเงินจงบทำ หลังละ ๑๕๖ บาท ๔๘ อัฐ สองหลังเป็นเงิน ๓๑๓ บาท ๓๒ อัฐ เดิมบ้านไม่มีรั้ว และสะพานทำน้ำมีเฉพาะบ้านอธิบดีผู้พิพากษา ผู้พิพากษารังเกียจที่จะให้คนใช้เดินไปมาในบ้านอธิบดี จึงขอทำรั้วและสะพานต่อจากมุมรั้วบ้านอธิบดี ฯ เป็นเงิน ๙๐๐ บาท ๓๒ อัฐ รวมเป็นเงิน ๑,๒๑๔ บาท ขอจ่ายจากเงินเหลือจ่ายของศาลเมืองกรุงเก่า

การก่อสร้างบ้านพักจึงสำเร็จทั้งสองหลังด้วยประการ ฉะนี้

หมดเรื่องบ้านพักเรือนสองหลังแล้ว ยังมีเรื่องแพ เรื่องมีว่า เมื่อเงินจงบสร้างบ้านพักเสร็จเรียบร้อยแล้ว อธิบดีผู้พิพากษาจัดให้หลวงธรรมาทรรอฎิจารณ์ และหลวงราชฐานธนะพิเนตร ผู้พิพากษาเข้าพัก อ้างว่าทั้งสองท่านเคยอยู่แพ ได้รับความลำบากมาก่อนผู้พิพากษาอื่น ซึ่งอยู่ประจำศาลเมืองกรุงเก่า ข้อหาหรือต่อกระทรวงคือแพ ๒ หลังที่ผู้พิพากษาสองท่านเคยพัก จะให้ขาย ให้ซ่อมไว้ใช้ในราชการ หรือจะย้ายไปที่อื่น แพชำรุดมากเพราะเรือที่หนุนแพผุ ถ้าไม่ให้ขายต้องซ่อม แพละ ๑๖๐ บาท ถ้าไม่ซ่อมแพจะจม

จะเสียหายอีกมาก กรณีทำนองนี้กระทรวงยุติธรรมมีความเห็นยาวนานเป็นประเพณีอันดีมาแล้ว สั่งว่า “เอาไว้สำรวจราชการให้ท่านคิดอ่านซ่อมแซมให้ดีขึ้น”

ตามธรรมดาที่บ้านเรือนหลังคารั่วยังประทุงพังกออาศัยได้ แต่แพร่วนั้นไม่ได้ แพรบ้านพักผู้พิพากษาเมืองกรุงเก่าว่าง ๒ หลัง มีคนอยู่ ๒ หลัง โปะที่หนุนแพรชำรุดมาก ต้องเกณฑ์นักโทษวันวันละ ๒ ครั้ง สี่เพิ่มโปะหนุน ๑๕ โปะ ค่าซ่อมโปะละ ๔๐ บาท เป็นเงิน ๖๐๐ บาท

กระทรวงยุติธรรมได้ทำหนังสือทบทวนไปยังศาลมณฑลกรุงเก่าอีกว่า เดิมว่าจะซ่อมสองหลัง ครั้นบัดนี้เป็นแพ ๔ หลัง เป็นด้วยอะไร ทำหนังสือเช่นนี้เสียค่า “ตัวไพบรณีย์ ๑๒ อัฐ” มาตรการเงินสมัยนั้น ๖๔ อัฐ เป็น ๑ บาท^(๑๐) ที่สุดได้ความว่าในคราวนั้นได้เงินซ่อมแพเพียงสองแพ ศาลมณฑลอยุธยาจัดให้นายเสียน ยกกระบัตรศาลเป็นผู้มารับเงินจากกระทรวง

เวลาล่วงไปปีเศษ กระทรวงยุติธรรมแจ้งไปยังศาลมณฑลกรุงเก่า ว่า ได้นำความกราบทูลเสนาบดีแล้ว ขอแพสองหลังที่ซ่อมเสร็จทำเป็นที่พักผู้พิพากษาหัวเมือง ซึ่งเข้ามากรุงเทพ ฯ

แพสองหลังนั้นนับว่ายุ่งมาก มีเหตุแทรกซ้อนตามมา พระยาโบราณบุรานุรักษ์ทรงมาว่า แพ ๔ หลังเป็นของที่ว่าการมณฑล ได้จัดให้ข้าหลวงพิเศษพัก ๒ หลัง แพรว่างแล้วขอคืน อธิบดีผู้พิพากษามณฑลสอบถามพระมนูเนตรบรรหารผู้รู้เรื่องเดิม รับว่าจริง

คำพิงเพยที่ว่าของหลวงตกน้ำไม่ไหล มีความจริงในสมัยกรุงเก่าโดยแท้ แพของมณฑลกรุงเก่าอยู่ในน้ำ ไม่ไหลไปไหน เก่าแก่ก็บ่ทรงคืนได้ เพราะทุกฝ่ายเคารพกรรมสิทธิ์ของหลวง

ตกลงแพที่จะถอยลงไปกรุงเทพ ฯ ต้องซ่อมแซมเสียใหม่ ศาลมณฑลกรุงเก่าสืบราคาจากนายหลี่เจ็งผู้ชำนาญทำโปะเรือหนุนแพและบุ้งกะสี คิดเรือลำหนึ่ง ๑๗๕ บาท เรือหนุน รวม ๖ ลำ เป็นเงิน ๑,๐๕๐ บาท ทางศาลเห็นว่าสิ้นเปลืองมากกว่าคาดหมาย ขอให้สืบราคาช่างในกรุงเทพ ฯ บางทีจะได้ถูกกว่าช่างเมืองกรุงเก่าบ้าง เมื่อกระทรวงยุติธรรม

ตกลงราคา ๑,๐๕๐ บาทแล้ว ทางศาลมอบให้นายเสียน ยกกระบัตรศาลมารับเงินจากกระทรวง ตามเคย

เรื่องเป็นไปอย่างไรไม่ปรากฏชัด ที่สุดมีการถอยแพมาจากกรุงเทพ ฯ เพียงหลังเดียว และทางกระทรวงยุติธรรมต้องขอเงินคลังเพื่อซ่อมแซมอีก อ้างเหตุผลว่า

“ผู้พิพากษาที่รับราชการอยู่หัวเมืองมีความลำบากมากในเวลาที่ต้องเข้ามา กรุงเทพ ฯ ด้วยไม่มีที่พักอาศัยใครบางคนถึงต้องเช่าที่ไว้ บางคนต้องเร่ร่อนเที่ยวหาที่พักอาศัย ดูไม่เป็นที่สมควรเลย แพที่ได้อาจมาจากกรุงเทพฯ หลังคามุงจากเป็นแบบเก่า โสมเสียมาก ขอเงินซ่อม ๓,๑๕๒ บาท และอาจต้องจ้างคนเผ่าอีกเดือนละ ๒๐ บาท”

ที่อยู่อาศัยเป็นข้อหนึ่งในปัจจัยสี่ เครื่องดำรงชีวิตของคนทั่วไป ผู้พิพากษาแต่โบราณถึงสมัยปัจจุบัน ต้องลำบากเรื่องที่อยู่อาศัยขนาดแพรวต้องวิดน้ำวันละ ๒ เวลาก็มีมาแล้ว ยังจะต้องทนลำบากไปอีกที่สมัยยังกำหนดไม่ได้ เป็นข้อสังเกตประการหนึ่ง เรื่องแพที่พักเมืองกรุงเทพฯ ยังมีอีก แต่พรรณนาความมาเพียงนี้อกรู้สึกเห็นใจสงสาร จึงขอยุติไว้

ก่อสร้างศาลกรุงเทพฯ

เมื่อก่อสร้างบ้านพักเสร็จ ๒ หลัง และถอยแพจากกรุงเทพฯ ไปใช้ที่กรุงเทพ ฯ นั้น เป็น ร.ศ. ๑๒๔ กาลล่วงมาอีก ๓ ปี จึงเริ่มงานสร้างศาลกรุงเทพฯ หลักฐานที่พบเริ่มด้วยพระยาจักรปาณี ฯ (เจ้าพระยามหิธร) ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรมมีหนังสือราชการติดต่อพระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี) ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย อ้างรับสั่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ขอให้ทำความกราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้ทรงโปรดกะที่ที่สมควรสำหรับสร้างศาลกรุงเทพฯ ถ้าหากเป็นที่ลุ่มก็ขอให้ถมดินให้เสียด้วย^(๑๑) ภายในเวลา ๑๒ วัน กระทรวงมหาดไทยตอบตกลง เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงเห็นว่า ที่ที่ข้างวังจันทร์ทางใต้ ระหว่างวังจันทร์กับที่ว่าการหอยเหียนกรุงเทพฯ เป็นที่ที่ควรที่จะสร้างศาล ได้ทรงมีตราถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเทพฯ ให้เตรียมแลถมที่รายนี้ไว้แล้ว โครงการเริ่มต้นสำเร็จลงโดยหนังสือโต้ตอบสั้น ๆ เพียงนี้ แสดงว่าได้มีการติดต่อตกลงส่วนพระองค์ระหว่างท่านเสนาบดีทั้งสองกระทรวงไว้ก่อนแล้ว

ที่พรรคนาซังตันเป็นระยะเดือนสิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗ ถึงเดือนกันยายนศกเดียวกัน หลวงนิติธรรมพิทักษ์ (เจริญ) อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าเริ่มติดต่อข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเพื่อขอให้ถมที่ ฝ่ายกระทรวงมหาดไทยได้ให้ความอนุเคราะห์อย่างยิ่ง เริ่มด้วยแนะนำว่า ระยะเดือนมกราคมน้ำลดแห้งแล้ว สมควรจะลงมือฝังเข็มก่อรากที่ทำการศาล ส่วนที่ถมดินก็จะถมไปพร้อมกัน เป็นการลดค่าแรงฝังเข็ม เพราะถ้าถมดินก่อนจนเต็มแล้ว ฝังเข็มจะเปลืองเวลาและเสียค่าแรงมาก กระทรวงยุติธรรมเริ่มแจ้งความประกวดราคาจ้างเหมาสร้างศาลในเดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๒๗ และได้ทำหนังสือทูลพระบรมวงษ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส อธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาญชี ขอเบิกเงินงบประมาณเพื่อการนี้

มีข้อสังเกตเพื่อการศึกษาในตอนนั้นเล็กน้อย คือระยะนั้นอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาญชี เปลี่ยนจากกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ มาเป็นพระบรมวงษ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสแล้ว แต่ที่ใช้คำว่า “พระบรมวงษ์เธอ” หมายถึงเป็นพระโอรสในพระองค์เจ้ายอดยิ่งยศ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นวังหน้าในสมัยนั้น ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเลี่ยมเล็ก

การประกวดราคาก่อสร้างศาลกรุงเก่า ผู้รับเหมาที่ประมูลได้คือจันจง หรือเถ่าแก่จรงรายเดิม กระทรวงยุติธรรมกำชับไปยังอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่ามีข้อความว่า “แลให้ท่านเป็นผู้ตรวจการทั้งปวงทั่วไป ให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญา.....เวลา.....ถ้าผู้รับเหมาทำการไม่ถูกต้องประการใด ท่านมีอำนาจติเตียนว่ากล่าว ให้ออกถอนทำใหม่ได้ทั้งสิ้น”

ผู้รับเหมาเริ่มมีความขัดข้องตั้งแต่การลงเข็มในเดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘ อ้างว่าตีเข็มตามสัญญา “๒ เมตร ๕๐ เซ็น” นั้น จำเป็นตีเข็มลงไม่ได้ ขอใช้เข็มเพียง ๑ เมตร ๕๐ เซ็น คำวินิจฉัยของกระทรวงยุติธรรมก็คือ “ยอมไม่ได้ ต้องให้ทำตามข้อสัญญา”

ข้อขัดข้องต่อไปว่าด้วยการวางไม้รอดพื้นชั้นล่าง ชั้นบน และการทำห้องบันได อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าเห็นว่าผิดมากยากที่จะยอมผ่อนผันให้ได้ รายการขัดข้องคราวนี้มีมาก จันจงต้องทำหนังสือแจ้งถึง ๔ หน้ากระดาชฟุสสะแกป อ้างความเดิมแต่ครั้งรับเหมาก่อสร้างศาลเมืองเพชร ศาลราชบุรี มิได้เคยถูกทักท้วงต่อว่าอย่างนี้ -

กระทรวงยุติธรรมให้เจ้าหน้าที่ไปทูลหาหรือหม่อมเจ้าอนุชาติผู้ทรงเขียนแบบแปลน ท่านได้ทรงแก้ไขให้เป็นการตกลงกันได้ ปัญหาจึงลุล่วงไปคราวหนึ่ง ล่วงมาถึงเดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๔ การก่อสร้างศาลกะว่าอีก ๖๐ วัน จะเสร็จ ศาลมณฑลกรุงเก่าเห็นว่า อาคารศาลต้องเพิ่มบัลลังก์ ทำคอกตู้พนักงานทำการ ที่พนักงานโทษ พยาน จำต้องรีบทำจึงขอเงินเพิ่มเติม

จนครบกำหนดสัญญาเงินจูงผู้รับเหมาร้องเรียนว่า ก่อสร้างศาลนี้มีรายการเพิ่มเติมมาก บางคราวถูกหักท้วง ระหว่างที่ตกลงกันไม่ได้ต้องหยุดทำงานไปหลายวัน ฝนตกวันยังค่ำ น้ำท่วมก็มี ขอเลื่อนเวลาก่อสร้างไป ๓ เดือน หรือ ๔๐ วัน เกี่ยวกับสัญญาก่อสร้างหรือการเบิกจ่ายเงินเช่นนี้ หอรัษฎากรพิพัฒน์ควบคุมอยู่ อธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาญชีทรงหักท้วงว่า ข้ออ้างความล่าช้าของเงินจูงนั้น รวมความจำเป็นแล้วมี ๗๑ วัน เท่านั้น เงินจูงก็ต้องขี้แจงเข้าไปอีก ว่าทุกอย่างทำตามสัญญาครบแล้ว ที่เสียเวลาเพราะรายการจ้างเพิ่มเติมบ้าง เพียงแต่อักษรจำหน้า (ป้ายชื่อ) ศาล ทำเสร็จแล้วให้ทำใหม่ปั้นตัวหนังสือใหม่ นั่งร้านขึ้นใหม่ เสียเวลา ๕ วัน เป็นต้น

อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล ซึ่งเคยท้วงติงเงินจูงอยู่ร่ำไป คราวที่เงินจูงขอเลื่อนเวลา ท่านอธิบดี ฯ รายงานสนับสุนนว่า “เป็นความจริงของเงินจูง ฯลฯ ไม่ใช่ข้าพเจ้ายอมผ่อนผันกับเงินจูงเกินสมควร หรือเงินจูงทำการอย่างฉะฉาน หามิได้” การขอเลื่อนกำหนดเวลาจึงสำเร็จลงได้

ถึงคราวที่เงินจูงผู้รับเหมายื่นรายการขอเบิกเงินที่ต้องสร้างเพิ่มเติมนอกจากสัญญาเดิม ทางหอรัษฎากรพิพัฒน์หักท้วงมาหลายรายการ ทางอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าก็หักท้วงว่า บางรายการอ้างว่าทำเพิ่มตามที่ศาลให้ทำ บางรายการว่าทางท่านปลัดทูลฉลองบัญชาให้ทำ รวม ๒๔ รายการ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลหักท้วงรวม ๔ รายการ วิถีปฏิบัติราชการของอธิบดีผู้พิพากษาเช่นนี้ แสดงถึงคุณลักษณะของท่านโดยเด่นชัด ว่ามีความซื่อสัตย์ เห็นแก่ประโยชน์ของแผ่นดิน มิได้ย่อท้อว่าอะไรที่ท่านเจ้าคุณปลัดทูลฉลองสั่งแล้วจะท้วงติงมิได้เลย ไม่คำนึงว่าเงินจูงผู้รับเหมารู้จักกับท่านเจ้าคุณสถานใด ท่านเจ้าคุณปลัดทูลฉลอง ก็ประกอบด้วยคุณธรรมอันสูง รับผิดชอบในราชการแยกจากส่วนตัวเด็ดขาด ได้

ซึ่งแจ้งข้อความไปยังหอรัษฎากรพิพัฒน์ และแจ้งไปยังศาลมณฑลอีกด้วย จนการก่อสร้างศาลกรุงเก่าสำเร็จบริบูรณ์

พิธีเปิดที่ทำการศาลกรุงเก่า

เมื่อก่อสร้างศาลกรุงเก่าสำเร็จแล้ว อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลรายงานกระทรวงยุติธรรมว่า เดิมกำหนดจะเปิดที่ทำการใหม่ ในวันที่ ๑ เมษายน ศก ๑๒๙ แต่ไม่สำเร็จ เพราะต้องแก้ไขตามบัญชาของท่านปลัดทูลฉลองอย่างหนึ่ง กับถมดินเดินยังไม่สะดวกอย่างหนึ่ง (เหตุที่ต้องแก้ไขตามบัญชาท่านปลัดทูลฉลองนั้น ท่านเจ้าคุณปลัด ฯ ท่านเขียนตัวดินสอไว้ข้างกระดาษว่า ชัดเอาเปล่า ๆ) จึงกำหนดพิธีขึ้นดังนี้

๑. วันที่ ๓๐ เมษายน ศก ๑๒๙ เวลา ๔ โมงเย็น นิมนต์พระสงฆ์ ๗ รูป เจริญพระพุทธมนต์ และในค่ำวันนั้น เวลา ๒ ทุ่ม ได้เชิญข้าราชการตั้งแต่ชั้นนายอำเภอขึ้นไป และพ่อค้า นายห้าง ทนายความที่กรุงเก่าบางคน เลี้ยงของว่างกับเครื่องดื่ม และมีหีบเสียงให้ฟังด้วย (หีบเสียงคงจะเป็นเครื่องบันเทิงทันสมัยในเวลาและภูมิประเทศนั้นมาก)

๒. วันที่ ๑ พฤษภาคม ศก ๑๒๙ เวลาเช้า ๕ โมง พระสงฆ์ฉันเพล เวลาเที่ยงเป็นฤกษ์เปิดศาล พระยาโบราณบุรานุรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นประธานแล้วมีการพิจารณาพิพากษาคดีอาญา ๑ เรื่อง เวลาบ่าย ๑ โมง มีเลี้ยงอาหารกลางวัน เสร็จพิธี

ข้อความข้างต้นคือพิธีที่จัดทำไปแล้ว รายงานให้กระทรวงทราบ ท่านอธิบดีฯ ได้รายงานความดีความช่วยเหลือของผู้เกี่ยวข้องอีกมาก มีท่านข้าหลวงเทศาภิบาล ท่านผู้พิพากษา ยกกระบัตรศาล นายอำเภอ พ่อค้า ทนายความ สิ่งของที่มีผู้มาช่วย ถ้าเป็นสังวรประดับ ก็ประดับไว้ยังศาล สิ่งใดเป็นไทยทานได้ก็ถวายพระ เงินบริจาคมิ ๒ ประเภท

ประเภทที่ ๑ เงินจากเอกชนทนายความช่วยเหลือ ผู้ให้ความยินดีแท้ไม่ได้มุ่งหมายอย่างหนึ่งอย่างใดในทางชั่วผิด ผู้บริจาคมากที่สุดชื่อนายอู่ เงิน ๔๐ บาท รวมเงินช่วยเหลือประเภทนี้ ๒๒๙ บาท เพื่อความบริสุทธิ์ของศาล ศาลจัดให้นายอู่เป็นหัวหน้านำเงินนี้ไปซื้อนาฬิกา และโคมอย่างทีศาลกะให้ มาไว้ประดับศาล

ประเภทที่ ๒ เงินที่ผู้พิพากษา ยกกระบัตรศาล และหลวงอุไทยทราตร นายอำเภอเสนากลาง ร่วมบริจาค รวมได้ ๒๙๔ บาท เงินนี้ศาลรับไว้ เป็นค่าจัดพิธีเปิด ศาลกรุงเก่า ผู้พิพากษาบางท่าน เช่นหลวงพรทิพย์บรรหาร บ่วยใช้ไปรักษาตัวอยู่กรุงเทพฯ ยังได้จัดหาเครื่องใช้ส่งมาช่วย

สิ่งของที่มีผู้ช่วยงานมีดังนี้

นายเซย ผู้จัดการโรงงานสุรา ช่วยเบียร์เดนหมากหีบใหญ่ ๑ หีบ สุราโรง ๓ เท

มิตเตอร์ชันเดอร์ชัน นายห้างเรือเมล์กรุงเก่า ช่วยจ๊อกแกแล็ต ห่อกระดาษ ๑ หีบ ลูกกวาดเมล็ดใหญ่ ขวดใหญ่ ๑ ขวด

นายไกร พ่อค้าเครื่องบวช ช่วยสะบง ๗ สะบง

นายปลื้ม นายวง ช่วยพิณพาทย์ แกร เครื่องสาย ๒ เวลา

จันจง ช่างทำศาลนี้ ให้โคมไฟกลบอย่างใหม่ ๑ โคม

นายเทียบ ผู้พิพากษารอง ศาลเมืองอ่างทอง ใ้รูปของเธอ ๑ รูป (ครึ่งตัว ขนาดใหญ่)

ขุนหมะธานี นายอำเภอเสนาน้อย ใ้ปฏิทินอย่างเปลี่ยนได้ ๑ สำหรับ

สำหรับรายมิตเตอร์ชันเดอร์ชัน นายห้างเรือเมล์กรุงเก่า นั้น ตามประวัติคือ มิตเตอร์เกรแฮม แชนเดอร์ชัน มีบ้านพักอยู่ติดกับรั้วบ้านท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล กรุงเก่าทางด้านตะวันตก ด้านตะวันออกเป็นตำแหน่งที่ประทับของกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ส่วนพระยาโบราณราชธานินทร์ อยู่เยื้องตำแหน่งนั้นทางฝั่งวังจันทร์เกษม “จ๊อกแกแล็ตและ ลูกกวาด” ที่มิตเตอร์แชนเดอร์ชันนำมาช่วยงาน คงเป็นของหายาก มีหน้ามีตาสมแก่ฐานะ สมัยนั้น

เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตัวเอง ท่านอธิบดีผู้พิพากษาได้แสดงรายจ่ายไว้ด้วย มีดังนี้

๑. สบง ชูปั้นเทียนหมากพลู กับเงินถวายพระสวดมนต์ ๗ องค์ เงิน ๘๔ บาท

๒. ค่าหมากพลู บุหรี่ เลี้ยงพระเลี้ยงคน ๒ เวลา เงิน ๓๔ บาท ๓๗ สต.

๓. ค่าโคมไฟ ๑๐ บาท ๕๐ สตางค์
 ๔. ค่าเลี้ยงของว่างเวลากลางวัน ๑๐๗ บาท ๕๐ สตางค์
 ๕. ค่าเลี้ยงอาหารเวลากลางวัน ๑๕๓ บาท ๗๕ สตางค์
 ๖. ค่าเครื่องคืมต่าง ๆ ๒๘๗ บาท
 ๗. ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด เช่น ค่ารถ ค่าเรือ ๕๗ บาท ๓๕ สตางค์
- รวมรายจ่าย ๗๓๔ บาท ๔๗ สตางค์

เงินที่เอกชนช่วยเหลือได้ส่งให้เขาซื้อสิ่งของมาแทนเงินแล้ว เหลือแต่เงินที่ข้าราชการช่วย ๒๘๔ บาท ดังกล่าวแล้ว ตกลงจึงจ่ายเกินรายได้ ขาดทุนไป ๔๔๐ บาท ๔๗ สตางค์ หลวงนิติธรรมพิทักษ์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่ารายงานว่า “ในส่วนของเงิน ๔๔๐ บาท ๔๗ สตางค์ ที่จ่ายเกินไปนั้น คงเป็นเงินส่วนตัวของข้าพเจ้าออกฉลองพระเดชพระคุณด้วย”

ดังนี้ สำแดงถึงน้ำใจของท่านอธิบดีฯ ผู้เป็นหัวหน้าอยู่ในที่นั้น ว่ามีความรับผิดชอบ มีความเสียสละเป็นอย่างยิ่ง ผู้อ่านบางท่านอาจจะประมาณลำบากว่า เงิน ๔๔๐ บาท สมัยนั้น มีอำนาจซื้อสักเท่าใด พบหลักฐานในเวลาใกล้เคียงกัน หนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ (๑๒) จดไว้ว่า

“วันพุธ ๘๗๔๑ วันจันทร์ แรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย จัตวาศก ๑๒๕๔ วันที่ ๕ ธันวาคม รตนโกสินทร์ศก ๑๑๑

เวลา ๔ ทุ่ม เสด็จออกขุนนาง พระมนตรีพจนกิจ นำบอกกระทรวงมหาดไทย ขึ้นอ่านกราบบังคมทูล ๓ ฉบับ

ฉบับ ๑ บอกกรุงเก่า ว่าตั้งแต่วันที่ ๓๐ ตุลาคม ถึงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน น้ำลดลงคอกคืบสองนิ้ว เข้าทางม้าอำเภอสืบนครใหญ่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ราคาข้าวเปลือกตวงด้วยสัด ๒๕ ทนนาน เกวียนละ ๗ ตำลึง”

เห็นได้ว่าสมัยนั้นราคาข้าวเปลือกเกวียนละ ๗ ตำลึง หรือ ๒๔ บาท เงิน ๔๔๐ บาท ซื้อข้าวเปลือกได้กว่า ๑๕ เกวียน เทียบกับสมัยนี้ ข้าวเปลือกอย่างถูกที่สุดราคาเกวียนละ ๒,๐๐๐ บาท ๑๕ เกวียน เป็นเงินถึง ๓๐,๐๐๐ บาท เป็นภาระอันหนักสำหรับเงินเดือนผู้พิพากษา แต่ท่านอธิบดีฯ ก็ได้จัดงานเปิดศาลกรุงเก่าไปเรียบร้อยแล้ว

รายนามผู้พิพากษาและยกกระบัตรกรุงเก่า

เท่าที่ทราบและรวบรวมได้ในคราวเปิดที่ทำการศาลกรุงเก่า ร.ศ. ๑๒๙

หลวงนิติธรรมพิทักษ์	อธิบดีผู้พิพากษา
หลวงนราชนพวิวัตร	ผู้พิพากษา
หลวงวิบูลย์เนตยาหาร	ผู้พิพากษา
หลวงธำรงราชนิติ	ผู้พิพากษา
หลวงสิทธิศาสตร์พิทักษ์	ผู้พิพากษา
หลวงพรทิพย์บรรหาร	ผู้พิพากษา
ขุนมนูญการพิจิตร	ผู้พิพากษารอง
ขุนราชสารศิลป์	ผู้พิพากษารอง
นายแสง	ผู้พิพากษารอง
นายเทียบ	ผู้พิพากษารอง
นายจำรัส	ผู้พิพากษารอง
นายเสียน	ยกกระบัตรศาล
นายบัน	ยกกระบัตรศาล
นายตาบ	ยกกระบัตรศาล

ขอเขียนว่าด้วยประวัติศาลกรุงเก่าเล่มนี้ ได้รวมข้อสังเกตแบบอย่างการปฏิบัติราชการของท่านบรรพบุรุษการไว้ตามเนื้อหาบางตอน อาจมีความบกพร่อง ผิดพลาดในข้อเท็จจริงได้ ซึ่งต้องเป็นเพราะความรู้อันมีจำกัดของผู้เขียนแต่อย่างเดียวนั้น ขอรับผิดชอบและขอประทานอภัยเป็นประการสุดท้ายแห่งบันทึกนี้

หนังสืออ้างอิง

๑. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒ กฎหมายตราสามดวง ฉบับ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๙๓
๒. ตำนานกรุงเก่า หน้า ๑๗๓ ตำนานวังหน้า หน้า ๑๗
๓. ตำนานกรุงเก่า หน้า ๘๖
๔. คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๒๐๔
๕. หนังสือศาลมณฑลกรุงเก่า ที่ ๕๓/๒๓๓ ลงวันที่ ๙ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒ แผนกเก็บ
กระทรวงยุติธรรม
๖. หนังสือแจกงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าพระยามหิธร พ.ศ. ๒๔๙๙ หน้า ๖๑
๗. หนังสือศาลมณฑลกรุงเก่า ที่ ๕๓/๒๓๓ ลงวันที่ ๙ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒ แผนกเก็บ
กระทรวงยุติธรรม
๘. หนังสือกระทรวงยุติธรรม ที่ ๙/๗๕๓ ลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๓ แผนกเก็บ
กระทรวงยุติธรรม
๙. หนังสือเล่มเดียวกับข้อ ๖ หน้า ๖๙
๑๐. หนังสือประชุมพระราชหัตถเลขา ร. ๕ ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๓๓ สำนักนายกรัฐมนตรี
พิมพ์
๑๑. หนังสือกระทรวงยุติธรรม ที่ ๔๘/๑๑๒๒ ลงวันที่ ๑๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗ แผนกเก็บ
กระทรวงยุติธรรม
๑๒. หนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ร. ๕ พ.ศ. ๒๔๓๕ พิมพ์ในงานศพคุณหญิง
ธรรมสารนิตี หน้า ๑๐๘

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์: รัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา

วิชา มหาคุณ

ผู้พิพากษาประจำกระทรวง

ผู้บรรยายพิเศษ วิชา ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย

คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อพิจารณาเบื้องต้น

ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย นักศึกษากฎหมายมักจะได้รับการบอกเล่าถึงบ่อเกิดแห่งกฎหมายไทยว่ามีที่มาจาก “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” และได้ทราบถึงความสำคัญของ “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” ว่าเป็นหลักกฎหมายที่ตราการจะต้องใช้ในการวินิจฉัยข้อคดีตัดสินคดี แต่ก็มีได้มีการพิเคราะห์และวิจารณ์กันอย่างจริงจังถึงฐานะของ “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” ว่าเหตุใดจึงได้รับการยกย่องอย่างสูงสุด และเนื้อหาของ “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” มีคุณค่าเพียงพอแก่การที่จะได้รับการยกย่องถึงเพียงนั้นหรือไม่ บทความนี้ผู้เขียนได้เขียนขึ้นในฐานะที่เป็นผู้สนใจศึกษาค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์กฎหมาย โดยหวังที่จะให้มีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เพื่อความก้าวหน้าของวิชาการแขนงนั้นนั่นเอง

ประวัติของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายไว้ในพระราชดำรัส พระบรมราชาธิบายแก่ข้าราชการปกครองแผ่นดินว่า “กฎหมายมนุสสารศาสตร์ เป็นต้นเค้าของกฎหมายที่ใช้อยู่ในกรุงสยามนี้ เป็นกฎหมายมาแต่เมืองอินเดีย เอามาใช้เป็นแม่ข้อที่จะได้ตั้งพระราชบัญญัติ”(๑) คำว่า “กฎหมายมนุสสารศาสตร์” ในที่นี้ก็คือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกดังนี้ ก็เพราะคัมภีร์

(๑) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า “ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมนิติศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๔) หน้า ๒๕.

พระธรรมศาสตร์ที่ใช้อยู่ในประเทศไทย เป็นฉบับของ “มนู” หรือที่เราเรียกว่า “มนุสราจารย” หรือ “มโนสาร” ก็เรียก^(๒) มนูหรือมโนสารผู้นี้ได้ออกบวชเป็นฤๅษี และ “เหาะไปยังกำแพงจักรวาล เห็นบาทศัมภีร์พระธรรมศาสตร์อันศัมภีร์ภาพเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาล มีปริณทลที่เท่ากายคชสาร มโนสารฤๅษีจึงกำหนดบาฬินั้นแม่นยำจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นศัมภีร์พระธรรมศาสตร์.....”^(๓)

การรับศัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากอินเดียนั้น มิใช่เป็นการรับเอามาโดยตรง หากแต่ไทยได้ต้นฉบับมาจากมอญหรือรามัญอีกต่อหนึ่ง โดยมอญเรียกชื่อศัมภีร์นี้เป็นภาษาบาลีว่า “ศัมภีร์ธรรมสัทธัม”^(๔) ส่วนมอญนั้นได้ศัมภีร์นี้มาจากอินเดียโดยตรง ทั้งนี้เนื่องจากชาวอินเดียฝ่ายใต้ได้อพยพมาอยู่ในถิ่นแหลมทองตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๒๗ และมีอำนาจปกครองคนพื้นเมือง จนในที่สุดกลายเป็นชนชาติใหม่ คือ ขอม และมอญ ซึ่งได้นำเอาระเบียบแบบแผนที่มีอยู่ในอินเดียมาใช้ในการปกครองบ้านเมือง รวมทั้งศัมภีร์พระธรรมศาสตร์ด้วย ศัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงกลายเป็นรากฐานแห่งกฎหมายของชนชาติต่าง ๆ ในถิ่นแหลมทองไปด้วย

เนื่องจากมอญเป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นศัมภีร์ธรรมสัทธัมของชนชาติมอญจึงดัดแปลงจากหลักในศาสนาฮินดู และการสรรเสริญบูชาพระผู้เป็นเจ้า มาเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อถือในเทวดาบางองค์ของชาวพุทธ ด้วยเหตุนี้เองไทยจึงรับเอาศัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากมอญโดยไม่ขัดเขิน เพราะเป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน และมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่คล้ายคลึงกันนั่นเอง

ตามหลักฐานปรากฏว่าไทยรับเอาศัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาใช้เป็นหลักกฎหมายประจำชาติตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ทั้งนี้ปรากฏจากศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจร

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กฎหมาย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒.

(๓) เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

(๔) ร. แลงการ์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (คำสอนชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๐.

ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๐ ถึง ๒๐๐๐^(๕) ดังจะเห็นได้จากข้อความบางตอนที่กล่าวไว้ว่า “.....ด้วย
ในขนาดในราชศาสตร์ธรรมศาสตร์แล”^(๖) หรือ “.....คนท่านและเอามามีให้พันอาญา
ท่านนั้น ขนาดราชศาสตร์ธรรมศาสตร์.....”^(๗) เป็นต้น

นอกจากนี้ในอาณาจักรล้านนา ซึ่งพระเจ้ามังรายทรงสถาปนาเมืองเชียงใหม่ขึ้น
เป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักร เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕ พระองค์ก็ได้ทรงนำเอาคัมภีร์พระธรรม-
ศาสตร์มาปรับใช้ในการตัดสินคดี เรียกว่า “มังรายศาสตร์” หรือ “วินิจฉัยมังราย”^(๘)
ซึ่งสันนิษฐานกันว่า พระเจ้ามังรายอาจทรงได้รับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากทริภุชชัยซึ่ง
เป็นอาณาจักรของมอญ และใช้เป็นหลักในการพิพากษาอรรถคดี จากนั้นจึงมีการรวบรวม
คำพิพากษาของพระองค์ ตราขึ้นเป็นกฎหมาย เพื่อให้ผู้ปกครองบ้านเมืองยุคต่อมาใช้เป็น
หลักในการวินิจฉัยคดี ดังจะเห็นได้จากในตอนท้ายของมังรายศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า:

“ผู้จักพิจารณาปกครองบ้านเมืองแทนท้าวพระยาให้วุฒิจำริญแก่บ้านเมืองแห่ง
ท้าวพระยา ให้ไพร่ไทยอยู่สุขสำราญชุ่มบาน พึ่งปฏิบัติตามคลองอาณาจักร หลักคำอัน
นี้เกิด ข้อความทั้งหลายเหล่านี้ เป็นโบราณราชศาสตร์แห่งบ้านปองเมืองสืบราชตระกูล
มาแต่ท้าวพระยาทั้งหลายเหล่านี้เป็นมาแล้วแต่ก่อน ได้เสวยเมืองชอบทศราชธรรมมาแต่
ก่อน ตราบเท่าบัดนี้แล”

จึงเป็นที่แน่ชัดว่า พระมหากษัตริย์ของไทยทรงรับเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มา
เป็นหลักในการวินิจฉัยชี้ขาดตัดสินคดีนับตั้งแต่ก่อตั้งอาณาจักรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก สมัย
กรุงสุโขทัย และในอาณาจักรล้านนาของพระเจ้ามังราย

หลักยุติธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้หยั่งลึกลงบนแผ่นดินไทย พระ-
มหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้ทรงยอมรับว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักที่ใช้ในการ

(๕) จารึกหลักที่ ๓๘, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘) หน้า ๒๕-๓๘.

(๖) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

(๗) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

(๘) กร. ประเสริฐ ณ นคร, มังรายศาสตร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียมช้างเครื่องเจริญ, ๒๕๑๔).

พิพากษาอรรถคดี และเป็นที่มาแห่งการบัญญัติกฎหมายใช้บังคับแก่ราษฎร ซึ่งเรียกกันว่า “พระราชศาสตร์” ดังจะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ อันเป็นกฎหมายที่เก่าแก่ที่สุดของกรุงศรีอยุธยา บัญญัติขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง หรือ พระเจ้ารามาริบัติ ที่ ๑ มีข้อความในตอนต้นว่า:

“จักกล่าวลักษณะไร่นาเป็นมูลคดีวิวาท ให้เกิดความตามบาลีมีในคัมภีร์ พระธรรมศาสตร์ว่า เขตดาหิ อารามะวะนาหิถานัง อันโบราณราชกษัตริย์จัดเป็นบท มาตรา คือพระราชอธิบายสืบ ๆ มาดังนี้

สุภมัตตุ ๑๒๖๓ อัชชะสังวัจจะระเชษฐมาศศุกกบัฏจะมิตติชีวะวาร พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาริบัติศรีวิสุทธิสุริยวงษ์องค์บุริโสดม บรมจักรพรรดิราชาธิราชตรีภูวนาธิเบศร์บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งเบญจะรัตนมหาปราสาท มีพระราชโองการ มारพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่ง แก่ขุนเกษตราธิบัติให้ตราพระราชกฤษฎีกาโฆษณาค่านับบัญญัติเผดียงแก่ราษฎรชน เจ้าราชินิกุลขุนหมื่นพันทนายฝ่ายทหารพลเรือน จำภูดาชเสมียนนักการ แลราษฎรทั้งหลาย แด้นสืบไปเมื่อน่า....”(๙)

ในกฎหมายฉบับอื่น ๆ ซึ่งตราขึ้นใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ได้บัญญัติไว้ในทำนองเดียวกับกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือในเบื้องต้นจะอ้างถึงมูลคดีที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แล้วจึงจะถึงเนื้อหาของกฎหมายลักษณะนั้น ๆ เช่น

ก. กฎหมายลักษณะพระธรรมบัญญัติ

“ในลักษณะพระธรรมบัญญัติ เป็นมูลคดีแห่งตระลาการ มีพระบาลีในพระธรรมศาสตร์ดังนี้.....”(๑๐)

ข. กฎหมายลักษณะวิวาท

“อันว่าลักษณะวิวาทตี ลักษณะวิวาทด่ากัน แลลักษณะรุกไปตี รุกไปด่าทอน เป็นมูลคดีพระบาลีในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่า.....”(๑๑)

(๙) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๐๗.

(๑๐) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

(๑๑) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

ก. กฎหมายลักษณะรับฟ้อง

“ในลักษณะอรรถาหะเป็นมูลคดีแห่งตระลาการ มีบาลีในพระธรรม-
ศาสตร์ดังนี้.....”(๑๒)

๑ ล ๑

แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ที่มาแห่งพระราชศาสตร์หรือกฎหมายที่ตราขึ้นใช้บังคับแก่ทวยราษฎร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้นคือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ถือได้ว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นแม่บทกฎหมายทั้งปวงแห่งกรุงศรีอยุธยา คัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้ถือกันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขมิได้ พระมหากษัตริย์ทรงตราพระราชศาสตร์ขึ้นเป็นการขยายความคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ก็ต้องไม่ขัดหรือแย้งกัน คัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงเปรียบเสมือนเป็นรัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือเป็นกฎหมายสูงสุดซึ่งใครจะล่วงละเมิดมิได้ และกฎหมายอื่นๆ ที่จะตราขึ้นใช้บังคับ ก็จะต้องไม่ขัดหรือแย้งกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้ ฉะนั้นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงดำรงอยู่เป็นหลักยุติธรรมตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้บ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงองค์พระมหากษัตริย์ผู้ครองแผ่นดินก็พระองค์ก็ตาม คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่ ความยืนยันของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีการชำระสะสางกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งราชวงศ์จักรี แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็คือ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายตราสามดวง อันเป็นกฎหมายที่ชำระสะสางแล้ว ในตอนต้นปรากฏชื่อคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และเนื้อหาของคัมภีร์นี้ราวกับจะประกาศให้ทราบทั่วกันว่า นี่คือแม่บทแห่งกฎหมายทั้งปวง นี่คือหลักยุติธรรมอันไม่เคยคลอนแคลนตลอดยุคกรุงศรีอยุธยาที่ผ่านมา และได้สืบเนื่องต่อไปในยุคกรุงรัตนโกสินทร์อันอุโฆษโรจน์รุ่งนั้น

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ คือ รัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นบทบัญญัติที่ครอบคลุมถึงอำนาจทั้งสาม คือ อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ ซึ่งในสมัยโบราณอำนาจทั้งสามเป็นขององค์

พระมหากษัตริย์ แต่ถึงกระนั้นก็ดี องค์พระมหากษัตริย์ก็ยังอยู่ภายใต้คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักยุดิธรรมของประเทศ ดังจะเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงโยนสารฤๅษีว่าเป็นผู้แต่ง คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และ “.....มโนสารฤๅษีสั่งสอนพระเจ้ามหาสมมตราช ๗ ก็ต้องอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ ทรงเบญจางคิกะศีลเป็นปรกติศีลแลอัฐางคิกะศีลเป็นอุโบสถศีล เมตตากฤณาแก่สัตว์ทั้งปวง แล้วทรงอดสาหมณะสิการะ ซึ่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นนิจกาล ทรงประพตติธรรม ๔ ประการ คือ พิจารณาซึ่งความชอบความผิดแห่งผู้กระทำให้เป็นประโยชน์แลมิได้เป็นประโยชน์แก่พระองค์ ๑ ทะนุบำรุงซึ่งบุคคลผู้มีศีลสัจ ๑ ประมุขมาซึ่งพระราชทรัพย์โดยยุดิธรรม ๑ รักษาพระนครราชเสมาให้สุขเกษมโดยยุดิธรรม ๑ เป็น ๔ ประการ.....เสด็จยังศาลพินิจนัย พร้อมด้วยหมู่ขุนมนตรีกระวีราชประโรหิตาโหราจารย์ผู้อยู่ในศีลสัจดำรงพระทัยฟังอรรถคดีซึ่งตระลาการพิจารณาโดยยุดิธรรมนั้นเป็นแฉ่นแก้ว แล้วเอาพระคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นพระเนตร ดูเทศกาลบ้านเมืองโดยสมควรแล้ว จึงเอาพระกรเบี่ยงขวา คือพระสติสัมปชัญญะ ทรงพระขรรค์แก้ว คือพระวิจารณ์ปัญญาวินิจนัย ตัดข้อคดีอาณาประชาราษฎรทั้งปวงโดยยุดิธรรม.....”(๑๓)

และในตอนท้ายที่กล่าวไว้ว่า “ไพบราณราชณะ อันบุราณราชกษัตริย์ วรรษปัญญะวันเตนะ มีบุญญาภินิหารสมภารบารมี เป็นอธิปัตติประชากรผจญข้าศึกเสร็จแล้วแลเป็นอิสรภาพในบวรเศวตฉัตร ประกอบด้วยศีลสัจจวัตรปฏิบัติเป็นอันดี มีสติสัมปชัญญะ และพระวิจารณ์ญาณ มีพระราชหฤทัยประสงค์จะให้พระนครขอบเขตชั้นธเสมา ในพระราชอาณาจักร จำเวณีสุขสถาพรเกษมสำราญ หิตตติณา มีความปรารถนาจะให้เป็นที่ทานุหิตะประโยชน์ทั่วหวยราษฎรทั้งปวง ประรักทะเมนะ ทรงพระอดสาหะพิจารณาคำนิ่งตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ มาตราภิเชยเยนะ แล้วมีพระราชบัญญัติ ดัดแปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดบทพระอัยการไว้ โดยมาตราเป็นอันมากทุกๆลำดับกษัตริย์มาตราบเท่าทุกวันนี้.....”(๑๔)

(๑๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

(๑๔) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าองค์ราชาธิบดี คือพระมหากษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมือง ทรงวินิจฉัยกฎหมาย และทรงตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับแก่ราษฎร โดยอาศัยคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลัก ทั้งในการปกครอง ในการวินิจฉัยกฎหมาย และในการออกกฎหมายดังกล่าวนั้น

ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มีข้อความตอนหนึ่งที่บ่งไว้อย่างชัดเจนว่า อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชน โดยกล่าวไว้ว่า

“.....ครั้นอยู่มากก็เกิดวิวาทแก่กัน หาผู้ใดจะบังคับบัญชามิได้ ผูกพันทั้งหลายมาสมเอยประชุมพร้อมกันจึงตั้งสมเด็จพระมหาบุรุษราชเจ้า ขึ้นเป็นอธิบดีมีพระนามกรชื่อว่า พระเจ้ามหาสมมติราช.....”(๑๕)

ข้อความนี้เป็นการอธิบายให้เห็นว่าหลักของการปกครองเกิดขึ้นได้อย่างไร และอำนาจอธิปไตยนั้นมาจากใคร ซึ่งในที่นี้ก็คือการที่ผูกพันทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้วตั้งให้มหาบุรุษผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณงามความดีขึ้นเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน แม้แต่ชื่อขององค์ราชาธิบดีที่ราษฎรตั้งขึ้นนั้น ก็แสดงว่าเป็นบุคคลที่ถูกสมมติขึ้นเป็นใหญ่คือ “พระเจ้ามหาสมมติราช” ซึ่งตรงกับทฤษฎีสัญญาประชาคมของ จัน จาค รุสโซ นั่นเอง

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้เน้นถึงอำนาจตุลาการไว้เป็นพิเศษ เพราะเป็นอำนาจที่มีความสำคัญอย่างสุดยอด สามารถขึ้นชดเชยแก่ชีวิตของราษฎรได้ ถ้าใช้อำนาจนั้นในทางที่ผิด บ้านเมืองก็จะลุกเป็นไฟ เพราะราษฎรได้รับความเดือดร้อน จนอาจถึงกับจับอาวุธขึ้นสู้กับทางการก็ได้ ดังนั้นจึงต้องคัดเลือกตัวบุคคลผู้มีคุณธรรมให้ปฏิบัติหน้าที่วินิจฉัยชี้ขาดคดี และวางกฎเกณฑ์หรือวางหลักแห่งการวินิจฉัยชี้ขาดคดีให้แก่บุคคลดังกล่าวด้วย ดังจะเห็นได้จากลักษณะผู้จะเป็นตุลาการ ซึ่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์กล่าวไว้ว่า

“.....โย ปุคคะโล อันว่าบุคคลผู้ใดเป็นตุลาการ อติวิตะติ ล่วงเสียขมมัง ซึ่งยุดิธรรม ฉันทา โทสา ภะยา โมหา ด้วยอคติ ๔ ประการ คือ รัก แลโกรธ แลกลัว แลหลง แล้วพิจารณาความผิดจากพระธรรมศาสตร์ แลล่าเอียงเข้าด้วยฝ่าย

โจทก์ฝ่ายจำเลย อันว่าเกียรติยศแลโภคศรีสวัสดิ์แห่งตระกูลการนั้น ก็จะต้องเสื่อมสูญไป ประดุจพระจันทร์ในวินาทีพยับน้ำ จะถึงซึ่งเดือนร้อนเป็นอันมาก.....”

“.....อธิบายว่า เมื่อคู่ความทั้งสองข้างมาถึงแล้ว อย่าให้พิจารณาบังคับบัญชาข้อคดีโดยริษยาอาสัจ ให้มีเมตตาแก่คู่ความทั้งสองข้างด้วยจิตอันเสมอ ให้เอาคดีนั้นเป็นกิจธุระกังวลแห่งตน.....”(๑๖)

นอกจากนี้คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ยังได้อธิบายขยายความลักษณะตระกูลการไว้ในตอนที่ว่าด้วยหลัก “อินทภาษ” เช่น

“.....แลซึ่งว่า ให้ผู้พิพากษาปราศจากฉันทาคตินั้น คือให้ทำจิตให้นิราศขาดจากโลก อย่าได้เห็นแก่ลาภโลกามิสสินจ้างสินบน อย่าได้เข้าด้วยฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย เป็นเหตุจะได้วิญญานพัสตฺ แล อวิญญานพัสตฺ ให้กระทำจิตให้เป็นจตุรัสเที่ยงแท้ เป็นท่ามกลางดังตราช้อนยกขึ้น อย่าได้กตขีฝ่ายโจทก์ยกย่องฝ่ายจำเลย ยกข้างฝ่ายโจทก์กตขีฝ่ายจำเลยให้ฝ่ายแพ้แก่กันลงด้วยอำนาจของตน ถึงมาทว่าผู้ต้องคดีนั้นจะเป็นฝ่ายแพ้นั้นเป็นต้นว่าบิดามารดาตนก็ดี อย่าพึงเข้าด้วยสามารถฉันทาคติ อันไม่ควรจะพึงไป..... แลให้ปราศจากโทษาคตินั้น คือให้ผู้พิพากษاتระลาการกระทำจิตให้เสมอ อย่าได้ไปตามอำนาจโทษายาบาท จ้องเฝ้าว่าผู้นี้เป็นคนปฏิบัติชั่วศึกผิดกันกับอาตมา..... ซึ่งว่าให้ตระกูลการแลผู้พิพากษาปราศจากภยาคตินั้น คือให้ผู้พิพากษاتระลาการกระทำจิตให้มั่นคง อย่าได้หวั่นไหวแต่ภัยความกลัวฝ่ายโจทก์แลฝ่ายจำเลย อย่าสะดุ้งหวาดเสียวว่าผู้นี้เป็นอธิบดีมียศศักดิ์ แลเป็นราชตระกูลประยูรอันใหญ่ยิ่ง ถ้าอาตมาพิพากษาควรแพ้แลแพลงบัดนี้ ก็จะทำให้อาตมาถึงซึ่งความฉิบหาย ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งเป็นมั่นคง..... แลให้ปราศจากโมหาคตินั้น..... โมหะตัวนี้ถ้ามากอยู่ในสันดานผู้ใดแล้วก็ให้มีดฆวลงไหลไป มิได้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์แลใช้ประโยชน์ มิได้รู้จักผิดแลชอบ..... แลผู้พิพากษاتระลาการพึงมละเว้นเสียซึ่งโมหะนั้น ให้ปราศจากสันดาน จะพิพากษาคดีการประหารราชฎานั้น พึงพิจารณาด้วยอุบายปฤษฎาอันบริสุทธิ์ อย่าให้ทุจริตเข้าระคนได้..... อย่างกลับซึ่งคดีอันแพ้ให้ชนะกลับคดีชนะให้แพ้ด้วยอำนาจแห่งโมหะคือความหลง.....”(๑๗)

(๑๖) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

(๑๗) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๘.

บทสรุป

ที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักอันสำคัญแห่งการบัญญัติกฎหมาย การบริหารราชการแผ่นดิน และการวินิจฉัยชี้ขาดตัดสินคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยแท้ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยด้วยพระองค์เองก็จริงอยู่ แต่เป็นอำนาจซึ่งทรงได้รับจากอาณาประชาราษฎร์ ดังนั้นจึงทรงใช้ด้วยความระมัดระวัง ด้วยความเป็นธรรม ภายใต้กฎหมายที่คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้วางไว้เป็นบรรทัดฐาน อันถือได้ว่าเป็นการปกครองภายใต้กฎหมาย แม้ว่าราษฎรอาจจะไม่ได้รับสิทธิเสรีภาพโดยสมบูรณ์ เนื่องจากสถานการณ์บ้านเมืองบังคับอยู่ รวมทั้งความเจริญของชาติยังมีไม่เพียงพอที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็ตาม แต่พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงมีคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม กรุงศรีอยุธยาจึงดำรงอยู่ได้นับเป็นร้อยๆ ปี แต่เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองละทิ้งธรรม ไม่ปฏิบัติตามหลักแห่งยุติธรรมที่คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้วางไว้ เมื่อนั้นประเทศชาติก็ย่อมถึงกาลพินาศ ดังจะเห็นได้จากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา ตามที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่มีวันลืมเลือนจากหัวใจของชนชาวไทยนั้นแล.

บันทึกการสร้างศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สกล เหมือนพะวงศ์

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กระทรวงยุติธรรมเห็นว่าอาคารศาลในต่างจังหวัดชำรุดทรุดโทรมเป็นส่วนมาก จึงมีนโยบายให้ดำเนินการก่อสร้างอาคารศาลใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา โดยเฉพาะศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นศาลเก่าสร้างมานานเกือบ ๗๐ ปี ชำรุดทรุดโทรม และคับแคบมาก ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ นายกำธร พันธูลภ ปลัดกระทรวงยุติธรรม ได้มีหนังสือให้ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดหาที่ดินสำหรับสร้างศาล ขนาด ๑๐ บิลลิ่ง

นายวิกรม เมลานันท์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลขณะนั้นพิจารณาเห็นว่าที่ดินริมถนนโรจนะ ตรงข้ามวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา อยู่ระหว่างโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา เนื้อที่ประมาณ ๓๐ ไร่ เป็นที่ดินที่เหมาะสมที่สุดสำหรับสร้างศาล จึงได้มีหนังสือถึงพันตำรวจเอกเนื่อง รายนาค ผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อขอที่ดินดังกล่าว ผู้ว่าราชการจังหวัดให้กระทรวงยุติธรรมติดต่อขอจากกระทรวงการคลัง เมื่อกระทรวงยุติธรรมได้ขอไป กระทรวงการคลังอนุญาตให้ใช้ที่ดินเพียง ๑๕ ไร่ ส่วนที่เหลือขอสงวนไว้เพื่อราชการอื่น กระทรวงยุติธรรมเห็นว่า ๑๕ ไร่ไม่พอที่จะสร้างศาลและบ้านพัก จึงมีหนังสือขอใช้ที่ดินเนื้อที่ ๓๐ ไร่ กระทรวงการคลังไม่ขัดข้อง ผู้ว่าราชการจังหวัดแจ้งว่า กระทรวงการคลังได้อนุญาตให้กระทรวงศึกษาธิการขยายโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัยไปแล้ว จึงเกิดปัญหาว่าควรจะเป็นของใคร กระทรวงการคลังจึงให้ตั้งคณะกรรมการเจรจาปรองดองกัน ระหว่างกระทรวงศึกษาธิการกับกระทรวงยุติธรรม คณะกรรมการทั้งสองกระทรวงได้พิจารณาแล้ว ตกลงให้กระทรวงยุติธรรมได้ที่ดินด้านถนนโรจนะกว้าง ๑๓๐ เมตร ยาว ๒๕๐ เมตร เนื้อที่ประมาณ ๑๕ ไร่ ๒ งาน ๔๔ ตารางวา

แต่ที่ดินแปลงนี้จังหวัดได้ให้ราษฎรเช่า ๑๒ ราย มีเรือนปลูกอยู่ ๑๔ หลัง จังหวัดให้ศาล
 ทำความตกลงกับผู้เช่าเพื่อรื้อถอนออกไป จังหวัดและศาลจึงได้ตั้งคณะกรรมการพิจารณา
 ให้ค่ารื้อถอนในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ คิดค่ารื้อถอนให้เป็นเงินทั้งสิ้น ๒๔,๓๐๐ บาท

ครั้นในปีงบประมาณ ๒๕๑๔ ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้รับงบประมาณ
 การก่อสร้างอาคารศาลใหม่ กระทรวงยุติธรรมได้ให้สถาปนิกจัดวางผังที่จะก่อสร้าง และได้
 ประกวดราคาก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ผลการประกวดราคาปรากฏว่าบริษัท
 สหวิศวก่อสร้าง จำกัด เป็นผู้ประมูลได้ ราคา ๖,๖๗๗,๐๐๐ บาท แต่ต้องลดความยาวของ
 อาคารลง ๔ เมตร และลดรายการอื่น ๆ อีกหลายรายการ.

เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ กระทรวงยุติธรรมได้จัดสรรเงินค่ารื้อถอน
 ให้แก่ราษฎรผู้อาศัยอยู่ที่ดินดังกล่าวเป็นเงิน ๒๔,๓๐๐ บาท แต่ราษฎรผู้อาศัยได้ร้องว่า
 จำนวนเงินค่ารื้อถอนที่ได้ตกลงกันดังกล่าวเป็นเวลาล่วงเลยมา ๑๐ ปีเศษแล้ว ไม่พอค่ารื้อ
 ถอน มีอาจรื้อถอนไปได้ จึงร้องขอค่ารื้อถอนเพิ่มขึ้นเป็นเงินรวม ๑๕๖,๓๐๐ บาท สูงกว่าเดิม
 ๑๒๔,๐๐๐ บาท กระทรวงยุติธรรมมีอาจจัดสรรเงินให้ได้ จึงมอบให้กระทรวงการคลังฟ้อง
 ขັບไล่ กระทรวงการคลังได้มอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดดำเนินการฟ้องขັບไล่ เมื่อวันที่ ๑๖
 กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ผู้ว่าราชการจังหวัดได้มอบให้พนักงานอัยการฟ้อง เมื่ออัยการแจ้งให้
 ราษฎรผู้ที่อยู่อาศัยออกไปจากที่ดินดังกล่าวหากขัดขืนจะฟ้องร้อง ราษฎรจึงได้ออกไป โดย
 ขอรับเงินตามที่กระทรวงยุติธรรมจัดสรรไว้ให้ แต่การดำเนินการให้ผู้ที่อยู่อาศัยออกจากที่ดิน
 แปลงนี้ต้องใช้เวลานานเป็นปี ประกอบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจทำให้สินค้าทุกชนิดขึ้น
 ราคามาก ผู้ประกวดราคาสร้างศาลได้บอกเลิกสัญญา เพราะศาลมีอาจดำเนินการให้เข้าทำ
 การก่อสร้างได้ กระทรวงยุติธรรมจึงได้กันเงินงบประมาณ ปี ๒๕๑๔ ไว้ เมื่อผู้อยู่อาศัยได้
 รื้อถอนออกไปหมดแล้ว กระทรวงยุติธรรมจึงได้ประกวดราคาก่อสร้างศาลจังหวัดพระนคร
 ศรีอยุธยาใหม่เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ผลการประกวดราคาปรากฏว่า ห้างหุ้นส่วน
 จำกัดแสงตุลาการช่าง โดยนายภิญโญ แตรตุลาการ หุ้นส่วนผู้จัดการ ประกวดราคาต่ำสุด
 เป็นเงิน ๘,๙๘๐,๐๐๐ บาท แต่กระทรวงยุติธรรมมีเงินเพียง ๖,๐๐๐,๐๐๐ บาทเศษเท่านั้น
 จึงมีอาจทำการก่อสร้างได้ กระทรวงยุติธรรมได้ของบประมาณเพิ่มเติม เมื่อได้งบประมาณ

เพิ่มเติมมาจึงได้ประกวดราคาใหม่เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ผลการประกวดราคาปรากฏว่า ห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงตุลาการช่างเป็นผู้ให้ราคาต่ำสุดอีก กระทรวงยุติธรรมจึงได้ทำสัญญาจ้างก่อสร้างที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยากับห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงตุลาการช่างเมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นเงิน ๘,๘๔๓,๐๐๐ บาท ผู้รับจ้างจะต้องสร้างให้แล้วเสร็จภายใน ๔๕๐ วัน ซึ่งจะครบกำหนดในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐

กระทรวงยุติธรรมได้ส่งนายจรูญ กรรณิการ์ นายช่างโยธา ๔ และนายสละ พลอยประเสริฐ นายช่างโยธา ๒ กรมโยธาธิการ มาเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างอาคารศาล

ครั้งแรกกระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งแต่งตั้ง นายสมบัติ วังตาล อธิบดีผู้พิพากษาศาล ๑ นายสกล เหมือนพะวงศ์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายปราโมทย์ บุณนาค ผู้พิพากษาศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และนายทองจุล สิงห์กุล วิศวกรโยธา ๗ กรมโยธาธิการ เป็นกรรมการตรวจการก่อสร้าง ก่อนตรวจรับงานงวดที่ ๑ กระทรวงยุติธรรมได้อนุญาตให้นายปราโมทย์ บุณนาค พ้นจากการเป็นกรรมการตรวจการก่อสร้าง เนื่องจากต้องโยกย้ายไปรับราชการจังหวัดอื่น และแต่งตั้งให้ นายอากาศ บำรุงชีพ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาเป็นกรรมการ เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐

บริเวณที่จะสร้างอาคารศาลใหม่นี้เป็นที่ลุ่มลึก เป็นสระใหญ่ แต่ตรงที่สร้างเสาธงปัจจุบัน มีฐานเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง ตามหลักฐานเดิมบริเวณตรงนี้เป็นวัดป่าโรง เมื่อประมาณกลางเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ นายภิญโญ แตรตุลาการ ผู้จัดการห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงตุลาการช่าง ได้ทำพิธีทางศาสนา โดยนิมนต์พระ ๙ รูปมาทำพิธี ณ บริเวณเจดีย์ดังกล่าว ได้ตั้งศาลพระภูมิเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในบริเวณนั้นไปประทับ ณ ศาลพระภูมิเสร็จแล้วเริ่มดำเนินการถมดินและสร้างโรงงาน เมื่อการก่อสร้างดำเนินไปได้ ๓ เดือนเกิดปัญหาว่าถ้าถมดินสูงตามแบบแปลนที่กำหนดไว้ในสัญญาจะทำให้เกิดพังทลาย เป็นอันตรายแก่อาคารศาลได้ นอกจากนี้เรื่องเสาเข็ม ตามสัญญากำหนดให้ตอกเสาเข็มคอนกรีตยาว ๒๑ เมตร แต่ตอกลงเพียง ๑๑ เมตร กระทรวงจึงได้แก้ไขแบบแปลนให้ใช้เสาเข็มโตขึ้นและยาวเพียง ๑๑ เมตร

ถมเท่าไรไม่รู้จักเต็ม

เนื่องจากที่ดินในเกาะเมืองเป็นที่ลุ่ม มีน้ำขังเป็นหลุมเป็นบ่อเป็นส่วนใหญ่ ผู้ใดจะทำการก่อสร้างอาคารต้องถมดินมาก โดยเฉพาะที่ดินที่จะสร้างอาคารศาลใหม่เป็นสระลึกและกว้างมาก ผู้รับเหมาประมาณค่าถมดินไว้ตอนประกวดราคาเป็นเงิน ๗๐๐,๐๐๐ บาท แต่เมื่อถมดินสิ้นเงินตามที่ประมาณการไว้ดังกล่าวแล้วยังถมได้ไม่ถึงครึ่ง กว่าจะถมเต็มตามสัญญาต้องใช้เวลาประมาณ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท ลงมือแรกก็ถูกน้ำท่วมแรงต้องลงไปอนหนึ่ง หหมดใจที่จะดำ-

เนินงานต่อไปเพราะ “ถมเท่าไรไม่รู้จักเต็ม” ขาดทุนย่อยยับเพราะความประมาทแท้ ๆ “ผมเห็นหญ้าเขียว ๆ หญ้าไทร และผักตบชวา ลอยเป็นแพ คิดว่าคงไม่ลึก ที่ไหนได้ถมหาย ๆ บางแห่งถมถึง ๔ เมตร ถมเท่าไรไม่รู้จักเต็มหมดแรงแล้วครับ” ผู้รับเหมาคราง นับแต่นั้นผู้รับเหมาหยุดงานเป็นเวลาเกือบ ๖ เดือน (คงคอยให้ดินยุบแน่นเต็มที่ จะได้ถมเพิ่มให้ใหม่กระมัง) ในระยะ ๖ เดือนที่ผู้รับเหมาหยุดงานไปนี้ปรากฏว่าน้ำมันขึ้นราคา ข้าวของทุกชนิดโดยเฉพาะวัสดุก่อสร้างขึ้นราคาสูงลิบ ผู้รับเหมาคงไม่ยากก่อสร้างต่อไป เพราะเห็นว่าขาดทุนแน่ ๆ แต่ผู้รับเหมารับงานก่อสร้างบ้านพักของวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา และบ้านพักทหารเรือที่สัทธิบเป็นเงินหลายล้านบาท ถ้าหากทั้งงานศาลอาจมีผลกระทบกระเทือนถึงงานดังกล่าวด้วย จึงต้องกักฟันฐานทำงานฐานราก และถมดินบางส่วนแล้วเสร็จ ได้ส่งงานงวดแรกเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

เจ้าหนี้รุมทึ้ง

การทำงานงวดที่ ๒ ดำเนินไปอย่างช้า ๆ แทนที่จะรีบ ๆ ทำให้เสร็จเพราะถึงอย่างไรก็ต้องทำ แต่กลับทำไปเหมือนไม่เต็มใจ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้รับเหมาตระหนกอยู่เสมอว่าตนต้องขาดทุน หมดกำลังใจได้แต่ร้องเพลง “โอย ปวดใจ” ตลอดเวลาการทำงาน ผู้รับเหมาอารมณ์เสีย ถ้าผู้รับเหมาไปตรวจงานก็จะเอ็ดตะโรลูกน้องเสียงดังลั่นไปหมด คนงานและลูกจ้างหลายสิบคนมักพูดว่า “จ้วมาแล้ว ว้าก ๆ ผ่าง” ในที่สุดเมื่องานเทศานรับตงและเทเจเลียงทางเดินเสร็จ คณะกรรมการได้ตรวจรับงานงวดที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐ หลังจากรับงานงวดที่ ๒ แล้ว การก่อสร้างก็ทำ ๆ หยุด ๆ หยุด ๆ ทำ ๆ เพราะมีอุปสรรคหลายอย่าง รวมทั้งหนี้สินจากรอบด้านเกี่ยวกับการซื้อวัสดุก่อสร้าง เวลาใกล้จะสิ้นสุดสัญญา คือวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐ การก่อสร้างทำไปได้เพียงพื่นชั้นล่างเท่านั้น เหลือเวลา ๒ เดือนยังมีงานอีก ๔ งวด เห็นจะต้องร้องเพลง “รอ” ในยกที่ ๓ ต่อไป

ขอต่อสัญญา ๑๔๐ วัน ตกลง ๑๖๐ วัน

เมื่อผู้รับเหมาพิจารณา (ไม่ต้องอย่างละเอียด) ก็แน่แก่ใจว่างานจะไม่เสร็จตามสัญญา จึงได้ยื่นหนังสือขอต่อสัญญาออกไปอีก ๑๔๐ วัน ทางกระทรวงยุติธรรมมีความประสงค์จะสร้างศาลให้เสร็จและไม่ประสงค์จะให้ผู้รับเหมาขาดทุนมากเกินไป ประกอบกับกระทรวงได้แก้ไขแบบแปลนการก่อสร้างบางประการ จึงอนุญาตให้ต่อสัญญาได้ ๑๖๐ วัน ซึ่งจะต้องสร้างให้เสร็จภายในวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

ยังเล่นจิ้งหะ SLOW อยู่เรื่อย ๆ

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ การก่อสร้างดำเนินไปอย่างกระต่อนกระแต่นเพราะการเงินไม่ดี ผู้รับเหมาจึงโอนสิทธิเรียกร้องการรับเงินค่าก่อสร้างศาลงวดที่ ๔ ที่ ๕ เป็นเงิน ๒,๘๐๐,๐๐๐ บาท ให้แก่นายรชทอง โอเจริญรัตน์ เจ้าหนี้รายใหญ่คนหนึ่งเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ แต่จะมีความในกันอย่างไรระหว่างนายรชทองกับร้านค้าวัสดุอย่างอื่น ไม่ปรากฏชัด เห็นได้เพียงว่างานก่อสร้างช่วงนี้หยุดเป็นตอน ๆ

ได้ฤกษ์เบิกศิลา

ถึงงานจะล่าช้าถ้าผู้รับเหมาดังใจสร้างก็มีทางจะแล้วเสร็จ เมื่อสร้างศาลได้เป็นรูปเป็นร่างไปมากแล้ว ทางกระทรวงได้กำหนดวางศิลาฤกษ์วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑ เวลา ๑๐.๓๙ นาฬิกา โดยนายสุธรรม ภักธาคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ ซึ่งขณะนั้นนายสมบัติ วงดาล อธิบดีผู้พิพากษาศาลฎีกา ๑ ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา นายสีห์ คลายนสูตร มาเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลฎีกา ๑ แทน ความจริงวันนี้หน้าจะเป็นวันเปิดศาล เพราะตามสัญญากำหนดให้สร้างเสร็จภายในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ถึงจะไม่ได้เปิดวันนี้แล้ววางศิลาฤกษ์ก็เอาดี พิธีวางศิลาฤกษ์ดำเนินไปอย่างเรียบร้อย เสร็จพิธีรับประทานอาหารกลางวันที่เรือนรับรอง ในบริเวณบ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัด

นักแสดงละครตัวยง

นับแต่วันทำพิธีวางศิลาฤกษ์การก่อสร้างชะงักไปทันทีเป็นเวลา ๑ เดือนเศษ และทำท่าเหมือนว่าจะไม่มีการสร้างอีกต่อไป ผมอดรันทดไม่ไหวได้เชิญนายบุญญ์ แตรตุลาการผู้รับเหมาไปสอบถามว่า ทำไมไม่รีบๆ สร้างศาลให้เสร็จเสียที นายบุญญ์บอกว่าเขาต้องเล่นละครหลายฉาก ที่ไม่สร้างต่อและหยุดชะงักไปนี้ก็เพื่อให้นายทุนตกใจว่าเขาทำงานแล้ว ถ้าเขาทำงานทุกคนก็ต้องล้มไปตามๆ กัน โดยเฉพาะนายห้างใหญ่อันสรราชลามันดาผู้รับเรื่องค้าประกันต่อธนาคารผู้ค้าประกันการก่อสร้าง จะถูกปรับเป็นเงินเกือบล้านบาทคงจะได้เข้ามาช่วยเหลือเป็นแน่ นายบุญญ์เล่นละครตีบทแตกได้ผลสมใจ นายห้างใหญ่ได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือเป็นนายทุนให้ทำการก่อสร้างต่อไป โดยนายบุญญ์ แตรตุลาการ โอนสิทธิการรับเงินค่าก่อสร้างศาลลงวันที่ ๔, ๕, ๖ เป็นเงิน ๕,๐๐๐,๐๐๐ บาทเศษ ให้แก่นายอันสรราชลามันดา

แห่ต๋อประโชนขาดทุนตรงนั้น

การก่อสร้างศาลทุกบททุกตอนไม่มีจังหวะ Quick step เลย เล่นแต่เพลง Slow ตลอดกาล จนถึงวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ ซึ่งเป็นวันหมดสัญญาที่ต่อไว้แล้ว งานก่อสร้าง

สร้างยังมีอีกมาก นายภิญโญได้ยื่นหนังสือขอต่ออายุสัญญาอีก ๙๐ วัน และขอถมสระน้ำหน้าศาลเพื่อให้ถนนและลานจอดรถมั่นคงแข็งแรง กระทรวงอนุมัติให้ต่อสัญญาตามขอและให้ถมสระน้ำได้ โดยคิดค่าถมให้เป็นเงินอีก ๓๐๐,๐๐๐ บาท กำหนดให้การก่อสร้างทุกสิ่งทุกอย่างแล้วเสร็จภายในวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ นับเวลาที่กำหนดให้ก่อสร้างทั้งสิ้น ๗๐๐ วัน (พอดีปีพอดี) การถมสระน้ำด้วยเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท ผู้รับเหมาก็บ่นว่าขาดทุนอีกแล้ว โชคหรือเคราะห์อะไรเช่นนั้นแน่ตรงไหนขาดทุนตรงนั้น “หัวหน้าครับ ผมหมดตัวรถยนต์ หัวเข็มขัดทอง นาฬิกา ผมขายเกลี้ยง ไม่มีอะไรเหลืออีกเลย สร้างศาลครั้งนี้ผมขาดทุนย่อยยับ ดุชี นาฬิกามีแต่รอยผูก” ผู้รับเหมาคววญ พร้อมกับยกมือให้ดูรอยผูกนาฬิกา

นายภิญโญ แตรตุลาการ เป็นผู้ประกอบด้วยความมานะพยายาม มุ่งมั่นจะสร้างศาลให้เสร็จตามสัญญา ฝ่ายปัญหาเรื่องเงินหมุนเวียนจ่ายค่าแรงงาน และค่าวัสดุก่อสร้างรอบตัว อุปสรรคเหล่านี้ทำให้จังหวะและการคำนวณหลายอย่างพลาดไป เป็นที่น่าเห็นใจอยู่แต่ดีก็กาลเมื่อมีข้างแรม ต่อไปก็เป็นข้างขึ้น พอให้เห็นทางที่จะสร้างศาลต่อไปได้

ร้อนถึงยั้งสราขลามันดาล

งานหยุดชะงักไปหนึ่งเดือนเศษ ร้อนถึงนายห้างใหญ่ยั้งสราขลามันดาล เกรงว่าจะถูกปรับเป็นเงินเกือบล้านบาท จึงได้ร่วมกับนายกำพล เตตานนท์สกุล เข้าดำเนินการก่อสร้างต่อไป ระหว่างนายห้างเข้าดำเนินการ นายห้างมักครวญว่า “ภิญโญทำผมบ่น” ภิญโญพูดกับนายห้างว่า

“นายห้างช่วยการันตีให้หน่อย”

“การันตีอะไร”

“ผมจะสร้างศาลอยุธยา”

“ดูทำดีหรือ”

“ดีแน่นอนนายห้าง กำไรเหาะๆ ล้านหนึ่งแน่ๆ นายห้างไม่ต้องห่วง นายห้างอยู่เฉยๆ ไม่ต้องทำอะไรเลย ผมทำของผมเองทุกอย่าง ขอการันตีให้คนเดียวเท่านั้น”

“แน่ใจหรือว่านายห้างไม่เดือดร้อน”

“เอาเถื่อน่า แน่ใจ กำไรหนึ่งล้าน.....”

“เมื่อภิญโญยืนยันผมก็ไปการันตีให้ หัวหน้าครับ ภิญโญทำผมบ่น ผมมีงานที่กรุงเทพฯ มากมาย ผมเป็นนายกสมาคมชาวอินเดียในประเทศไทย ผมมีฐานะอย่างมาก ผมต้องเที่ยวไปเที่ยวมาอยุธยาเกือบทุกวัน”

นายห้างได้เรียกผู้ทำงานค้างอยู่และหยุดงานไป เช่น ผู้ทำประตูหน้าต่าง ทำถนน ทำรั้ว และถมดิน ให้เข้ามาทำงานต่อไป ทุกฝ่ายได้เร่งทำงานทั้งกลางวันและกลางคืน บางวันมีการทำงานตลอดคืนเพื่อให้เสร็จโดยเร็ว นับตั้งแต่วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๑ รู้สึกว่างานเดินเร็วขึ้น เมื่อเงินถึงงานก็เดิน คำว่าหนึ่งที่หน้าศาลใหม่ ระหว่างที่นายห้างควบคุมการก่อสร้างอยู่นั้น นายสละ พลอยประเสริฐ ข่างผู้ควบคุมได้ชี้แจงว่า ต้องติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้าราคาเกือบ ๑๐๐,๐๐๐ บาท เมื่อนายห้างได้ยินก็โมโหหนัก

“ไหนภิญโญบอกว่าไม่มีอะไรมาก โดนแบบนี้ผมไม่เอาแล้ว บ้ายเบา!”

ว่าแล้วนายห้างลุกขึ้นเดินหนึ่งชั้น รดกลับกรุงเทพฯ ๗ วันที่ ผมต้องปลอบใจคุยกันอยู่จนดึก นายห้างจึงกลับใจเข้าดำเนินงานต่อไป และบอกผมว่า

“นาย ๗ ที่หลังนายเจอแซกกับเจ็ก นายต้องตีเจ็กก่อนนะ”

นิด ๆ หน่อย ๆ ก็อแง

ระหว่างที่นายกำพล เตตตานนท์สกุล กับนายห้างฮันสราชาลมันดาต ดำเนินการก่อสร้างต่อนี้ นายกำพลมักจะอ้างอยู่ทุกวันว่า ของสิ่งนี้ไม่มี ของสิ่งนั้นไม่มี ส่งไปแล้วเรือสินค้ายังไม่เข้าเทียบท่า ของยังไม่มาจากเมืองนอก ขอใช้ของที่ผิดไปจากสัญญาแทน แม้ป้ายที่เขียนชื่อห้องต่าง ๆ ซึ่งกำหนดให้ทำด้วยไม้สัก ผู้รับช่วงก็จะทำด้วยพลาสติก พร้อมกับโอ้อวดว่า ส่งทำเป็นพลาสติกหมดแล้ว หากเปลี่ยนเป็นไม้สักตามสัญญาของที่ทำไว้แล้วจะใช้งานได้ เสียหายหลายอัฐ เผื่อสำรองอยู่หลายวัน แต่เรายอมไม่ได้ ชื่นใจอ่อนพังสาเหตุที่ไม่ยอมใจอ่อนนี้เองกระมัง บริษัทไหนรับเหมาก่อสร้างศาล (เท่าที่เห็นมา) จึงมีความ “จวนได้จวนเสีย” ไปเกือบทุกราย

นาทียะทักใจ

การทำงานในระยะหลังนี้ได้ดำเนินไปอย่างรีบเร่ง เพราะต้องเสียค่าปรับวันละ ๒,๐๐๐ บาท ต้องเสียค่าปรับทุกๆ วัน ตั้งแต่วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นต้นไป ครั้นถึงวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ กลางเดือนตาซังพอดิบพอดิ คณะกรรมการตรวจการก่อสร้างอันประกอบด้วยนายสีห์ คลายนสูตร อธิบดีผู้พิพากษามาตร ๑ นายสกล เหมือนพะวงศ์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายอากาศ บำรุงชีพ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา และนายทองจุล สิงห์กุล นายช่างวิศวกรโยธา ๗ กรมโยธาธิการ ได้ตรวจรับมอบงานงวดสุดท้าย และได้ปรับผู้รับเหมาฐานทำงานล่าช้าเป็นเงิน ๑๓๐,๐๐๐ บาท เป็นที่คาดหมายกันว่า การก่อสร้างศาลนี้ผู้รับเหมาขาดทุนประมาณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ศาลสวยเพราะช่างเอางาน

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นอาคารทรงไทย หลังคาสี่แดง ตัวอาคารสีขาว ยาวเกือบ ๑๐๐ เมตร เป็นอาคารศาลขนาด ๑๓ บัลลังก์ มีสำนักงานอธิบดีผู้พิพากษามาตร ห้องทำงานผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ห้องทำงานผู้พิพากษา ห้องรับแขก ห้องประชุม ห้องสมุด ห้องพักอัยการ ห้องพักทนาย ห้องพักพยาน โดยเฉพาะห้องประชุมและห้องผู้พิพากษา มีเครื่องปรับอากาศ เป็นอาคารที่สง่างาม มั่นคงแข็งแรงเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองต่อไป การที่ศาลได้สร้างเสร็จสมบูรณ์และสวยงาม หากดีได้ยากตามที่ท่านได้เห็นอยู่นี้ เพราะช่างผู้ควบคุมได้เอาใจใส่ โดยเฉพาะนายสละ พลอยประเสริฐ เป็นคนเอากาเองาน เป็นผู้เสียสละทั้งกำลังกายและกำลังใจ มีความรับผิดชอบในหน้าที่ดีเยี่ยม ไม่ว่าเวลากลางวันหรือกลางคืน จะไม่ปล่อยปละละเลยให้เกิดความผิดพลาดขึ้นก่อนแล้วแก้ไขทีหลัง ถือคติว่า “กันดีกว่าแก้” การก่อสร้างศาลนี้เกือบจะพูดได้ว่าผู้ควบคุมไม่เคยสั่ง “ทุบทิ้ง” แม้แต่ส่วนใดเลย เพราะก่อนทำงานทุกตอนได้ควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดและถูกต้องตามแบบแปลนทุกอย่าง ทำให้งานของกระทรวงยุติธรรมได้ผลสมบูรณ์อย่างแท้จริง

ย้ายศาล

เมื่ออาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังใหม่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการได้ตรวจรับมอบงานเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ หากปล่อยทิ้งไว้ไม่มี

เวรยามดูแล ทรัพย์สินของศาลซึ่งมีราคามากอาจจะเสียหายได้ จึงได้ย้ายที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจากที่เดิมไปอยู่ ณ ที่ทำการแห่งใหม่ ตั้งแต่วันเสาร์ที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ สำหรับอาคารศาลเดิมกระทรวงยุติธรรมได้ใช้เป็น ที่ทำการ ศาลแขวงพระนครศรีอยุธยาและพิพิธภัณฑศาล โดยจะซ่อมแซมปรับปรุงให้อยู่ในสภาพดีต่อไป ในวันย้ายที่ทำการใหม่นี้ ข้าราชการศาล อัยการ และทนายความ ได้ร่วมทำบุญเลี้ยงพระเพื่อเป็นศิริมงคลเป็นการภายใน นอกจากทำพิธีเลี้ยงพระแล้วยังได้ให้พราหมณ์ทำพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อความร่วมมือกันแก่ผู้ใช้สถานที่นั้นสืบไป และในวันนั้นข้าราชการศาลทุกคนได้ร่วมกันปลูกต้นไม้ในบริเวณศาลประมาณ ๒๐๐ ต้น มีต้นประดู่ ทางนกกยุง หมากรเลื่อง สุนัขจิ้งจอก และโอศกอินเดีย เพื่อความร่วมมือกันและสง่างามแก่ศาล

มีคนเขาพูดกันว่า “เจ้าที่” บริเวณที่ดินสร้างศาลนี้เขื่อนนัก ระหว่างก่อสร้างศาลเจ้าที่กินวัวไปแล้ว ๓ ตัว โดยเฉพาะวันวางศิลาฤกษ์ทางศาลมิได้ทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่ เมื่อทำพิธีเสร็จเจ้าที่ก็กินวัวอีกหนึ่งตัว ความจริงมีอยู่ว่า วัวแก่ที่ถึงขนาดเหล่านั้นเห็นหญ้าอ่อนหน้าศาลพระภูมิที่นายภิญโญทำพิธีตั้งไว้ ก็พากันไปกินเพราะเห็นหญ้าอ่อนเขียว ๆ คิดว่าน้ำคงดี (คิดเหมือนนายภิญโญ) ก็กระโจนลงไปกินหญ้า ที่ไหนได้บ่อมันลึก หญ้าพันตัวเกินกว่าที่จะตะเกียกตะกายขึ้นมาได้ วัวจึงตายไปสามตัวในเวลาห่าง ๆ กัน คนเลยลือกันใหญ่ว่า “เจ้าที่ดุ” ก็แค่นั้นเอง

เปิดศาล

ศาลยุติธรรมเป็นสถาบันอันเป็นที่เชื่อถือของประชาชนมาช้านาน การเปิดศาลถือว่าเป็นพิธีสำคัญที่ถือปฏิบัติเป็นประเพณีติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ พิธีเปิดศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสมัยยังเป็นศาลมณฑลกรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) ซึ่งขณะนั้นศาลตั้งรวมอยู่กับที่ว่าการข้าหลวงเทศาภิบาลในบริเวณพระที่นั่งพิมานรัตยา พระราชวังจันทน์เกษม และในวันที่ทรงเปิดศาลนี้พระองค์ได้ทรงเปิดทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างกรุงเทพฯ — กรุงเก่าด้วย โดยประทับรถไฟพระที่นั่งเป็นปฐมฤกษ์จาก

สถานีกรุงเทพฯ ถึงสถานีกรุงเทพฯ แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งกลไฟประทับที่-
 ทัศนารไปยังพระราชวังจันทร์เกษม กระทรวงยุติธรรมจึงถือว่าการเปิดศาลเป็นพิธีสำคัญ
 ตลอดมา เมื่อครั้งเปิดอาคารที่ทำการศาลแพ่งและศาลฎีกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ภูมิพลอดุลยเดชได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิด ส่วนศาลในหัวเมืองผู้ทำพิธีเปิดมักเป็น
 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ประธานศาลฎีกาหรือปลัดกระทรวงยุติธรรม สำหรับศาล
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นี้ เนื่องด้วยเป็นศาลหัวเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นโดยใช้วิธีพิจารณาอย่างใหม่เป็นแห่งแรก
 และเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดดังกล่าวมาข้างต้น กระทรวงยุติธรรมจึงเห็นสมควรขอ
 พระราชทานอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลหลังใหม่
 นี้ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
 เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาทรงประกอบพิธี นับเป็นพระมหากุณาธิคุณล้นเกล้าฯ
 หาที่สุดมิได้

ยุติธรรมจำเป็นเช่นอากาศ

อากาศจำเป็นสำหรับชีวิตฉันใด ความยุติธรรมก็จำเป็นสำหรับชีวิตฉันนั้น หาก
 ที่ใดขาดความยุติธรรมที่นั่นก็จะเดือดร้อนลูกเป็นไฟทันที แม้อาคารศาลจังหวัดพระนคร
 ศรีอยุธยา เป็นอาคารใหญ่สง่างามมาก ภายในอาคารมีเครื่องปรับอากาศเย็นสบาย แต่ถ้า
 ผู้พิพากษาหรือผู้ที่ทำหน้าที่ให้ความยุติธรรมแก่ประชาชน เช่น ตำรวจ อัยการ ทนาย ขาด
 ความบริสุทธิ์ยุติธรรม ทำตนให้มี “ฉวย” หรือเพียงแค่ “เงา” หรือ “มีเค้า” ว่าไม่
 บริสุทธิ์ยุติธรรมแล้ว ย่อมทำให้เกิดความระแวงคลางแคลงใจแก่ประชาชนได้ ฉะนั้น ขอให้
 ผู้มีหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมแก่ประชาชน จงระลึกว่า “ความยุติธรรมจำเป็น
 เช่นอากาศ” แล้วช่วยกันจรรโลงความยุติธรรมเพื่อความผาสุกของประชาชน และขอให้
 ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจงสถิตสถาพรเป็นที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมสืบไป
 ชั่ววันรันดร

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙

สร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

งบประมาณค่าก่อสร้างเป็นเงิน ๘,๘๔๓,๐๐๐ บาท

วางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑ โดยนายสุธรรม ภัทราคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นประธาน

เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาทรงประกอบพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาล

คณะกรรมการตรวจการก่อสร้าง

นายสมบัติ วังตาล	}	อธิบดีผู้พิพากษภาค ๑
นายสีห์ คลายนสูตร		
นายสกล เหมือนพะวงศ์		ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
นายอากาศ บำรุงชีพ		ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา
นายปราโมทย์ บุณนาค		ผู้พิพากษาศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
นายทองจุล สิงห์กุล		วิศวกรโยธา ๗ กรมโยธาธิการ
นายจรรยา กรรณิการ์	}	นายช่างผู้ควบคุมการก่อสร้าง
นายสละ พลอยประเสริฐ		

ทำนุส่วนจำกัด แสงตุลาการช่าง โดยนายภิญโญ แตรตุลาการ ผู้รับเหมาก่อสร้าง

คณะผู้พิพากษาศาลจังหวัดและศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา
 บ้างไปขวา นายกอบเกียรติ รัตนพานิช นายสมาน มณีรัตน์ นายอากาศ บำรุงชีพ
 นายสมจิตต์ ชัมภรัตน์ นายสกล เหมือนพะวงศ์ นายวิศิษฐ์ วิศาลสวัสดิ์
 นายวิจีน สุขนันทธรรม นายพลรัตน์ ประทุมทาน นายนิพนธ์ โพธิยาภรณ์

คณะข้าราชการตุลาการศาลจังหวัดและศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา

ทำเนียบข้าราชการตุลาการและจำศาล

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๔๖๖ — ๒๔๖๗

ศาลมณฑลอยุธยา

อธิบดีผู้พิพากษา	อำมาตย์เอกพระยาภะวทรราชสุพิช (ซ้อย เหมะจันทร์)
ผู้พิพากษา	รองอำมาตย์เอกหม่อมเจ้าวุฒิภาค
	รองอำมาตย์เอกหลวงมนุนัยวิมลวิจารณ์ (โชติ รัตนเสน)

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ส่วนอาญา

ผู้พิพากษา	อำมาตย์โทพระพรหมปริญา (โกย โปษะนันท์)
ผู้พิพากษารอง	อำมาตย์ตรีหลวงศรีอาญา (เชื้อ บุญเมือง)
จำศาล	รองอำมาตย์ตรีขุนอนุกูลระบิณ (ปิ่น ศรีสุกอรรด)

ส่วนแพ่ง

ผู้พิพากษา	อำมาตย์โทหลวงสารนิติปัญญา (เจีย สัตยาบัน)
ผู้พิพากษารอง	อำมาตย์ตรีหลวงนฤมลสัตตญาณ (ประโชต บุญหลง)
จำศาล	รองอำมาตย์ตรีขุนอนุกูลระบิณ (ผล ธรรมาภิรมย์)

พ.ศ. ๒๔๗๔ — ๒๔๗๖

ศาลมณฑลอยุธยา

อธิบดีผู้พิพากษา	อำมาตย์เอกพระยาวิเศษธรรมธาดา
ผู้พิพากษา	อำมาตย์ตรีพระคุณภรณ์พิทาร์ณ
	รองอำมาตย์เอกหลวงสุทิวาหนฤพิ

ผู้พิพากษา รองอำมาตย์เอกหลวงอรรถพิศาลโสภณ รองอำมาตย์เอกหลวงประธาน-
คดีศาสตร์ รองอำมาตย์เอกหลวงสารกิจปรีชา รองอำมาตย์เอกหลวงพิชัยบัณฑิต
เจ้าศาลมณฑล รองอำมาตย์โทหลวงบุรุมประกาศ
เจ้าศาล รองอำมาตย์ตรีขุนอนุบาลระบิณ รองอำมาตย์ตรีขุนอนุวาน์ระบิณ
รองเจ้าศาล นายใช้ แสงสวัญ

พ.ศ. ๒๔๗๗ — ๒๔๗๘

ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ข้าหลวงยุติธรรม พระชัยประชา

ผู้พิพากษา หลวงดุษฎีสารุย์ปฏิเวท หลวงพิชัยบัณฑิต หลวงประธานคดีศาสตร์
หลวงเวทย์วุฒิกกรรม นายสนิท สุมาวงศ์ นายพยุ่ง วัฒนวิทย์กรรม
เจ้าศาล หลวงบุรุมประกาศ
รองเจ้าศาล ขุนอนุบาลระบิณ ขุนอนุวาน์ระบิณ นายเม่งตัน ลิมพันธ์

พ.ศ. ๒๔๗๙

ข้าหลวงยุติธรรม พระชัยประชา

ผู้พิพากษา พระดุษฎีนาถนัยพิจิตร หลวงเวทย์วุฒิกกรรม นายสนิท สุมาวงศ์
นายพยุ่ง วัฒนวิทย์กรรม
เจ้าศาล หลวงบุรุมประกาศ
รองเจ้าศาล ขุนอนุบาลระบิณ ขุนอนุวาน์ระบิณ นายบัญญัติ สุขารมณ์

พ.ศ. ๒๔๘๐

ข้าหลวงยุติธรรม พระชัยประชา

ผู้พิพากษา พระดุษฎีพากย์สุมนต์ หลวงวิมลสังจาร์ักษ์ หลวงสุนทรานุกิจ
นายสนิท สุมาวงศ์ นายพยุ่ง วัฒนวิทย์กรรม นายสมทบ สุวรรณสุทธิ์ หลวง
มนูเทศน์วิมลภัย
เจ้าศาล หลวงบุรุมประกาศ
รองเจ้าศาล ขุนอนุบาลระบิณ ขุนอนุวาน์ระบิณ

พ.ศ. ๒๔๘๑

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล พระดุลยพากย์สุวมันต์

ผู้พิพากษา หลวงมนูเทศน์วิมลภัย หลวงสารศิลป์ปวดี หลวงวิมลสัจจรักษ์ หลวง
สุนทรานุกตกิจ นายสนิท สุมาวงศ์ นายพยุ่ง วัฒนวิทย์กรรม นายสมทบ
สุวรรณสุทธี

จำศาล หลวงบุรีมประกาศ

รองจำศาล ขุนอนุบาลระบิณ ขุนอนุวาน์ระบิณ

พ.ศ. ๒๔๘๒

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล พระดุลยพากย์สุวมันต์

ผู้พิพากษา หลวงมนูเทศน์วิมลภัย หลวงวิมลสัจจรักษ์ หลวงสุทธิพากย์พิบูล
หลวงสุนทรานุกตกิจ นายคราม สีวาระวิโรจน์ นายสนิท สุมาวงศ์ นายสมทบ
สุวรรณสุทธี

จำศาล หลวงบุรีมประกาศ

พ.ศ. ๒๔๘๓

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล พระนาถประชา

ผู้พิพากษา หลวงมนูเทศน์วิมลภัย หลวงสุทธิพากย์พิบูล หลวงสุนทรานุกตกิจ
นายคราม สีวาระวิโรจน์ นายสนิท สุมาวงศ์ นายสมทบ สุวรรณสุทธี

จำศาล หลวงบุรีมประกาศ

พ.ศ. ๒๔๘๔

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล พระนิตินัยประสาน

ผู้พิพากษา นายคราม สีวาระวิโรจน์ นายประสงค์ ศิริทรัพย์ นายจิตติ ตังศภักย์
นายสวิง ลัดพลี นายชวน ชินสุวรรณ นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายฉลาด ไชยชาญ

จำศาล หลวงบุรีมประกาศ

พ.ศ. ๒๔๔๕

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายพงษ์ บุนนาค

ผู้พิพากษา นายคราม สีวะวิโรจน์ นายประสงค์ ศิริทรัพย์ นายจิตติ ดิงศภทัย
 นายสวิง ลัดพลี นายชวน ชินสุวรรณ นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายฉลาด ไชยชาญ
 จำศาล หลวงบุรีมประกาศ

พ.ศ. ๒๔๔๖

ข้าหลวงยุติธรรม นายชูป มัธยมจันทร์

ผู้พิพากษา นายสิริ สุกนธวัธส์ นายประสงค์ ศิริทรัพย์ นายสวิง ลัดพลี
 นายชวน ชินสุวรรณ นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายฉลาด ไชยชาญ นายวัฒนา อิศรภักดี
 จำศาล นายเพิ่ม ศรีพิสุทธิ

พ.ศ. ๒๔๔๗

ข้าหลวงยุติธรรม นายชูป มัธยมจันทร์

ผู้พิพากษา นายสิริ สุกนธวัธส์ นายประสงค์ ศิริทรัพย์ นายสวิง ลัดพลี
 นายชวน ชินสุวรรณ นายฉลาด ไชยชาญ นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายวัฒนา อิศรภักดี
 จำศาล ขุนวิชิตประกาศ

พ.ศ. ๒๔๔๘

ข้าหลวงยุติธรรม พระนิติธารณพิเศษ

ผู้พิพากษา หลวงสิริศาสตร์ประสิทธิ์ นายประสงค์ ศิริทรัพย์ นายสวิง ลัดพลี
 นายชวน ชินสุวรรณ นายฉลาด ไชยชาญ นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายจวน เจียรนัย
 นายเกษม ทิพย์จันทร์ นายวัฒนา อิศรภักดี
 จำศาล ขุนวิชิตประกาศ

พ.ศ. ๒๔๘๙

ข้าหลวงยุติธรรม พระนิติธารณพิเศษ

ผู้พิพากษา หลวงศิริศาสตร์ประสิทธิ์ นายชวน ชินสุวรรณ นายอรุณ ดินทุกะสิริ
นายเฉลิม อัจฉะกาญจน์ นายจวน เจียรนัย นายเกษม ทิพย์จันทร์ นายประเทือง
ชลาชน นายวัฒนา อิศรภักดี
จำศาล ขุนวิชิตประกาศ

พ.ศ. ๒๔๙๐

ข้าหลวงยุติธรรม พระคฤบาลภักย์สุวัฒน์

ผู้พิพากษา หลวงศิริศาสตร์ประสิทธิ์ นายชวน ชินสุวรรณ นายกำธร พันธุลาภ
นายจวน เจียรนัย นายอรุณ ดินทุกะสิริ นายเฉลิม อัจฉะกาญจน์ นายวิเชียร
เศวตรนทร์ นายเกษม ทิพย์จันทร์
จำศาล นายประเสริฐ เจริญศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๑

ข้าหลวงยุติธรรม พระคฤบาลการณโกวิท

ผู้พิพากษา นายกำธร พันธุลาภ นายวิเชียร เศวตรนทร์ นายเจริญ ไชยคุปต์
นายเกษม ทิพย์จันทร์ นายสวัสดิ์ นราภิรมย์ขวัญ นายไพฑูรย์ พันธุ์พัก นายสุจิน
เมฆวิชัย นายอนันต์ มลกุล
จำศาล นายประเสริฐ เจริญศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๒

ข้าหลวงยุติธรรม พระคฤบาลการณโกวิท

ผู้พิพากษา นายเจริญ ไชยคุปต์ นายเกษม ทิพย์จันทร์ นายสวัสดิ์ นราภิรมย์ขวัญ
นายไพฑูรย์ พันธุ์พัก นายสุจิน เมฆวิชัย นายอนันต์ มลกุล นายดวง ตีวจิน
นายอัสนี เกาไศยนันท์
จำศาล นายสมัย พนมวัน ณ อยุธยา

พ.ศ. ๒๔๙๓

ข้าหลวงยุติธรรม หลวงทรงนิติกรณ์

ผู้พิพากษา หลวงนิเทศยุติธรรม นายไพฑูรย์ พันธุ์พัก นายสุจิน เมฆวิชัย นายดวง
 ตีวาจิน นายอัสนี เกาไศยนันท์ หม่อมราชวงศ์ทองเพิ่ม ทองแถม นายเชิญ โกสิน
 จำศาล นายสมัย พนมวัน ณ อยุธยา

พ.ศ. ๒๔๙๔

ข้าหลวงยุติธรรม หลวงทรงนิติกรณ์

ผู้พิพากษา หลวงนิเทศยุติธรรม นายสวัสดิ์ นวาทิรมย์ขวัญ นายไพฑูรย์
 พันธุ์พัก นายสุจิน เมฆวิชัย นายดวง ตีวาจิน นายอัสนี เกาไศยนันท์ หม่อม-
 ราชวงศ์ทองเพิ่ม ทองแถม นายเชิญ โกสิน
 จำศาล นายสมัย พนมวัน ณ อยุธยา

พ.ศ. ๒๔๙๕

ข้าหลวงยุติธรรม พระมนูกิจวิมลวรรธ

ผู้พิพากษา นายพยุ่ง วัฒนสิงหะ นายไพฑูรย์ พันธุ์พัก นายสุจิน เมฆวิชัย
 นายอัสนี เกาไศยนันท์ หม่อมราชวงศ์ทองเพิ่ม ทองแถม นายเชิญ โกสิน นายฉัตร
 รัตนทัศนีย์
 จำศาล นายทริวัณ สถาปนสุต

พ.ศ. ๒๔๙๖

ข้าหลวงยุติธรรม พระมนูกิจวิมลวรรธ

ผู้พิพากษา นายพยุ่ง วัฒนสิงหะ นายอัสนี เกาไศยนันท์ หม่อมราชวงศ์ทองเพิ่ม
 ทองแถม นายเชิญ โกสิน นายฉัตร รัตนทัศนีย์ นายพจน์ สุนทราราชุน
 นายสนา เกิดลาภผล
 จำศาล นายทริวัณ สถาปนสุต

พ.ศ. ๒๔๙๗

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเกษม ทิพย์จันทร์

ผู้พิพากษา นายพจน์ สุนทรวารุณ นายสนา เกิดลาภผล นายสนับ คัมภีรยศ
 นายศิริ จิระมะกร นายจังหวัด แสงแข นายสนิท อังคุสิงห์
 จำศาล นายอินทร บุษปะศิริ

พ.ศ. ๒๔๙๘

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเกษม ทิพย์จันทร์

ผู้พิพากษา นายสนา เกิดลาภผล นายสนับ คัมภีรยศ นายศิริ จิระมะกร
 นายจังหวัด แสงแข นายสนิท อังคุสิงห์
 จำศาล นายอินทร บุษปะศิริ

พ.ศ. ๒๔๙๙

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายอรุณ ดินทุกะศิริ

ผู้พิพากษา นายสนา เกิดลาภผล นายสนับ คัมภีรยศ นายพิสันต์ ลีตเวทย์
 นายอุดม จาละ นายสุวัฒน์ วัตรสาร
 จำศาล นายอินทร บุษปะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๐

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายอรุณ ดินทุกะศิริ

ผู้พิพากษา นายสมคิด มงคลชาติ นายพิสันต์ ลีตเวทย์ นายอุดม จาละ
 นายสุวัฒน์ วัตรสาร นายสุมน สมรรถไท
 จำศาล นายอินทร บุษปะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๑

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายบรรจบ เสาวรรณ

ผู้พิพากษา นายสมคิด มงคลชาติ นายพิสันต์ ลีตเวทย์ นายอุดม จาละ
 นายสุวัฒน์ วัตรสาร นายสุมน สมรรถไท
 จำศาล นายอินทร บุษปะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๒

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายพันธ์ นัยวิทิต

ผู้พิพากษา นายสุวัฒน์ รัตสาร นายสมน สมรรถไท

จำศาล นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๓

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายพันธ์ นัยวิทิต

ผู้พิพากษา นายจังหวัด แสงแข นายพิศิษฐ์ เทตะบำรุง นายจรัญ สำเร็จประสงค์

นายจิรายุ ภัทร ภวมัย นายสมน สมรรถไท

จำศาล นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๔

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายวิกรม เมฆานนท์

ผู้พิพากษา นายจังหวัด แสงแข นายพิศิษฐ์ เทตะบำรุง นายจรัญ สำเร็จประสงค์

นายจิรายุ ภัทร ภวมัย นายสมน สมรรถไท

จำศาลโท นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๕

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล (ว่าง)

ผู้พิพากษา นายจรัญ สำเร็จประสงค์ นายจิรายุ ภัทร ภวมัย นายสมน สมรรถไท

จำศาล นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๖

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายคมกริช นุรักษ์

ผู้พิพากษา นายจรัญ สำเร็จประสงค์ นายจิรายุ ภัทร ภวมัย นายแสนย์

บุญยสุข นายสมน สมรรถไท นายสังข์ศรี ศรีตุลา

จำศาลโท นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๗

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายคมกริช นุรักษ์
 ผู้พิพากษา นายเจริญ สำเริงประสงค์ นายจิรายุภัทร มหาวิณีจัยมนตรี นายแสนย์
 บุญยสุข นายสมุน สมรรถโท นายสังข์ศรี ศรีตุลา
 จำศาลโท นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๘

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายสมคิด มงคลชาติ
 ผู้พิพากษา นายแสนย์ บุญยสุข นายสมุน สมรรถโท นายสังข์ศรี ศรีตุลา
 นายสุวัช รัตนอุดม
 จำศาลโท นายอินทร บุบผะศิริ

พ.ศ. ๒๕๐๙

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายทวี กสิยพงศ์
 ผู้พิพากษา นายแสนย์ บุญยสุข นายสมุน สมรรถโท นายสังข์ศรี ศรีตุลา
 นายสุชาติ จิระชาติ นายดำรง สายเชื้อ
 จำศาลโท (ว่าง)

พ.ศ. ๒๕๑๐

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายสนิท อังค์สิงห์
 ผู้พิพากษา นายไพรัช วงศ์วัฒน์ นายดำรง สายเชื้อ นายยง ศรีนาม
 นายพิบูลย์ วัฒนสุนทร นายเต็ม บุญเจดีย์
 จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๑

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายประสม ศรีเจริญ
 ผู้พิพากษา นายเต็ม บุญเจดีย์
 จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๒ - ๒๕๑๓

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายประสม ศรีเจริญ

ผู้พิพากษา นายสำนง ชิตเชย นายทองพูน โคตรศรีเมือง นายอรุณ ศิลปวิวัฒน์

นายสุภาส เลิศฤทธิ์ นายวีระชัย สุตรสุวรรณ

จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๔

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเพ็ญ สถานสถิตย์

ผู้พิพากษา นายทองพูน โคตรศรีเมือง นายอรุณ ศิลปวิวัฒน์ นายสุภาส เลิศฤทธิ์

นายวีระชัย สุตรสุวรรณ

จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๕

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเพ็ญ สถานสถิตย์

ผู้พิพากษา นายวีระชัย สุตรสุวรรณ นายสุนิติ กิจวรวัฒน์ นายพล วงศ์พรหม

นายสมชัย ศิริบุตร นายปรีชา เจริมวณิชย์

จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๖

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเทพ ภักดีศุภผล

ผู้พิพากษา นายสุนิติ กิจวรวัฒน์ นายพล วงศ์พรหม นายสมชัย ศิริบุตร

นายอุดม มั่งมีดี นายปรีชา เจริมวณิชย์

จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๗

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายเทพ ภักดีศุภผล

ผู้พิพากษา นายพล วงศ์พรหม นายสมชัย ศิริบุตร นายอุดม มั่งมีดี นายสมชาย

รังสีกรรพม

จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๘

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายประชา บุญวณิช
 ผู้พิพากษา นายปราโมทย์ บุณนาค นายสมชาย รังสิกรรพม
 จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๑๙

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายสกล เหมือนพระวงศ์
 ผู้พิพากษา นายปราโมทย์ บุณนาค นายสมชาย รังสิกรรพม นายเหล็ก ไทรวิจิตร
 นายกอบเกียรติ รัตนพานิช นายวิชิน สุขนทีธรรม
 จำศาลโท นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย

พ.ศ. ๒๕๒๐

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายสกล เหมือนพระวงศ์
 ผู้พิพากษา นายสมชาย รังสิกรรพม นายนิพนธ์ โพธิยาภรณ์ นายเหล็ก ไทรวิจิตร
 นายกอบเกียรติ รัตนพานิช นายวิชิน สุขนทีธรรม
 จำศาล นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย
 รองจำศาล นายแอน กาญจโรจน์

พ.ศ. ๒๕๒๑ — ๒๕๒๒

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล นายสกล เหมือนพระวงศ์
 ผู้พิพากษา นายนิพนธ์ โพธิยาภรณ์ นายกอบเกียรติ รัตนพานิช นายวิชิน
 สุขนทีธรรม นายสมจิตต์ ชัมภรัตน์ นายวิศิษฐ์ วิศาลสวัสดิ์
 จำศาล นายไพฑูรย์ จันทร์ฉาย
 รองจำศาล นายแอน กาญจโรจน์

บันทึกท้ายเล่ม

เมื่ออาคารที่ทำการศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังใหม่ได้ก่อสร้างเสร็จลงแล้ว นายศิริ อติโพธิ ปลัดกระทรวงยุติธรรม ได้ปรารภว่าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นศาลเก่าแก่และมีประวัติความเป็นมาอันน่าสนใจ เพราะสืบเนื่องมาจากศาลมณฑลกรุงเก่าอันเป็นศาลยุติธรรมหัวเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งขึ้นโดยใช้วิธีพิจารณาอย่างใหม่เป็นแห่งแรก ทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) ด้วย ยิ่งกว่านั้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดสำคัญเพราะเคยเป็นราชธานีของไทยมานานหลายร้อยปี สมควรขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลเพื่อเป็นสิริมงคล และเห็นว่าสมควรจัดทำหนังสือที่ระลึกในโอกาสนี้ด้วย จึงได้มอบหมายให้ นายวรา ไวยหงษ์ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ นายเชิร เจริญวัฒนา ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ นายสกล เหมือนพะวงศ์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายอากาศ บำรุงชีพ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงพระนครศรีอยุธยา นายอากร อัครกุล ผู้พิพากษาประจำกระทรวง และ นายวิชา มหาคุณ ผู้อำนวยการกอง กองพิทักษ์ทรัพย์ กรมบังคับคดี ร่วมกันจัดทำให้ทันพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลหลังใหม่นี้

คณะผู้จัดทำเห็นพ้องต้องกันว่าหนังสือที่จะจัดทำขึ้นนี้ นอกจากจะมีประวัติศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งกรมศิลปากรได้เอื้อเฟื้อเรียบเรียงส่งมาให้แล้ว ควรจะมีเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายและการศาลยุติธรรมซึ่งเกี่ยวเนื่องกันมาประกอบให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว เนื่องจากมีเวลาอันจำกัดในการค้นคว้ารวบรวมและจัดพิมพ์ ข้อบกพร่องอันเกิดจากความไม่รู้และพลั้งเผลอจึงมีอยู่บ้าง ซึ่งคณะผู้จัดทำต้องขออภัยไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย อนึ่ง ในการรวบรวมต้นฉบับและจัดพิมพ์ คณะผู้จัดทำยังได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจาก นายกอบเกียรติ รัตนพานิช ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง

นายสนโชค สุขารมณ์ กับ นายพลประสิทธิ์ ฤทธิรักษา ผู้พิพากษาประจำกระทรวง และ
นายแอน กาญจน์ ร่องจำศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บัดนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาทรงประกอบพิธีเปิดอาคารที่ทำการ
ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ อันเป็นวันเดียวกับวันที่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดศาลมณฑลกรุงเก่า
เมื่อ ๘๒ ปีก่อน นับเป็นมหาศุภฤกษ์มงคลกาล และเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า
ล้นกระหม่อม หาที่สุดมิได้

คณะผู้จัดทำ

